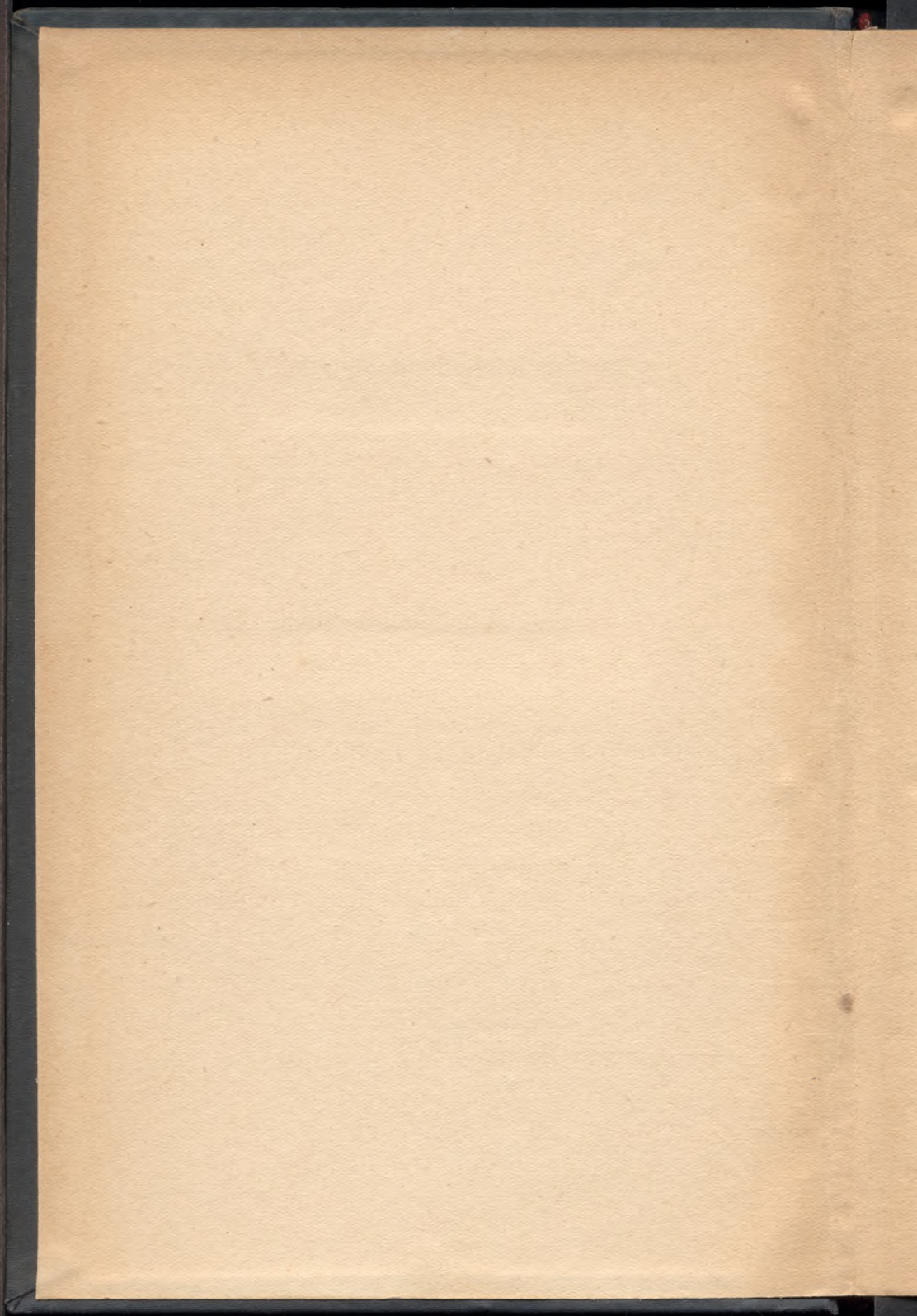
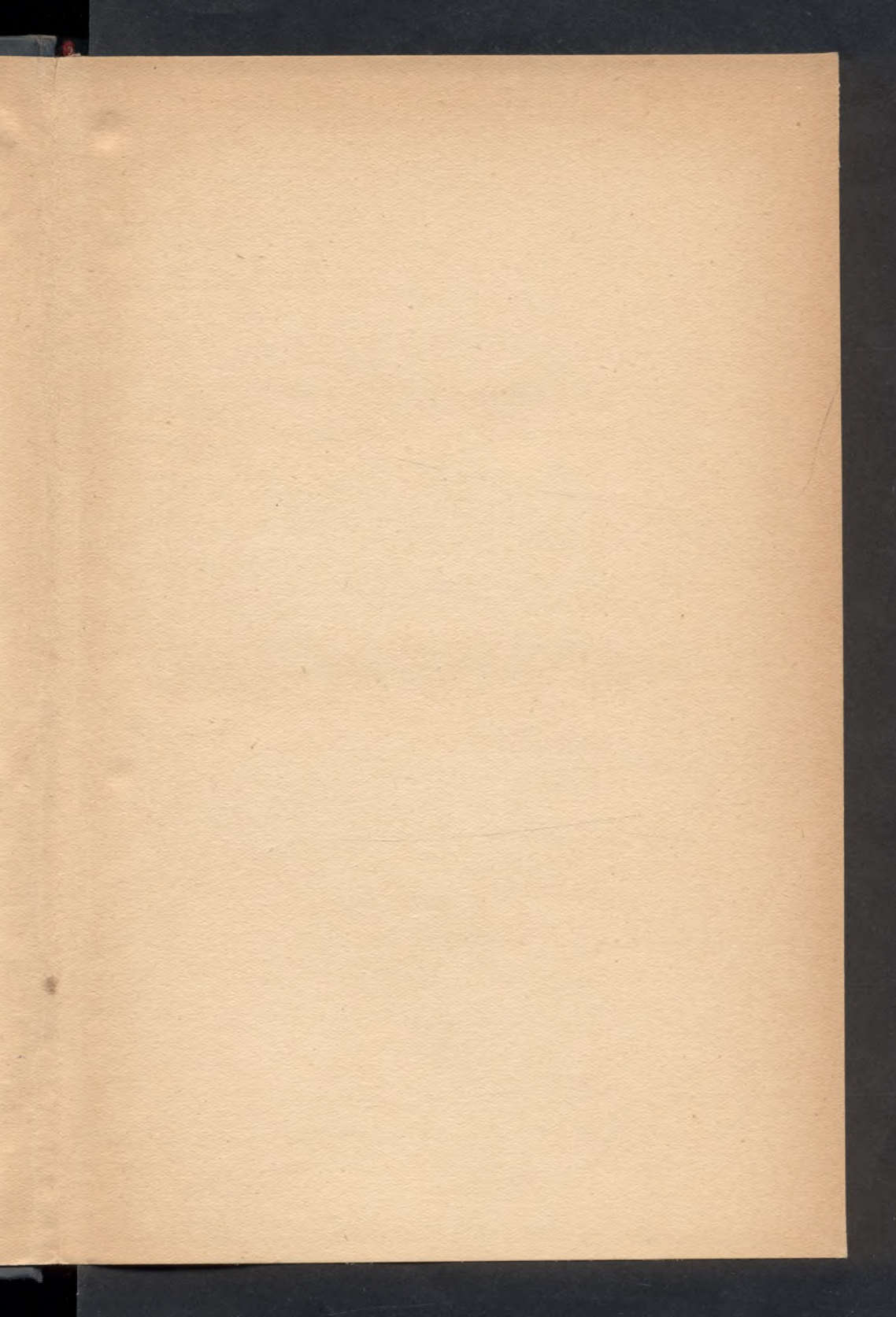
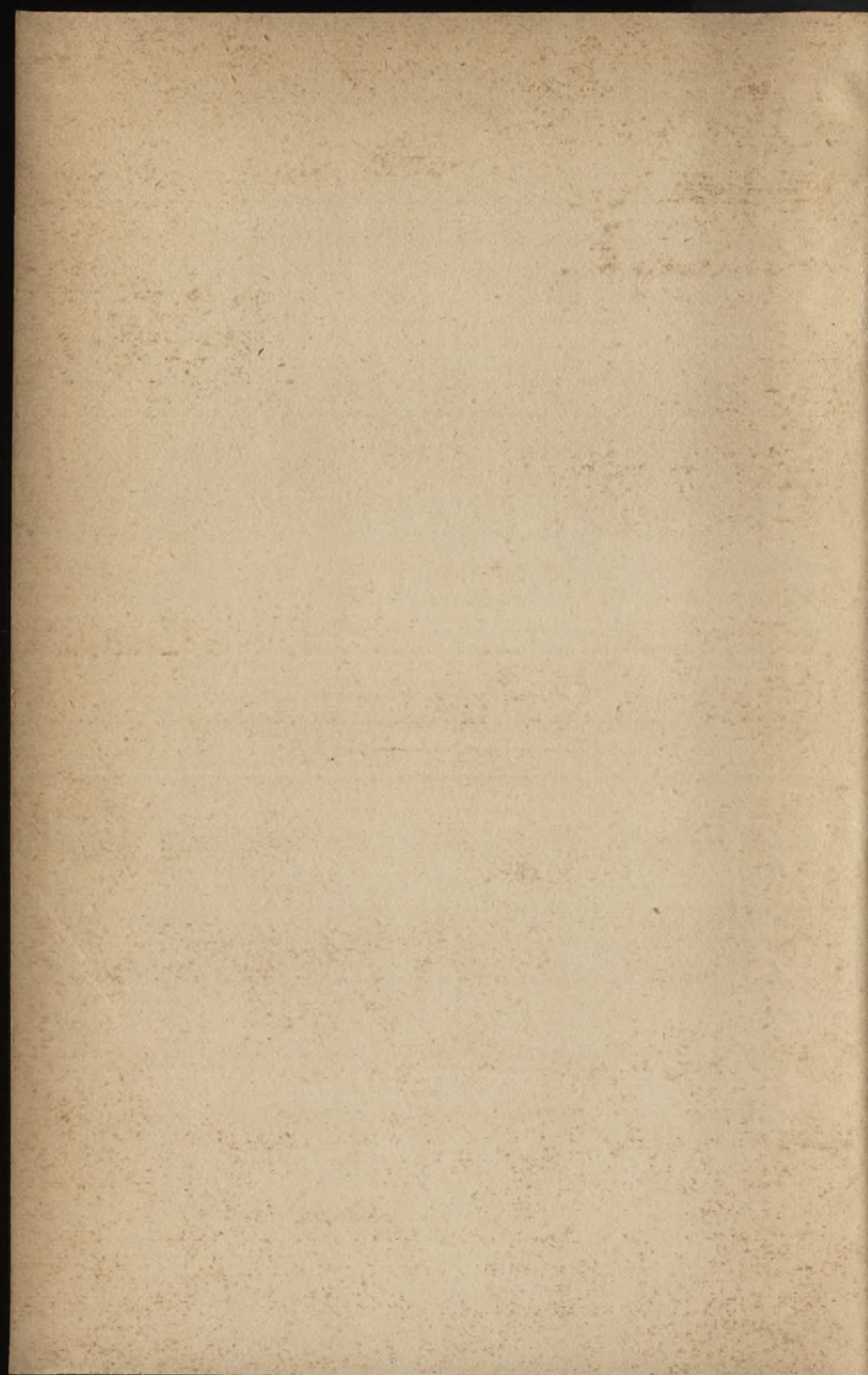

810047

TORMAY
CECILE
MŰVEI

TORMAY CECILE

MŰVEI

TORMAY CECILE
MŰVEI

V.

Virágok városa
—
Szirének hazája
—
A művészet földjén

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

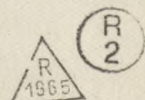
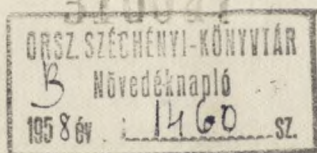
TORMAY CECILE

Virágok városa

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra
alkalmazás és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
Budapest 1939.

A címlapot Schinkovits és Sipos nyomdájára, Budapest,
a szöveg részt Révai Irodalmi Intézet Rt. nyomdájára, Budapest
nyomta.

BESZÉLŐ KÖVEK.

Egykor régen az Arno völgyében nyíltak a kerekföld legszebb virágai. Vadrózsák fontak koszorút a halmok homlokára, sötét violák, iriszek és fehér liliomok bókoltak a folyó tükre felett. Aztán jött az Ember és eltaposta a virágokat. Fegyverzőrej, kemény tusa közepette város épült a parton s a véráztatta liliom hosszú századokon át csak a címerében, a rózsák csak a nevében nyíltak tovább.

Fiorenzia! . . . Firenze! . . . Maga a tavasz zendül meg ebben a névben, az a boldog tavasz, melynek virágai mesékké lettek Toscana álomszép völgyének ölen. E mesék aranykódébe vész el a város alapításának a története. Észrevétlen támadt, születésének szemtanúi csak a fiesolei halmok, a tiszta lég és az Apenninek uratlan ormai voltak. És a fiesolei halmok ajándéku harmóniát adtak Firenzének, a tiszta lég a kristálytiszta formát és gondolatot, az uratlan bércek a szabadság szeretetét.

A táj és az éghajlat neveli a népek jellemét, a népek jelleme teremti meg sorsukat és történetüket. Firenze története egyetlen hosszú szabadságharc volt! . . . Első lakóiról, akik a rengetegek zöld homályában úzték a

vadat — a myhtikus etruskokról, csak egy-egy tört agyagamphora beszél, mit a toscan völgyekben, ezeréves sírok mélyéből a szántó-vető ekéje napfényre hoz, noha itt, a művészetek földjén, az ő pásztorsípjukon zengett az első dal s az agyagamphorák karcsú testén az ő tudós kezük alatt születtek meg az első festmények. Aztán, mint ahogy jöttek, eltűntek az etruskok és Firenze elaludt a római caesárok palástja alatt. Évszázadokon át nem ébredt öntudatra s csak álmában látta, hogy új emberek és új istenek költöztek a tájra. A szerelem istenasszonyának templomot emeltek a völgyben, a hegyeken Diana pihent meg szilaj hajsza után, az erdők rejtekében nimfák játszadoztak . . . Ezt a szép, pogány álmát nem tudta elfelejteni Firenze soha és a renaissance nagy századában erre emlékezett.

Pedig, amíg aludt, megreszketett körülötte a föld, — összedült az antik világ — mikor felébredt, már a római pápák és germán római császárok hadakoztak Itália birtokáért. Küzdelmüktől lobbot vetett Európa s a megsarcolt, égő városok fényénél győztes pápai és császári seregek vonultak el a láthatáron. E világtűzvészben Firenze története kicsiny láng maradt, mely nem csapott át bástyái felett. Tornyai tövében bezártan forrongott a pápa-pártiak és császáriak gyűlölködése, mely pártok álarca alatt a nemesség és polgárság elkeseredett tusája lüktetett. Ezek a villongások hőssé edzették a küzdőket s az a nép, amely kezdet-

ben kelletlenül bár, de meghajolt az északi császárok jöttékor, a XII. században egyszerre talpraszökött és Barbarossa Frigyes előtt gőgösen becsukta kapuit.

E zárt kapu mögött kelt fel Firenze viharos szabadságának a napja és a virradatban felépült a Palazzo del Podesta, mely dacos köveivel már kevélyen hirdette világgá, hogy a város urává lett saját sorsának.

Ekkor történt, hogy Firenzében kialakult az a demokratikus köztársaság, amely leszedte a nemesi címereket az ódon palotákról és bankár-cégéreket faragott a helyükbe. Itáliában köröskörül, életet és vagyont rabolva, már apró kényurak tették rá kezüket a városokra. Firenzében senki sem tudta szomszédjánál magasabbra ütni a fejét, századokon át szabad köztársaság maradt a város, mely kimondta, hogy falai között csak annak van polgárjoga, aki valaminő céhhez tartozik. Mesterséget kellett hát tanulniok a feudális lovagoknak is s a Palazzo udvarán át ezentúl egyenlő jogokkal jártak fel a tanácsterembe nemesek és polgárurak. Így lett kalmárváros Firenzéből. S míg fegyverei győzedelmeskedtek a szomszédokon, pénzének behódolt a világ. Egyszerre Messinától Párisig, minden pénzváltóban az ő aranya csengett, az a liliomos firenzei arany, amit szülőanyja nevéől Fiorentinónak, forintnak kereszteltek el.

De alig múlt néhány évtized s egy szerelem vérrel borította el a város pirkadó hajnalát. A Ponte Vecchio

előtt történt. Már akkor is egymás fölé rakott madárkalitkák gyanánt temérdek apró ház tapadt a híd falához. A házikókban boltok nyíltak s a folyó zúgó vize felett, csakúgy, mint ma, aranyművesek, selyemszövők, fegyverkovácsok kínálták áruikat. Azon a régesrégii reggelen nagy volt a mozgalom a hídon. A kíváncsi kalmárnép az ifjú Buondelmonte esküvőjét várta... Odabentről, a Szentháromság-térről el is indult mennyasszonyáért az ifjú nemes. De amint ment, valamelyik palota ablakában megpillantott egy csodaszép leányt... Gyökeret vert a lába, a leány tekintete megégette a szívét és a vőlegény ígézetében addig-addig nézegette a leányt, míg — elkésett a tulajdon esküvőjéről. A nász-nép hiába várta a vőlegényt. Mikor kiderült, hogy miért maradt el, negyven nemes család halált esküdött a fejére a szégyen miatt s húsvét vasárnapján leszúrták Buondelmontét a Ponte Vecchiónál.

Az ifjú Buondelmonte holtteste körül szakadt nyíltan két pártra Firenze. És e naptól kezdve harminchárom éven át viharzott a polgárháború s kongott szakadatlanul a vészharang, melynek hangjai, mint örvöngő démonok, új gyűlölködést és új harci kedvet szítottak a szívekben. Ezentúl Firenze szűk sikátoraiban halálhörgés keltette fel a napot s a kalmár-urak ismét vértet csatoltak magukra. A barna paloták tövében az utcai harcok torlaszokat emeltek s a torlaszok árnyékában bérelt orgyilkosok egész családokat irtottak ki.

Vérfagyasztó az a vadság, mellyel egy nemes törzsnek utolsó hajtásain átgázolt a pártoskodás. Megölték valamennyit, csak egy maradt a nemzetségből, az ifjú Guidobaldo lovag. De ezzel aztán sehogy sem tudtak végezni. Elvonultan élt sötét palotájában s titkolt szerelmére gondolt — legnagyobb ellenségének a leányára, akit lopva láthatott olykor szentmise alatt. Neszét vette a leány atyja ennek a végzetes szenvedélynek és csapdát állított. Egy alkonyaton nyitva hagyta annak a kertnek az ajtaját, melyben Donna Rezia zenélve gyakran ringatta álomba magát. A szerelem bekötött szemmel vezette el az alvó leányhoz a lovagot . . . De csak annyi ideje volt, hogy megcsókolja kedvesét, aztán soha többé nem látta viszont Guidobaldot Firenzében senki sem. És Donna Rezia kolostorfalak között sirathatta egy életen át azt a csókot, amelyet még csak vissza sem adhatott . . . Szinte megfoghatatlan, hogy ennyi sötétségben hogyan álmodhatott annyi világságról egy másik firenzei ifjú, akinek lelkébe két nagy pillanat belevetette a középkori irodalom remekének szikráját.

Az Arno partján egy szép tavaszi napon látta viszont az ifjú azt a leányt, akit gyermekkorától óta szeretett. Lenge ruhában jött felé a leány és szelíden rámosolygott. Az ifjú lesütötte a szemét, a boldogságtól szívéből arcába szállt a vér és e percben — átérezte az egész Mennysországot . . . Mikor újból látta, a leány fehér

ruhában, rózsák között feküdt előtte s a halál angyala csókolta homlokon. Az ifjú arcából most szívébe szállt a vér. Fájdalmában dermedten sütötte földre a szemét és ebben a percben átérezte az — egész Poklot.

Dante Alighieri volt az ifjú. A későbbi nagy hon-
talan, akinek szívére a számkivetéssel Firenze olyan gyógyíthatatlan sebet mért, hogy a sebből cseppenként elfolyó vérrel meg tudta írni az egész Comedia Divinát. Vérről van az írva, a lángeszű szenvedő ember vérével, azért olyan maradandó, megrázó és igaz.

Az Isteni Színjáték, hitével, reményeivel és könnyeivel a középkor hattyúdala és Dante, aki úgy tudott szeretni és gyűlölni, hogy szerelmével benépesítette az eget, gyűlöletével pedig a poklokat — maga a költészetté lett középkor volt. Firenze egén felragyog a hajnal csillaga. Mióta Dante levette a toscan nép ajkáról a szót és olyan szépen dalolt vele, hogy száműzte a latin nyelvet a költészetből — megtanultak beszélni a hallgató poéták. Közkinccsé lett a Gondolat! A Divino hangja átcsendült véres százada fegyverzörején, álmodat ébresztve honfitársainak lelkében. Két költőtestvére, Petrarca és Boccaccio az Arno partján dalolni és mesélni kezd, míg nagy barátja Giotto felveszi az ecsetet. Megfesti Dante képét, aztán Padovától Nápolyig temérdek kolostor és templom falán hirdeti Itáliának, hogy Firenzében feltámadt a festészet . . . Giotto művészkeze alatt támadt fel az antik világ festészete, mely

a keresztény katakombák földalatti hideg homályában dermedt meg és bebalzsamozva, mozaikok kőruhájában aludt századokon át Bizánc templomaiban. Cimabue csak azt a bebalzsamozott alvót másolta, míg Giotto lángelke feltámasztotta. Napjaiban a festészet tagjai merevek voltak, lassan indult és halkán beszélt, — de már élt. Mert Giotto komor, ünnepélyes alakjai ugyanazt a lelket rejtik magukban, amit később a Botticelli lengé, pogány ruhába öltöztettek, aminek húst, vért és izmokat adtak a Michelangelók és mosolyt a Leonardók.

Az antik világ szelleme ébredezni kezd. A császárok barátja: Francesco Petrarca, aki milliók gondolatában csak mint a madonna Laura szerelmes költője él, átnyúl aszkétaszázadok felett s az antik világ elfeledett kincseit és eszményeit emeli bele a napfénybe, míg a novellisták ősapja, a derűs Boccaccio ismét megtanítja nevetni a világot. Mosolyogni isteni, sírni emberi, nevetni állati öröm, de öröm, mellyel a Decamerone szellemes költője megfiatalította a XIV. századot. Az emberiség rájött, hogy nem a halálért, hanem az életért született a földre és ujjongás szállta meg a szíveket. Az aszketizmus bilincseit szárnyakká változtatta át a művészet, közelebb hozta a föld színéhez a mennyországot, de a poklot is . . . És az emberek annyira megbarátkoztak az alvilág gondolatával, hogy a Boccaccio Firenzéjében akadt vállalkozó, ki mint vérbeli kalmár, üzletet csinált

még a pokolból is. Kikiáltójával azt hirdette utcahosszszant, hogy aki újdonságokat akar hallani a másvilágról, menjen estére a Carraia-hídra. Az Arnón fáklyás csónakok úszkáltak s a csónakokban ördögöknek öltözött emberek adták elő, általános tetszés mellett, a pokol kínszenvedéseit. Hanem aztán szomorú vége lett a mulatságnak, a híd egyszerre csak leszakadt a tömeg súlya alatt és temérdek ember beleveszett a vízbe. Jellemző a firenzei humorra, hogy másnap a kikiáltó a legtermészetesebb hangon hirdette: „És így csakugyan sok népek a pokolba menének híreket hallani a másvilágról . . .“

Hiába! Belefáradt az emberiség a szomorúságba, nevetni akart és Firenze még azt az ifjú urat is, ki „atheni herceg“ címmel, mint kényúr garázdálkodott egy éven át a városban, nevetve csalta verembe és tulajdon vele íratta alá a saját száműzetését . . .

Nagyot fordult a világ. A harcba hívó vészharang szava eláll, az Arno leúsztatja az elöntött vért, a csaták roncsait és a folyó tiszta tükrében Firenze meglátja hadviselte képét. Sietve foltozza ki sebesült tornyait, aztán, a béke és jólét napjai alatt, ráér szépíteni magát. Fent a halmon márványba öltözik az ódon San Miniato temploma, lent a völgyben munkához lát az arnoparti város első nagy építész — a középkor Michelangelója — Arnolfo di Cambio s úgy reányomja szülővárosára egyéniségének bélyegét, hogy Firenze sajátos

középkorias mivoltában azt viseli magán még ma is. Cambioról beszélnek a lábon maradt bátyakapuk, a városháza és a Santa Croce temploma, melyet Firenze később Pantheonná avatott; róla beszél az a gabonacsarnok is, melyet utódai oly szépre formáltak, hogy az Or San Michele templom lett belőle. Néhány év-tized mulva aztán a művészlelkű Orcagna, — aki oly sokoldalú volt, hogy képei alá Orcagna szobrást, a szobrai alá pedig Orcagna festőt írt — ennek a templomnak adta remekét, a toscan gótika legkecsesebb virágát, a híres Tabernaculumot, melyen úgy megígérte a márványt, hogy lágy viasszá lett a keze érintésétől.

Az Arno völgyében hajdan eltaposott virágok íme feltörnek a kövek alól s mint ahogy a rózsák kinyíltak a Dante lantján, kinyílnak a liliomok a templomok homlokzatán és — Firenze szíve felett egy egész márványtavasz virul . . .

A székesegyház, a harangtorony és a keresztelőkápolna! . . . Különös varázst ad nekik az a tudat, hogy minden firenzei, nagy és kicsiny, falaik közé járt imádkozni, mindenkinek a Campanile harangja kongatta el a hajnált és az alkonyatot, valamennyit a keresztelőkápolnában keresztelték meg, csak úgy Dantét és Michelangelót, mint azt a gyufaárus fiút, ki ma dalolva szalad tova az utcán . . .

Csodálatos három alkotás a Duomo, a Campanile

és a Baptistero. Csúcsbafutó íveik dacára is önkénytelenül azt juttatják az ember eszébe, hogy a gótstílus építészet olyan északi nyelv volt, amit tisztán kiejteni olasz földön sohasem tudtak. A gótikát a toscan géniusz tájszólásával beszélték itt, Firenzében is.

A márvány Szentháromság legszebbike, Giotto Campaniléje. A festőóriás nagy építész és nagy szobrász volt. Firenze büszkesége ez a torony, amelyet V. Károly császár elragadtatásában üvegbura alá szeretett volna tétetni. Még ma is emlegetik ezt az Arno partján, ha valakinek a szépségéhez nem találnek méltó jelzőt: „Üvegbura alá való, mint a Campanile...“ A lángeszű mester kővé vált gondolata álomszerűen rajzolódik Toscana mélyen kék egébe. Márványvirágok nyílnak az ablakok felett és a csavaros oszlopok a napfény ragyogásában mint aranyfonatok ereszkednek le a párkányzatig. Olyan finomak, hogy szinte félős, az első téli szél kitördeli majd őket s a falak körülöttük oly erősek, mintha egy évezredre szóló dac lakoznék bennük. Az erő és gyöngeség megkapó ölelkezése a Campanile, melyben a középkor bástyás haditornyát először fonták körül egy eljövendő hajnal rózsáival... De mielőtt annak a hajnalnak a napja felkelt, még egy nagy megpróbáltatás jött el Firenzére.

A torony szomszédságában, egy keskeny kis sikátornak a neve ma is arról a szomorú időről beszél: a „Halál sikátorának“ hívják. Vicolo della Morte...

Vagy hatszáz év előtt nevezték el így, mikor a nagy pestisjárvány idején arra vitték ki egy gödörbe a halottakat. A templomok jajszóval teltek meg. Firenze lakosságának egyharmada veszett oda s a döghalál anyyala még mindig aratva szállt a város felett. Ekkor történt, hogy a szép Ginevra degli Amierit elragadta a halál.

Anyja és férje — kihez akarata ellenére kényszerítették — sírva állták körül koporsóját, míg ő úgy feküdt a ravatalon, mintha egy boldogtalan élet után végre arról álmodnék, akit nem volt szabad szeretnie... Aztán eltemették a Campanile tövében. De éjnek idején két rabló, kincset sejtve a gazdag patricius asszony köntösén, feltörte a sírját. Alig hogy a fosztogatáshoz fogtak — csodák-csodája — megmozdult Ginevra degli Amieri. A hűvös éji lég magához térítette — csak tetszhalott volt. A rablók eszük nélkül menekültek, ő pedig iszonyodva kelt ki sírjából és elindult haza. Bezörgetett a kapun, de a férje fogvacogva rimánkodott az ablakrács mögül: „Jó lélek, ne kísérts, térj meg sírodba“ — és nem nyitott ajtót neki. Ginevra most az anyja palotájához rohant: „Anyám, nyiss ajtót!“ Az anyja szenteltvizet hintett ki az ablakon, mondván: „Ha jó lélek vagy, térj meg sírodba...“ Megtagadta hát mindenki... Hová menjen?... És ekkor egyszerre elindult régi kedvese háza felé. A hű szerető nem kérdezte, élve vagy holtan jött-e hozzá, ő csak

arra gondolt, hogy eljött végre és kitárta előtte két karját.

Másnap minden templomban misét mondtak Ginevra degli Amieri lelke nyugalmaért és mialatt a harangok zúgtak, az arnomenti pásztorok azt mesélték egymásnak, hogy egy ifjú nemest s egy szép halvány asszonyt láttak a sienai úton . . . Ki tudja hová mentek? . . . De bárhová is vezetett az útjuk, a boldogság ösvényén jártak ők . . . És a lombok felett áldóan nézett utánuk a Duomo, melynek ívei alatt, csendes imákkal újból eltemették Ginevra degli Amierit . . .

Büszke alkotás ez a székesegyház! . . . Hat emberöltőn át hat építész hordatta halomba az óriási márványtömegeket, de a kupolához nyúlni egyik sem mert. Végre feltűnt a lángeszű Filippo Brunelleschinek a csillaga, aki aztán feltette Firenze koronátlan királyának a homlokára azt a gigászi koronát, amelynek csak egy elődje volt a világon, a Santa Sophián és egy utódja lett a Szent Péter kupolájában . . . Olyan merész, olyan szép ez a műremek, hogy még Michelangelo is, mikor Rómába ment, hogy a Péter-templom kupoláját megalkossa, a Duomo koronájára függesztette búcsúzó tekintetét és megilletődve így kiáltott fel:

„Elmegyek és megkísérlem megteremteni a testvéredet, de túlszárnyalni nem foglak tudni soha! . . .“

A Duomo belseje agyagszínű falaival olyan sivár, hogy szinte azt hihetné az ember, alkotói megfele-

keztek róla. Jóformán csak az emlékek népesítik be. Az óriási ürben, az oltár mögött, mint eltévedt kísértet fehérlik Michelangelónak befejezetlen Pietája, az utolsó márványdarab, amit a mester vésője érintett. A sírjára szánta, de a sír hamarabb elkészült, mint a szobor. E szobornak közelében kísért annak a véres misének az emléke, mely alatt, épp Úrfelmutatáskor a Pazzi-összeesküvés legyilkolta az ifjú Giuliano Medicit. Barátai holtan buktak a földre, míg bátyja, Lorenzo, sebesülten menekült a sekrestyébe s csak egy tölgyfaajtó állt őrt a Magnifico, Firenze és a Mediciek eljövendő aranykora felett.

E véres jelenetnek a kapu mellett mozdulatlan szemtanúja volt falfestményén a híres zsoldoskapitány, John Hawquod, aki, ha van lelkük a képeknek, keservesen szenvedhetett a vérontás alatt, mert egyetlenegyszer, ekkor nézett tétlenül végig egy tusakodást . . . El sem hinné az ember, hogy ez az ájtatos lovag, aki már vagy ötszáz esztendeje a templomban tölti idejét, sehogy sem szerette a szelíd erkölcsöket és a tömjénfüstöt. Azt beszélik róla, hogy mikor alamizsnájáért két kolduló barát így hálálkodott:

„Adjon Isten neked békét!” — dühösen rájuk rivallt:

„Az ördög vegye el tőletek alamizsnámat, nem tudjátok, hogy én a háborúból élek és a ti békétektől éhen halok?!“

Középkori hang ez, melyet most megszólaltatott a visszaemlékezés a zsoldoskapitány ajkán... Pedig a középkor már lejárt a Pazzi-összeesküvéskor és bevégezte munkáját. Felfedezte az Embert, aki arra gondol, mi volt ő az antik világban és arról álmodik, mivé kell lennie a renaissanceban. Ezt a munkát Dante, Giotto, Petrarca és Boccaccio végezte el — dicsőségére legyen mondva: Firenze egymaga!...

A régi és az új világ között áll Brunelleschi, a renaissance építészet megteremtője, akinek márványsírja ott világít a Duomo homályában. Az óriási kupola alatt, melyet ő adott Firenzének s a szegény kis emlék alatt, melyet Firenze adott neki, alussza örök álmát a nagy ember. Mert nagy volt ő a szó teljes értelmében, mint művész és mint ember egyaránt. Bebizonyította annál a híres pályáztatnál, mikor a keresztelőkápolna kapuja előtt a toscan szobrászat első fénykorának négy nagymestere mérte össze erejét. A részrehajló bírák a pályadíjat az ünnepelt Brunelleschinek ítélték oda. De ő saját műve mellett látva a névtelen Lorenzo Ghiberti pályamunkáját, beismerte versenytársa fel-sőbbségét és visszalépett.

Hogy mennyire megérdemelte Ghiberti ezt a nagy-lelkűséget, ékesen szól arról a bronzkapu, mely magába foglalja művészetének egész történetét. Amit az izmos, fiatal kéz elkezdett, azt negyven évi munka után az aggyastán reszkető keze végezte be. Megható a gondolat,

hogy egy művészelet legtöbb verejtéke egyetlen megzöldült bronzra hullott s egyetlen remekmű felett gyöngült el a két szem, amely szebben látott a többi halandó szeménél.

„Félek, — mondotta egyszer barátainak Michelangelo, — az Isten megirigyli Firenzétől Ghiberti remekét s egy éjjel majd elragadtatja angyalaival, hogy a Paradicsom kapujává tegye!”

És bár az angyalok nem vitték el a remekművet, mégis a Paradicsom, a művészet földi Paradicsomának: a renaissancenak kapujává lett, melyen át diadalmasan vonult ki a világba — a tizenötödik század.

HALHATATLAN VIRÁGZÁS.

Európa elmúlt életében három nagy forradalom szabott határokat: az olasz renaissance, a német reformáció és a francia forradalom. A reformáció és a nagy forradalom véres szabadságharcok, népek és nemzetek kitörései, míg a renaissance a gondolat, az életöröm, a művészet feltámadása, egy kicsiny városnak, Firenzének halhatatlan műve volt . . . Athen testvére Firenze és mint az antik világon át a hellén város, most a toscan város vezeti Európát az eszmék útjain . . . A gondolkodó fő elveti a középkor ércsisakját, nehéz neki. A csaták kora lejárt s a háború oly óvatosan lépke, hogy nem tapossa el többé a firenzei tavaszt. Idegen zsoldos katonák úzik a hadimesterséget és a fiatal urak bársonyzekében halál helyett virágokat keresnek a mezőkön. A világ előtt megjelenik ifjú szépségében a firenzei patricius s a firenzei asszony, aki elejtette az orsót és felvette a könyvet. Művelt, mint a férfi, ismeri a görög és latin klasszikusokat, szellemesen társalog, de asszony marad.

A világ szeme Firenzére tekint, valóra vált Bonifácus pápa mondása: „A tűz, a víz, föld és levegő mellé egy ötödik elem szegődik: a firenzei! . . .“ Euró-

pának gondolat és művészet kell, a virágok városa bőkezűen ontja magából, Európának pénz kell, a dúsgazdag Firenze adja a kölcsönt, Rómában consilium van, tizenkét állam tizenkét követet küld és valamennyi firenzei . . .

Aranynapok virradnak! Megnyílik a renaissance kapuja s felvonul az Arno partjain a márványtemplokok és ódon paloták között a lángeszű művészek, költők és tudósok hosszú diadalmenete. A diadalmenetben elsőnek egy szellemesen ravasz kalmár halad: a nagy Cosimo Medici, aki bankházából vette fegyvereit: a pénzt és a hideg számítást. Azon kezdte, hogy a tallérokért mindenkor lelkesedő Firenzében istenséget csinált az aranyból. Ennek a bálványnak csakis ő lehetett a főpapja, áldozata pedig csakis a szabadság. Ellenségeit koldusbotra juttatta, híveit adósaivá tette s mert emelt fővel nem lehet kölcsönt kérni, meghajolt előtte mindenki és az a Firenze, amely még titkolta, hogy kényura van, már bevallotta, hogy nincs többé szabadsága.

Cosimo mint élelmes üzletember, kihasználva a körülményeket, nevének glóriáját a renaissance hajnalhasadásából vette el. Kortársai, a halhatatlan művészek, annak az aranyak fejében, amit reájuk költött, bearanyozták a nevét . . . Mert napjaiban lázas munka folyt az Arno partjain s a felszabadult gondolat testet öltött ezer műremekben . . . Brunel-

leschi megépíti az első renaissance kápolnát s a gótikus templomokból száműzött napfénnel betör az élet-öröm még a templomokba is. Egyszerre szűknek és sötétnek látja régi házát a patricius. Luca Pitti magához hivatja a mestert és csodás palazzot emeltet véle, melyben megszületik a modern palotaépítészet első mintája. A templomokba, palotákba szobrok kellenek s műhelyében munkába fog egy nyers, de erőteljes művész, a lángeszű Donatello. Cosimo bankházából jövet naponta belátogat hozzá és a mester büszkén mutatja meg neki két legszebb alkotását. A pásztor Dávid szobrát, melyben a római világ óta ő mintázta először a szabad, szép emberi testet s Szent György lovag szobrát, mely a keresztény hősiesség s az ércbeöntött fiatal erő eszménye marad mindörökre. Donatello már a renaissance embere, de azért alakjainak csak a teste pogány, a lelküket még a szentek Legendáiból nyerték.

Mialatt Firenzében a szobrászat és építészet fel-támadását ünnepelte, a festészetnek is eljött a nagy mestere, az a fiatal Masaccio, kiről akkor vette észre a világ, hogy élt, mikor meghalt. Egyszerre ámulva fedezték fel a képeit a Carmine templom homályá-ban s ezentúl oda zarándokolt tanulni az egész XV. század. Onnan nőttek ki a Mediciek kedves festői jóformán valamennyien s közöttük a vidám szerzetes: Filippo Lippi is, aki képeivel úgy megigézte a pápát,

hogy könnyelmű életéért imádság helyett ecsetjével eszközölt magának bűnbocsánatot... Fra Filippo gyakran volt vendége Cosimo Medici híres palotájának, hol könyvei és műkincsei között élt a bankár-despota, ki a városházán polgárerényekkel leplezte kényuraságát, míg udvarában, hívei előtt bátran föltárta politikai cinizmusát. Előttük nyíltan beszélt s mikor a pártoskodó nagyurakat kivégeztette, ridegen nyugtatta meg az aggódókat:

„Egy ollóval néhány rőfnyi bíborszövetből annyi patriciust szabok, hogy megtöltöm velük egész Firenzét.“

Mint vérbeli kalmár, mérleggel dolgozott a politikában is. Északon Velence és Milano, délen Róma és a nápolyi királyság képezték a súlyokat, a mérleg középpontja így Firenze lett s Firenzét ő tartotta a kezében... A Rómából száműzött Eugén pápa is a kedvében járt; kölcsönök fejében Firenzébe költözött és oda hívta egybe a görög és latin egyházak nagy zsinatját. Eljött Bizánc császára és vele jöttek a kelet bölcsei, akik elhozták magukkal görög nyelvtudományukat. Cosimo ekkor alapította híres akadémiaját, mely feltárta a világnak Athén irodalmi kincseit és ekkor parancsolta meg kedvenc festőjének: Benozzo Gozzolinak, hogy házi kápolnája falán örökítse meg a bizanciai korszakalkotó látogatását. Az egyik falképen aranyhímes ruhában mint máguskirály

vonul fel a császár, a másik képen a Mediciekből kerülnek ki a napkeleti királyok. Az öreg Cosimo, fiával Pietroval, a kép szegletéből üget elő s mintha a jövőbe pillantana, annak a szép fiatal máguskirálynak az útját lesi, aki fehér lován oly kevélyen léptet a biztos diadal felé. Ez a harmadik máguskirály: ... Lorenzo Medici! És csakugyan diadalt jelent az ő útja, mert nélküle a nagy kalmár utódai nem adtak volna pápákat Rómának, királynékat a francia trónnak és koronás nagyhercegeket Firenzének. De Lorenzo nemcsak a Medici nevet fonta körül elmulthatatlan babérral, szülővárosát is babérral övezte, mert míg önmagából új Periklest csinált, Firenzét megtette új Athénnek. Lorenzo Medici előtt kölcsönök nélkül is meghajoltak. Firenze ura és parancsolója akart ő lenni és annak is kívánt látszani. Nem bankár többé, de az arno-parti város koronázatlan fejedelme.

„Firenze szabad, első polgára vagyok“ — mondja a Magnifico, — pedig szülővárosának ekkor már inkább csak az egyetlen szabad polgára volt ő ... Lorenzo Medici nemcsak államfő, de tudós, költő és világfi is volt egyszemélyben, aki felújította Plato bölcséleti lakomáit s míg dús asztala köré vitatkozó tudósokat hívott, kertjeit megnyitotta a művészetnek és ifjú életörömnök. Nagy érdemei között egyik legnagyobb érdeme, hogy a Dante kora után elhalkult olasz nyelvet vidám lantjára vette s másodszor és

végérvényesen ő támasztotta fel. Dalaitól visszhangzanak az arno-menti halmok és hogy Firenzének ne jusson ideje elveszett szabadságáról álmodni, feslett szerelmek közepette virrasztatja át vele az éjtszakákat s farsanggá teszi meg uralmát . . . Görög köntösben ifjak és leányok vonulnak fel a Magnifico sátra előtt. Firenze pogány istenasszony képében jön a pázsiton, míg egy daliás lovag, a Mediciek címerével mellén, hódolóan borul lába elé. Firenze a hódolatért cserében kulcsait és liliomát ajánlja fel neki. E játék mögött komoly valóság rejtőzik: a Medici lovagnak odaadja a város szabadságának utolsó emlékét, köztársasági erényeinek utolsó liliomát . . . Meglazulnak a régi, rideg erkölcsök s ezentúl pogány gyönyör tobzódik a virágok városában.

És mert ennek a kornak a története a kor művészetében van megírva, Lorenzo Medici udvarának pogány szellemét Botticelli képei tárják leghívebben a világ elé. Századának felragyogó lelke szólal meg a vásznain, mert — mint képein, — Vénus újból megszületett Firenzében és az Arno partjain egy új tavasz ül ünnepet. A „Primavera“ vásznán megjelenő szerelem istenasszonyát tegnap még ájtatosan oltárképekre festette a mester és a nyilas Ámor máskor talán angyal modellja volt. De míg ezeken a képein csak sejtjük a kor szellemét, Mágus-királyainak arcvonásaiban már felismerjük a kor hőseit, Botticelli nagy pártfogóit: a Medi-

cieket. Mint elbájoló krónikás beszél képeiből Sandro Botticelli, akit halála után négy hosszú századra elfelejtett a világ, míg a mult század eszményi áramlatai óta újból fenn ragyog a neve és fényessége megcsillan a modern francia és angol festők művészetében is. Lázba hozta a mi fáradt világunkat, pedig csak egy kisebb bolygója volt ő annak a csillagtábornak, mely Lorenzo városában földre szállt . . .

Firenze soha nem látott fényben tündöklék. A Magnifico udvara Európa szellemi középpontjává lett, s a tudomány a kolostorok falai közül a fényűző nagyurak palotáiba költözik. A béke virágaiként freskók nyílnak ki a viharverte házak homlokzatán, az egykori torlaszok helyén márványszobrok emelkednek az Isten kék ege alatt s az ódon, örökké árnyas utcákban, a barna falakba mélyesztve, mint megannyi testet vett mosoly ragyognak fel Luca és Andrea della Robbia terrakotta képei. Az ízlés a palotákból az utcára is kiköltözik s a remekművek alatt játszó gyerekek lelkében gyökeret ver az arno-parti város két jellegzetes tulajdonsága: a szépnek szeretete és a kritikai szellem.

A szenvedés neveli a művészeket, a jólét a műpártolókat . . . Firenze pedig sokat szenvedett és Firenze nagyon gazdag volt! A patriciusok versenyre kelnek a Mediciekkel. A renaissance szelleme még a köveket is átítatja.

A Rucellaiak egyidőben építtetik fel a kora renaiss-

sance lángeszű Albertiével gyönyörű palotájukat és boríttatják be márvánnyal az ódon Santa Maria Novella templomot. Amíg Alberti márványba vési nagy nevét a homlokzaton, benna szentélyben Ghirlandaio megfesti csodás freskóit, s bár a mester képzelete nem ostromolta az eget, szívesen elnézi ezt neki a világ, miután az a föld, amelyen járt — Firenze volt. Lorenzo népe és szép patricius asszonyai élnek Ghirlandaio freskóin s közöttük jár az a szellemes, élvhajászó Filippo Strozzi is, aki épp akkor építtette fel Benedetto da Maianoval a világ legszebb palotáját: a Palazzo Strozzi.

És míg Firenze minden hajnalon szebben ébred az Arno partjain, addig a Magnifico kertjében egy gyermekifjú hallgatja a tudósok szavát. Szemében már fellobbant annak a tűznek a lángja, melynek fényénél majd ő fogja meglátni legszebben az emberi test minden izmát, minden rezdülését. És ugyanakkor Firenze egy elfeledett zugában, magára hagyatva dolgozik egy fiatal lángeszű férfi, kinek szemében rejtélyesen lobog a nagyra hivatottak tüze, melynek hatalmával majd ő fog bevilágítani legmélyebben az emberi lélek láthatatlan mindenségébe... A századok távlatán át nézve, egymás mellé kerülnek ők, az ellentétek óriásai, az emberi test legnagyobb művésze: Michelangelo és az emberi lélek legnagyobb festője: Leonardo da Vinci. A renaissance ereje és varázsszellemi

vált testté bennük, míg árnyékukban egy harmadik művész a renaissance báját és költészetét olvasztotta harmóniába. Mert eljött Umbriából Firenzébe Raffaello is s volt idő, mikor egyszerre élt az arno-parti város falai között ez a halhatatlan Trias. Megáll a gondolat! Ők hárman együtt! Bennük valóban világok népesítették be Firenzét. Raffaello lángesze egymagában is egy mindenség, melyben összefonódott umbriai szülőföldjének és művész hazájának Firenzének a szelleme. Mert, míg Madonnáinak lelkét a szelíd umbriai napfényből szötte, ecsetjét a pompázó toscan tavasz színeiben mártotta meg. Michelangelo ereje és Leonardo gyöngédsége ihlette művészetét, bár firenzei mestere az a Fra Bartolomeo volt, aki a San Marco kolostor egyik cellájában élte le életét, ugyanott, hol egykor egy ájtatos szerzetes, Fra Angelico megfestette imádságait. Míg kinn, Firenze utcáiban már a renaissance lázas nagy álmai és vidám orgiái vertek hullámokat, ő olyan igaz hittel imádkozta el képén az „Angyali üdvözlét”, mint soha senki más. Beato Angeliconak minden képe egy-egy megfestett imádság, derüs és alázatos, mint aminő a mester maga volt, aki még ha bíbornokok rendelték is nála képet, a rendfőnökhöz küldte őket, hogy ott kérjenek engedélyt. Fra Angelico és szelíd művészete, a középkor egy elkésett templomi éneke volt, mely mennyei tisztasággal csendült bele a XV. század világába. Angya-

lok voltak az ő gondolatának társai, művészetének hazája: a Paradicsom. Ha a gonoszt és a rosszat kellett megfestenie, gyerekké lett, aki borzalmában önmagát is ijesztgette a furcsa ördögökkel, míg a kolostor egyik cellájában az „Utolsó vacsora“ képen Júdás gonoszságát csak egy fekete szentfénnel tudta jellemezni... Aztán csodamódra, ugyanazok között a falak között, ahol a hit és jószág művészt nevelt Angelicóból, fejlődött egy másik dominikánus szerzetes, akit a hit és az emberi elvetemültség vádlóvá, prófétaává, a régi Firenze utolsó szabadsághőisévé avatott. A San Marco kolostorban élt Fra Girolamo Savonarola is. És milyen különbség kettőjük között! Fra Angelico az egész világtól el akarta zárni kolostorát, Savonarola az egész világot kolostorává akarta tenni. Eljött, mert jönnie kellett s a firenzei farsangba egyszerre mint istenítélet dördül bele a hangja. Szemének égő, rettenetes lángja felgyújtja az emberek rég kialudt lelkiismeretét. Prófétai hangon beszél s jövődöléseivel megfenyegeti a világot.

„Az Egyházat reformálni fogják!“ — dörghi a firenzei Duomo ívei alatt, — „Itáliát nagy megrázkódtatás éri! Jövődöléseim Lorenzo Medici halála után, de még az én életemben fognak betelni!“

A beteg Magnifico careggii villájában megdöbben és mikor halálát érzi közeledni, magához hivatja a szerzetest.

Meggyón neki.

A dominikánus komoran hallgatja a haldokló zsarnokot, azután a bűnbocsánatot egy feltételhez köti:

„Add vissza Firenzének szabadságát!” . . .

Lorenzo Medici hörögve fordul a fal felé.

„Inkább elkárhozom“ — és nem nyitja többé szóra az ajkát. Savonarola pedig — nem oldozza fel . . . Ebben a nagy pillanatban nem két ember — két gondolatvilág ütközött meg Lorenzo Medici halálos ágyánál s csatát vesztett és mégis győzedelmeskedett mindenik.

A Magnifico halálával betelt az első jóslat és utána jött a többi . . . Messze, északon Lutherrel megszületik a reformáció, míg a déli tájakon rombolva gázol át a fegyveres halál. Megrázkódik Itália. A boldogtalan Firenzébe mint győző vonul be VIII. Károly francia király. Lorenzo Medici méltatlan fiának futnia kell. A távolból, számúzve int búcsút véröntözte városának . . . Firenze magába száll, aztán reszketve hajlik meg prófétája előtt. Hasztalan sujtja átokkal a pápa Savonarolát és városát, a szerzetes rendületlenül halad útján tovább, s a Medici farsang után eljön Savonarola bőjtje, jön a vezeklés.

Az ifjak elhagyják a szülői házat és benépesülnek a kolostorok. A művészek félreteszik ecsetjüket, Botticelli sohasem fest többé képet, Fra Bartolomeo ekkor lesz dominikánussá. A mindenható Savonarola bál-

ványnak nevezi a testimádó művészetet és halált mond rá. Feszülettel kezében bevonul a palotákba, míg hívei zsoltárokat énekelve törik, zúzzák az arany napok alkotásait. Firenze szótlan tűri ezt a barbár hadjáratot és szép fejét, melyet tegnap még a vidám bacchansok rózsáival font körül, behinti hamuval. Aztán a városháza előtt máglyába hordja könyveit, műkincseit és fényűzési cikkeit... Mennyi drágasága lehetett ennek a városnak, hogy máglyát rakhatott belőle és örökségül reánk mégis oly tenger sok maradt! De azért, mire elhordja a hamut a szél, az emberek egyszerre kijózanodva tekintenek prófétájukra. A művész és kalmár Firenze elfordul tőle... Újításai túl durván ütköznek a renaissance műveltségbe, az egyházi átok pedig rontani kezdi a kereskedők üzletét... A dominikánus érzi, hogy elkövetkezett a leszámolás... Mindenki ellene fordul. A nép kiszolgáltatja a pápának. Hosszú vallatás után kimondják rá az ítéletet és az a Firenze, amely még nemrég csak térden kúszva mert reá tekinteni, két társával tűzhalálba viszi Savonarolát.

A máglya lángjai között még egyszer felkiált:

„Az Űr is szenvedett ennyit érettem!“... Savonarola hiába halt meg, de nem hiába élt! Szédületes álmát másként valósította meg a reformáció és másként a francia forradalom... Álmának és személyének pedig igazságot szolgáltatott a múlt idő, mert alig oszlott el a máglya füstje, Savonarola ismét a szabadság

apostolává lett a firenzeiek szívében és halála évfordulóján a Signoria-téren mai napig rózsákkal borítják el máglyája helyét.

Miközben Fra Girolamo Savonarola végzete betelt, a városháza udvarában az egyenetlenkedő urak már egyengetni kezdték azt az utat, amelyen a Mediciek visszatértek. A háttérben ott állt korának legnagyobb politikusa, egy tisztán firenzei elme: az államtudomány megalapítója: Niccolo Macchiavelli. Nagy terveinek Savonarola álmainak sorsa jutott osztályrészül, csak késő századok valósították meg az állandó nemzeti hadsereget és az egységes Itália eszméjét! Híres könyvében: a „Principe“-ben a kor egész politikai romlottsága és Machiavelli egész tüneményes szelleme reánk maradt. És ugyancsak ebben a könyvében van megírva a sorok között az ő végzete is: az az állhatatlan politika, mely Machiavellit, aki egykor pápákkal, császárokkal és Borgia Cesarral szötte Európa felett a hálót, végül is oda sodorta, hogy arra áhítozzék, bár hengergethetne köveket a Mediciek udvarában... Mert visszatértek nagy ellenségei és Giovanni delle Bande Nerenek a fia végre is Toscana koronás ura lett. A Medici nemzetség annyi nagy jelese között ez a Giovanni volt az egyetlen katona és az egyetlen hős. Ezért is szerette őt Firenze s emléke a nép ajkán mai napig ezer kalandos mesét éltet. E mesék között talán a legjellemzőbb halálának a története. Huszonkilenc

éves volt, mikor egy ütközetben végzetesen megsebesült. Le kellett vágni a lábát s ő mindenáron nézni akarta az embertelen vagdalást, mert úgy mondta: „Ez az ügy nálamnál senkit sem érint közelebből“. És miután már órák hosszant gyötörték s közben egészen beesteledett, ő maga fogta markába a fáklyát és a szemtanúk úgy beszéltek, hogy a hosszú műtét alatt kezében egyszer sem reszketett meg a világ. Pedig, hogy milyen komolyan szenvedett, beigazolta másnap, mert — meghalt! . . . Katonái örök gyászba öltöztek s ez uratlan feketeseregről nevezték el a holt vezért: Giovanni delle Bande Nere nek. Fiát, I. Cosimo nagyherceget Toscana Tiberiusának keresztelte el az utókor.

Savonarola ridegen tiszta uralma óta nagyot változott a világ. Az erő helyébe az erőszak lépett. Firenze felett a méreg és orgyilok jegyében folytak az esztendőik.

Ebbe a bűnös korszakba, mint bájos mese szövődik bele a Bianca Capello szomorú története. Ott élt ő messze fenn Veneziában és nem sejtette, hogy van boldogság a világon. Egy napon aztán a Szent Márkus téren a galambok évődését nézve, egyszerre észrevette azt az ifjú írődeákot, aki sóvárogva már régen lesett reá. Bianca Capello ezentúl minden este kiszökött atyja palotájából s a San Marco-tér mögött, a lagunák ringó vize felett, légyottot adott kedvesének, mígnem egyszer megkésve csak a korai virradat vetette haza.

Iszonyodva látta, hogy a kis kaput, melyen át távozott, valaki bezárta. Menekülniük kellett a szerelmeseknek a felbőszült apa, aki hasztalan kereste leányát, a dogéhoz járult panaszra. Az ítéletet a Márkus-téren hirdette ki a tizek tanácsa: halált mondtak a csábítóra, sőt Bianca Capello fejére is. A szerelmesek, akik ekkor már Firenzében rejtőztek, időközben rájöttek, hogy ők tulajdonképpen nem is szerelmesek egymásba. Az első mámor után jött a kiábrándulás. Az ifjú úr kalandok után kezdett szaladni, Bianca pedig, eleinte az ablakrácson át, aztán az ablakrács nélkül meghódította a fiatal Francesco nagyherceget . . . Rejtély marad, hogy ez a hódolat ártott-e meg az egykori íródeák egészségének, vagy más egyéb, de tény, hogy egy napon halva találták őt Bianca Capello háza előtt és a veneziai szép asszony — a nagyherceg felesége lett. Venezia városa ekkor hirtelen elfelejtette, hogy valamikor halált mondott Granduchessa Bianca fejére. Hódoló követeket küldött az új fejedelemasszonyhoz és a Márkus-téren büszkén hirdette ki a nemes köztársaság, hogy Bianca Capellot leányává fogadta . . .

Itt kellene elhallgatnia a krónikásnak, mert a história sohasem ír jól végződő regényeket. Bianca vége is szomorú volt. Meg akarta mérgezni gyűlölt sógorát, de a mérget véletlenül nagyhercegi férje itta ki, s mikor a hercegné a végzetes tévedést észrevette, fájdalmában megmérgezte önmagát is.

Ledérséggel és bűnnel volt tele a Medici nagyhercegek története. Korukban Firenze felett már hanyatlóra indult a nap. Még a művészeteket is hiába szerette I. Cosimo nagyherceg. A nagy Mediciek utódjának udvarába, már csak a nagy művészek utódjai kerültek. De azért ez a Medici is betöltötte még műpártolói hivatását: a jelen helyett, a multat tisztelte. Napjaiban lett Pantheonná a Santa Croce temploma, hol ma Michelangelo körül Firenze annyi óriása alussza örök álmát a csendes ívek alatt. És ugyancsak az ő napjaiban épült fel az Uffizi, hol a Mediciek gyűjteményei körül azóta az egész világ művészete találkozóra gyűlt. A Magnifico kertjéből hosszú folyosókba költöztek az antik művészet remekei és koronájuk gyanánt sír a Niobidák termében a márványba vésett emberi fájdalom. A világ festészetét királyi remekeivel a Tribuna koronázza meg. Michelangelo és Dürer, Leonardo da Vinci és Rubens, Raffaello, Correggio, Tiziano és Van Dyck találkoznak ott s felettük halhatatlan bájjal uralkodik a szépség istenasszonya, a Medici Venus . . . Végnélküli termék során a remekművek szédületes áradata veszi körül a Tribunát. Az emberi érzésnek és gondolatnak színes áradata, mely átcsap az Uffizi kőóriásán és megtölti csodáival a Pitti palotát is, hol minden terem egy-egy Tribuna s az egész a kerek föld egyik legfenségesebb képtára. Századok művészete vonul el az emberi szem előtt

és e káprázatos tömegből egyszerre mégis kiemelkedik egy óriás, aki a legnagyobb mindenek között: Michelangelo Buonarotti. Pedig alig akad képe a termék hosszú során, mert inkább a márvány és a freskó az eleme . . . A bájos, mosolygó Firenze kicsiny volt neki, háttérül Róma kellett a bús titánnak: a Szent Péter-templom és a Sixtini kápolna. Ott kitombolhatta magát isteni művészete, ott beletehette a kőbe és a színekbe mindazt, amit álmatlan éjtszakákon álmodott s amit fáklyafénynél boncolgatva az emberi test rejtelseiből felfedezett. De azért ha a festészetben nem is hagyott nagy örökséget szülővárosára, szobrászatának remekeiből itt maradt a Dávid, mely a mester fiatal erejének legszebb alkotása. „A forma és a gondolat benne van a márványtömbben, csak a felesleges követ kell lehámozni róla“, — mondotta Michelangelo és egy elfaragott nagy márványdarabból kiväste azt a szobrot, melyben a Sixtini kápolna rettenetes erejű mestere először szólal meg. Mert ő, aki olyan félénk és áhítatos tudott lenni, hogy egyetlen nagy szerelmét, Vittoria Colonnát még halálos ágyán sem merte megcsókolni, a művészetben mind félelmesebbé lett s felidézte a márványban az elemeket . . . A Mediciek sírkápolnájában mondja ki a legnagyobb szót Firenze művészetében Michelangelo. Olyan Hajnal és olyan Alkonyat után — olyan Nappal és olyan Éjtszaka után, vajjon mi következhetnék még el? Michelangelo megérte

azt is! Nagy kora és nagy kortársai meghaltak s ő — az utolsó titán egyedül maradt annyi hant között. És mert nem talált már magához méltóakat a földön — teremtett a művészetben egy titáni világot.

Aztán elment ő is s végül elmentek mind a Mediciék is. Mikor utolsó útjára indult az utolsó, lecsapott a Medici hercegnő ölébe, szerelmes galamb képében a Habsburgok kétfejű madara. Házasság örve alatt fészket rakott a firenzei városház ormán az a fekete sas, amelyet Garibaldi seregeinek távoli dübörgése reb-bentett fel, hogy visszaszálljon északra . . . Kitűzték az új Itália háromszínű lobogóját a viharverte óriás Signoria homlokára és Firenze rövid időre a fiatal királyság székhelye lett. De bár a Signoria falai között emelték fel erőteljes kezek Victor Emanuel trónját s itt ült össze az első olasz parlament, a Piazza felett nem a régi hajnal ragyogása volt a fény, csak a visszaneéző nap egy alkonyi sugára.

A világ egyik legszebb tere a Piazza della Signoria, a világ egyik legbüszkébb óriása a Signoria maga. A középkor tekint le belőle a térre és a Loggia dei Lanzi-ból — fehér márványcsodáival, a renaissance néz vele farkasszemet. Az az aranykor, mely három emberöltőn át nyílt ki, virágzott és termelt gyümölcsöket. E három emberöltő három Medici élete volt: a nagy Cosimoé, Lorenzo magnificoé és fiáé X. Leo pápáé, aki nevét adta századának s Rómába vitte el a

renaissance gyümölcseit . . . Elmentek vele Firenze ragyogó napjai és nem tértek vissza többé soha. Mint utolsó emléküik áll a Loggia tövében Benvenuto Cellini Perseusa. Büszkén veti meg áldozata felett érc-lábát az ifjú félisten. Megölte a rejtélyes Meduzát, kinek véréből megszületett Pegasus — a Gondolat. Ott a téren, Firenze jelképévé lesz a szobor, mert maga Perseus ez a város, mely megölte a középkor rejtélyét, hogy előmlő, sötét véréből, ragyogva születhessék meg a Gondolat — a Renaissance.

AZ ÚJ TAVASZ.

A multak emlékei között tovább fut az élet. A letűnt idők káprázata és az új tavasz napfénye együttesen aranyozzák be Firenze tetőit. A mult hallgatag fenségével nem törpíti itt a jelent, a jelen nem háborítja zajával a multat. Elbűvölő harmóniába olvad a tegnap és a ma s a város modern élete belesimul abba a művészi keretbe, melyet Firenzének a középkor s a renaissance adott.

Minden olasz testvérénél elbájolóbb ez a város, élénk, de sohasem lármás, mosolyog, de sohasem nevet. Mosolyogva, örökifjan ébred minden reggel és az Arno-völgy zöld bársonyán érintetlen ragyognak a napfényben Toscana legszebb ékszerei: Firenze márványkincsei. E kincsek tövében az egykori óriásokat törpébb nemzedékek váltották fel, de azért mégis annak a régi törzsnek új hajtásai, melyben valamikor Cosimo Medici kalmárlelke, Lorenzo ízlése és Machiavelli furfangos szelleme fonódott össze. És bár a századok apróra őrölték a firenzeiekben e három ember örökségét, csodamódra mégis az ő parányokra oszlott lelkük teszi ki együttesen a mai firenzei egyéniségét.

Egy suhanc megmeríti kalapját a kútnál s míg

a vizet ontó bronzszoborra néz, vagy ezredszer felkiált:

„O Dio com e' bello!“ . . . „Ó Istenem, beh szép!“

Valamelyik sikátorból kéregető koldus kullog elő. A gyümölcsös ember soká keresgél aprópénze között s végül egy hamis soldót ad az öregnek. A koldus jó-hiszeműen köszöni meg az alamizsnát:

„Isten kegyelmébe foglak ajánlani!“

A gyümölcsárús vállat von:

„Ugyan miféle befolyással lehet a te ajánlatod arra, aki így éhen hagy veszni?“

Az odadobott szavakban megszólalt egy kissé ennek a népnek a lelke. A suhanc lelkendezésében az a Firenze beszélt most, amely Lorenzo ízlésével csodálja saját szépségét, — amely mint a gyümölcsárús, Cosimo módjára üzletet csinál mindenből, még az alamizsnából is s ha tréfás ötlete támad, Macchiavelliként az Istent se kíméli.

Ilyen a firenzei a piacon s a palotákban, sőt még a Malborghettóban, a csavargók hírhedt városnegyedében is, hova turista sohasem téved. A házak csodás labirintust képeznek ebben a negyedben s olyan rejtett összefüggésben vannak egymással, mint a tolvajok, kik a maguk külön nyelvét beszélik itt . . . Régen megvirradt már. A szurtos utcák, melyekben a szép Firenze bűne és nyomora tanyáz, még mindig csendesek. A rendőrség éji látogatását pihenik ki, míg kinn a

piacon már javában nyüzsög az élet. Valamikor Európa volt a piaca Firenzének, kalmárai behálózták a földet. Ma szerényebben járja. Firenze áldozatául esett az olasz egységnek és az a Róma, mely egykor elvette művészeit, most elvette lüktető életerejét és csengő aranyát is. Toscana hajdani fővárosa, a szellemi világ székhelye, az új Itáliának egyik vidéki városa lett, mely immár megfér a saját kis piacán. De ott azután elemében van az a sajátos firenzei nép, mely mindig számító és kalmárkodik még a vallásban, sőt a szerelemben is. Az Úristennel is olyas üzleti összeköttetést keres. Az imádsága fejében ellenértéket kíván s ha viaszgyertyát éget a templomban, előbb latba veti a bűneit s összeegyezteti velük a gyertya költségét.

A kalmár Mediciek népe kalmár maradt mai napig. Üzleti szellemét mi sem jellemzi jobban, mint az a mulatságos eset, ami az egyik mozgalmas utcában játszódott le. Valamelyik fűszerbolt tulajdonosa megállított egy arramenő urat:

„Signore, — mondta ravasz mosollyal, — ha jól tudom, ön ügyvéd! . . . Tanácsát akarnám kikérni! Tegnap az ön kutyája elcsent a kirakatomból egy három líra értékű sajtot. Azt szeretném hallani, ki fogja a káromat megtéríteni?”

„Én, — felelte nyugodtan az úr, — miután a kutyámnak nincs pénztárcája. És ezzel el volna intézve a dolog, csak arra akarom még emlékeztetni, hogy ön mint ügy-

védhez fordult hozzám s nékem az ügyvédi tanácsért tíz líra jár, tehát hét lírámmal még tartozik!“

Józan ez a nép mindíg, mint ahogy józan volt a politikájában és a művészetében. Szertelenné sohasem lesz, mámorossá sem a bor, sem a tavasz, sem a szerelem nem teszi. A végletek birodalma nem az ő hazája, lelkét egyensúlyban tartja az a harmónikus természet, mely művészt alkotott itt egykor az etrusk vadászból s a középkor vad katonájának a kezébe vésőt és ecsetet adott. Az idő elemésztette, az új korok áramlata kioltotta azt a fáklyát, melyet az emberiség élén Firenze tartott magasra századokon át. De a táj lelke nem halt meg s az a harmónia, mely rímbe szedte az Arno-völgy költészetét és megformálta itt a márványszobrokat — átlengi a firenzeiek érzelmvilágát még ma is. Ez a nép, mely művészien imádta Istenét és vallásosan szerette a művészetet — alapjában művész maradt és a legény, ki május ünnepén szerelemről beszél kedvesének, öntudatlan formaérzékekkel csak sejteti, de nem mutatja meg lelke mélyét. A szívét a fejében hordja, gondolkodik mikor szeret, csábító esküvel nem ígér múltó gyönyört és tűnő csókokat. Cserében a leány szívéért szerződést kínál, amit aztán hűséges becsülettel betart.

Örjögő szenvedély, féltékeny bosszú és véres tragédiák nem zavarják fel az arno-parti város nyugalmat. Mint ahogy művész, úgy kalmár is itt mindenki...

számol itt még a szerelem is. S a vőlegény, ki kedveskedve virágot vesz a menyasszonyának, nem áthat a leány előtt néhány soldót lealkudni a csokor árából . . . Pedig Firenzében majd hogy nem ingyen adják a virágot és minden reggel új tavasz virul ki ezer virágáros kosarában. Tele van rózsával az utca. A vén Mercato barna ívei alatt bódítóan száll a firenzei kertek illata. Ebben az illatban ébred az előkelő Firenze, az idegenek, a nagyurak, a fényűzők városa, melynek élete olyan, mint egy világfürdő, ahol örökké főszezón van... Hullámszik a tömeg a virágok között. A szép amerikai leányok karcsú alakja belevész a rózsákba, az öreg angolok úgy törtetnek, mintha a börzén lennének, a terjedelmes német turisták úgy fúrják bele az orrukát a virágoskosarakba, mintha — Lexikonnak néznék. Az idegenek e zagyva áradatában finom gúnnyal vegyülnek el és élnek mégis külön a firenzeiek, akik üzleti cikkeknek tekintik az idegent, de barátságosan megmosolyogják.

Egy reggel, a Mercato árnyékában pöffeszkedve mesélte el egy külföldi iparbáró, hogy az Arno mentén megvette valamelyik tönkrement nagy családnak a nyaralóját: „Firenzében mindent meg lehet venni!”

„Téved a báró, — mondotta egy szellemes firenzei asszony, — van itt, ami nem eladó. A hazájában megvásárolta a báróságot, nálunk pedig nem fogja megvehetni soha a firenzei polgárságot. Nem eladó a mult!”

Ennek a büszke, rátartós multnak az örökösei, akik megválogatják az idegent, mielőtt magukhoz vonnák, délelőtt a Via Tornabuoni százados palotái alatt találkoznak. Olyan ez az utca, mint valami elegáns salon, amelyben Firenze délelőtt fogad. Kék ég a mennyezete s két falát végesvéig, mint megannyi üvegszekrény, temérdek művészi kirakat tarkítja. S mialatt a turisták a képtárakat járják, a bennszülöttek itt verődnek össze. Ebben a salonban adnak találkát a dámák gavallérjaiknak, itt állják ki a tűzpróbát a párisi toillettek és a — firenzei flirtek.

Az urak olasz szokás szerint a klubajtóban ácsorognak, kovácsolják Itália sorsát és szövik a pletykát. Az a kapu a rossznyelve Firenzének, ott születnek meg a kalandos hírek és gonosz kis mesék. Előtte pedig az alatt, a gyalogjárón, kecses vesszőfutást rendeznek az asszonyok.

A firenzei asszony! Külön típusa és külön egyénisége van. Elragadóvá nem a velencei nők élvezegvarázsa, a rómaiak ruganyos fensége, s a sicíliaiak görögös szépsége teszi. A firenzei asszony talán kevésbbé szép, mint e rokonai, de bájosabb, a Beatrice testvére ő. Lenge és kecses, mint az arno-menti lilium. Szőke hajába mintha Botticelli ecsetje festett volna aranyfényeket, szemében pedig tiszta kéken Toscana ege tükröződik. Tiszta és józan a firenzei asszonynak a szeme és a lelke is. Az érzelmeit mindig egyensúlyban

tartja és sohasem billen úgy a szíve, hogy az emberek szeme elé hullana az, amit rejt. Szenvedélyek nem igen zavarják az előkelő világ nyugalmát. A szerelem olyan fajta szerepet játszik a büszke palotákban, mint a házikísértet. Mindenki beszél róla, vannak akik hisznek benne, de látni sohasem látta senki. Az igazi firenzei zárkózott, akár a palotája, melynek díszkapuja csak egy-egy esküvőre tárul ki. Az ódon falak közül ilyenkor százados fény és művészi pompa kerül a napvilágra s az asszonyok finom nyakán felragyognak azok az ékszerek, melyeket valamikor egy Benvenuto Cellini keze alkotott s egy Medici megcsodált.

Délután a Cascinékban, Firenze korzóján beszélnek meg az emberek a legújabb eseményeket s a járókelők között valaki elmondja, hogy az a fiatal özvegy, aki ma esküdött, éppen az ügyvédjével tárgyalt, mikor gavalérja elment hozzá, hogy megkérje a kezét. Nem az ügyvédet küldte el, hanem a kérőt tessékelt ki a melléksalonba s csak miután az üzleti ügyekkel végzett, került sor a kérő meghallgatására.

Senki sem csodálkozik ezen, de nem is nevetnek, egészen természetesnek találják.

Öt óra felé jár az idő. Elérkezett a korzó mozgalmas pillanata. A sétány hársai alatt megindul a hosszú autós és kocsisor. Nyáron a fasor árnyában, télen az Arno mentén ragyogó napfényben vonulnak fel nap-nap után a nagyurak, az idegenek és a nép — az a három

elem, mely láthatóan él Firenze utcáiban. Míg azok a láthatatlan szürke emberek, akik nesztelen munkájukkal éltetik ezt a várost és életéből részt alig kérnek, csak vasárnap bámulják meg a címeres fogatokat, melyekben mintha a város históriája kocsikáznék, csupa történeti név gördül tova.

Az útmentén mint fehér pelyhek repkednek a zöld bokrok között a teniszlabdák. A fákon túl, valamelyik nagy úr hajszoja lovát a réteken, a sétány legvégében pedig, az Arno partján, annak a fiatal indiai hercegnek az emléke mellett, aki Firenzében halt meg s kinek holttestét itt égették el, ábrándos nászutasok és bujkáló szerelmesek adnak egymásnak találkozót.

És ez csak a hétköznapija a Cascinéknak. Ha ünnepel vagy virágkorzó zajlik le a hosszú fasorban, valóságos rózsaaáradatok hömpölyögnek fel-le a fák alatt.

Szól a zene s mint egy fürdőhely sétányán, megint egybeverődik a társaság. A kocsikból és automobilokból átbeszélgetnek egymáshoz az emberek, s a hölgyek egymás toilettjét nézegetik, míg elrobognak mellettük azok a külföldi nagyurak, akik mint cosmopolita vándormadarak egész életükön át, mindenütt csak átutazóban vannak.

És azért mégsem ez a legszebb pillanata a Cascinéknak. . . . A kert magánya a szép, az a perc, mikor a százados fák s a ma kinyílt virágok hódítják vissza birodalmukat.

Páratlanok a maguk nemében a firenzei kertek. A virágok városa lerombolta falait s a posványos sáncok övét illatos kertek gyűrűjével váltotta fel, melynek ékköve magasan Firenze felett az a tér, melyet a város Michelangelo emlékének szentelt. Dávid bronzmáslata, mint a firenzei művészet jelképe az égbe rajzolódik, míg csendes éjszakákön érchomlokát körülragyogják azok a csillagok, melyeknek útjait amonnan a Kakas-torony az ormáról Galilei leste meg. Az ódon szobák még őrzik Toscana e nagy szülöttjének emlékét s az egyik csúcsíves ablakon át kilátni az Arno vadregényes völgyére. Ezüstös bársonnyal takarják be a völgyet az olajligetek és a ciprusok közül mint megannyi odavetett arany világítanak elő a toscan nyaralók. Mélyen alattuk csillogó páncélban rohan az Arno, a szép folyó, melyet Dante s Petrarca megénekelt. Jön messze vidékekről, onnan, hol Chianti táján a legjobb toscan bor s a legszebb toscan dal terem. És mintha e dalokat Firenzébe az Arno hozná magával, holdas éjeken felcsendül az ének a folyó partján, míg a víz szelíden ringatja tükrében az ódon paloták és szép hidak képét.

Minden dalban annak a földnek a lelke szólal meg, amely termette. A nápolyi dalban a Vezuv tüze sus-torog, liheg, a velencei dalban andalító lágyan a lagunák vize loccsan, a toscan dalban a tavasz énekel.

Egyszerre, mintha tovarebbenne a dal, visszhangja

kél túl a folyón a szegény házak udvarában s ott hal meg valahol a Giardino di Boboli fái alatt. A Medici nagyhercegek ez egykori tündérkertje Firenze s egész Európa egyik legszebb parkja. A hatalmas fák árnyában mint megannyi márványkeretbe foglalt élő szafir, kicsiny tavak kéklenek, a lombok között nagy művészek remekeiből az ő halhatatlan emléküek száll fel a halandó tavaszba. És itt, ahol egykor Bianca Capello szötte nagyratörő álmait, egyideig az olasz király nevében, a Pitti palota fejedelmi lakója, a Turini gróf látta vendégül Firenzét. Kerti ünnepélyek, jelmezes vásárok víg zaja vegyült az ugróutak csobogó neszébe s a város mulatni jött a királyi kert árnyékába. Firenze még mulatni is finoman és művészien tud, ünnepelje bár a piac legszebb leányát, a mercato királynőjét, kit diadalmenetben visz végig minden év május elsején a városon, vagy leplezze le hatszáz évi építkezés után, királya jelenlétében, büszke székesegyházának utolsó bronzkapuját.

De a régi firenzei ünnepélyeknek csak halvány emléke a jelen. A fényűző toscanai nagyhercegek együtt mulattak a néppel. Mióta ők eltűntek, a város nem ujjong fel többé védszentjének, Keresztelő Szent Jánosnak napján és Háromkirályok ünnepén sem gyúl ki többé az a híres tűzijáték, melyre messze vidékekről összesereglettek még a hegyek lakói is.

Ma már csak a nagyszombati feltámadásra verődik

egybe Firenzében Toscana népe. Ezt az ünnepet még eredeti hagyományai szerint üli meg a város.

A papság felvonul a Duomóba s a távoli utcákból mint valami kis mennydörgés hallszik a Pazzi-család százados szekérének jeladó dübörgése. Réges-régen Pazzino de Pazzi, visszatérve a keresztes háborúból, diadalmasan ezen a szekéren vitt el a Duomóig két követ a szent sír sziklájából, hogy belőlük csiholják azt a szikrát, mellyel az örökmécsben húsvétkor lángot gyújtanak. Azóta a Pazzi-család szolgáltatta a szent tüzet a székesegyháznak s a család ivadécai mai napig is az ő külön ablakukból nézik végig a feltámadás ünnepét. A sajátos szekeret, mely gyúlékony cifrasággal van díszítve, sodrony köti össze a főoltárral és ezen a sodronyon a feltámadás percében kireppen egy galambformájú szárnyaló láng: a Colombina, hogy lobbott vessen a szekéren a puskaaporba és meggyujtsa a gyúlékony ékítményeket.

Nyüzsög a várakozó tömeg a téren. Megszólal a húsvéti harang. A szentélyben Hozsannát zeng a kórus.

De a nagyszombati ünnepélynél is fényesebb volt valamikor a hagyományos firenzei farsang. Ma már jóformán nyoma veszett, megkomolyodott az utca s jelmezes menetben csak a gyerekek vonulnak fel, akik olyan leleményesek, hogy azt mondják róluk az Arno mentén: „A régi firenzei nagy emberek utódai ma már csak a firenzei kis gyerekek! . . .“ Az egykori köztár-

saságiak ivadékai ők, nem igen ismernek el fennsőbb-
séget, kedvesen kigúnyolnak mindent a világon, s tré-
fás ötleteikkel megnevettetik a járókelőket.

Mikoriban a Duomo homlokzata elkészült, egy napon
egy terebélyes delhölgy bámészan állt meg a főkapu
előtt.

Valamelyik utcagyerkőc, amint tovaftott mellette,
szemtelenül mutatott az asszonyság fejlett bájaira és
elkiáltotta magát:

„Nézzétek, végre leszállt a kupola is, hogy megcso-
dálja a homlokzatot!”

A gyerekek csakugyan kicsalják a szabad ég alá azt
a farsangot, amely a Via Tornabuoni táján a palotákba
rejtőzik. A bálterem kicsiny, a salonok nagyok: ebben
a városban jobb szeretnek beszélgetni, mint táncolni
s még a báli fecsegések keretében is felcsillan a híres
firenzei elmésség. Egy osztrák grófné, kinek családja
vagy ötven év óta szerepel a Gothai Almanachban,
kicsinylő mosollyal fordult a gavallérjához:

„Milyen gőgösek maguk firenzeiek, pedig nagy csa-
ládjaik nem is szerepelnek a Gothai Almanachban.”

„Grófné, — mondotta a gavallér, — mi egy régebbi
könyvben vagyunk feljegyezve. A mi Gothai Alma-
nachunk a Divina Comedia, már pedig azt vagy
hatszáz év előtt megírta Dante...”

A firenzei csak a hivalkodó idegennel gőgös, a
honfitársával szemben mindig demokrata, mint volt

a céhek idején; a tehetséges emberekkel szemben pedig — bárhol legyen a hazájuk — olyan hódoló, mint volt a renaissanceban. A régi idők hagyományait, ha kicsiny keretben is, de folytatja a modern Firenze. Gondolkodó emberek dolgoznak s megfinomult ízlésű emberek mulatnak itt. Firenze irodalmi salonjai, világhírű nagyságok gyűlhelyei s megesett, hogy egy ugyanazon az estélyen Paul Bourget, Mark Twain és d'Annunzio találkoztak, míg a zongorán Saint-Saens, Sámson és Delilájának szép dalát játszotta el. És nemcsak zárt falak között, de a színházban is megbecsüli Firenze az idegen nemzetek géniusát és művészeit, mert Duse mellett a virágok városában Sarah Bernhardt is babért aratott... Firenzének nincs királyi udvara s azért mégis a salonokban s a városházán egyaránt, egy ember járt a maga idejében elsőnek mindenütt. Ez a nagy úr a mai Strozzi-nemzetség hercege: Pierro Strozzi volt, akit előkelő szíve tett meg Firenze kiskirályává, noha egyenlőnek tartotta magát polgártársaival s ha valamelyik külföldi barátja gúnyosan a szemére vetette, hogy évi nagy estélyére nemcsak a várost, de még a külvárosokat is meghívja, mosolyogva válaszolt:

„Minálunk ez így szokás. Valamelyik elődöm ha ünnepélyt adott, kiállt az utcára s minden arramenő firenzeit beteretlt a palotájába.“

A palota nagy előcsarnokában a Strozzi-ösök mellől

fejedelmi pompában Medici hercegnők tekintenek alá a vértekre és lobogókra, amelyek hadibabért hoztak az ódon falak közé, míg benn, a herceg dolgozószobájában, a foliánsok aranykötése mögött virraszt a Strozzi-nemzetség dicsőségének a krónikája. A Mediciek nagy vetélytársai, a Strozziak, nemcsak dúsgazdag kalmárok és hadvezérek, de mindenekfelett műpártolók voltak. Termeikben Tiziano, Bronzino és Mino da Fiesole remekei ékeskednek még most is és hajdanában a palota kapujának a kulcsát Benvenuto Cellini készítette . . . De azért mindennél bájosabban emlékezik a nagy család művészetimádására az a kis házikápolna, melyben Luca della Robbia egy terrakotta képe ma is ott áll az oltár felett, hová a mester önkezevel tette. Ha ünnepel a Palazzo Strozzi, nem hat el a kápolnába a mulatók zaja. Elhal a termék hosszú során s csak mikor kirobognak a fogatok az oszlopos udvarból, tör be dübörgésük a hatalmas boltívek alól, melyek egykor pápák és királyok lépteit visszhangzották . . . Vége van a fogadásnak, elszélednek a városban a kocsik és autók s zajuktól csak percre riad fel az alvó Firenze. Aztán olyan csendesen alussza át az éjtszakákat a Magnifico egykori farsangos városa, mint valami jó kis vidéki polgár. De nem is a nagyvárosok lázas, sorvasztó éjtszakáit, hanem a bűbájosan éltető nappalokat keresik itt azok az idegenek, kik a firenzei halmok nyaralóit és a régi Medici-villákat ellepik.

Egyetlen a maga nemében Firenze környéke; oly szép, mintha még azt is művészek alkották volna. A Valdema orma, a firenzeiek e kedves kirándulóhelye, mint őrszem emelkedik a kék ég felé. Kolostorában a néma barátok csak a nyíló és a hervadó virágokról sejtik, hogy múlik az idő.

„Milyen szép ez a mi kolostorunk, — mondja a szakállas kapus fráter, akinek beszélnie szabad, — milyen szép és ki hinné, hogy még itt is meg kell halni . . .“

A Valdemával szemben átnéz a magaslatról Fiesole nyíló rózsái és fekete ciprusai közül. A középkor egy elkésett művésze, a renaissance keresztény Fra Angeli-cója s a mi világunknak egy hírnök művésze, a modern-pogány Böcklin élt és álmodott itt, míg túl settignanói villájában, az új Itália legnagyobb költője, d'Annunzio keresett és talált ihletet.

Firenze mindenkinek azt adja, amit keres. Az író-nak hangulatot, a festőnek színt, a szobrásznak formát ad, a boldogtalan elfelejti itt a boldogtalanságát, a boldog pedig — megérti a boldogságát . . .

A világ lelke volt egykor Firenze. Hajdani halhatatlan virágzását nem hervasztotta el az idő. Ez a város, amely a középkorban felkeltette az alvó emberiséget, a renaissanceban megmutatta neki az antik világot és egy új világot teremtetett mellé, él és emlékezik ma is és betölti hivatását, — mert babért fon a multak homlokára.

The first part of the book is devoted to a history of the
country from the earliest times to the present day. It
describes the various tribes and nations which have
inhabited the country, and the changes which have
taken place in its government and constitution.
It also gives a detailed account of the various
wars and revolutions which have taken place in the
country, and the various treaties and alliances which
have been entered into by the country.

The second part of the book is devoted to a description of the
country, its climate, its soil, its minerals, its
agriculture, its commerce, its manufactures, its
arts and sciences, its literature, its religion, its
politics, its laws, its customs, its manners, its
habits, its prejudices, its superstitions, its
superstitions, its superstitions, its superstitions.

The third part of the book is devoted to a description of the
country, its climate, its soil, its minerals, its
agriculture, its commerce, its manufactures, its
arts and sciences, its literature, its religion, its
politics, its laws, its customs, its manners, its
habits, its prejudices, its superstitions, its
superstitions, its superstitions, its superstitions.

TORMAY CECILE

Szirének hazája

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra
alkalmazás és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
Budapest 1939.

A címlapot Schinkovits és Sipos nyomdája, Budapest,
a szövegrészt Révai Irodalmi Intézet Rt. nyomdája, Budapest
nyomta.

HULLÁMVERÉS.

Lent messze, ott, ahol a három kékvízű tenger összefut, úszik a habok játékában Sicília, a kyklopsok rejtélyes földje, amelyen Hellas aranyszárnyú képzelete isteneknek adott hazát.

Valamikor régen szirének úszkáltak tengerében és az a Galathea nimfa volt a királynője, akit az óriás kyklops, Polyphemos szeretett. Boldog síkjait ezüst erdők borították, lankásain az istenek bora termett, völgyeiben narancsligetek virágzottak a folyók mentén. De a századok csatatérre változtatták a szigetet. Ledőltek az erdők, elapadtak a vizek, sánc lett minden völgy és bástya lett minden orom.

Észak és Dél, Kelet és Nyugat küzdött az édensziget birtokáért, mely az antik világnak tengelye volt. Az őslakó kelt-iber sicánokat leigázták az új foglalók, a latin siculok, akik nevüket és nyelvüket adták Sicíliának, azt a nyelvet, amelyet nem tudott elaltatni sem a hellén múzsa, sem a mórok hatalma s melyben Dante a mai olasz nyelv őspanyját köszöntötte . . . A siculok mögött azután egymást követték a hódítók és áradatukban végighömpölygött a világtörténelem Sicílián. Eljöttek könnyű hajóikon a föníciaiak, a görö-

gök, Carthago kalmárai, a rómaiak, a gótok, bizánciak, a mórok és a tengerek nomádjai: a normannok. Majd a Hohenstaufok svábjai, később az Anjouk, Aragonok és Bourbonok zsoldosai kötöttek ki az annyi vértől áztatott partokon. És a rohamban elvonuló népek és fajok mindegyike hagyott valami eleven emléket a szigetország mai lakóiban. A föníciaiak élelmességüket, a görögök gúnyolódó szellemességüket és szónoki hajlamaikat, a rómaiak gögjüket és kegyetlenségüket hagyták örökül Sicíliára. De azért valamennyi hódító közül mégis a mórok és a normannok nyomtak legerősebb bélyeget az egykori siculok egyéniségére. A mórok megtanították a sicíliaiakat arra, hogyan ölték és hallgattak, hogyan szerettek és daloltak ők messze kairavani szerailjaikban és az ő pompaszeretetük és szerartásos fenségük csakúgy túlélte Sicíliában az afrikai hősöket, mint ahogy túlélte azon a földön a normann világot lovagjainak kalandvágya és mérhetetlen becsületérzete.

Szinte megfoghatatlan, miféle varázshatalom tudta egy egységgé forrasztani ezt a temérdek ellentétes fajt és örökséget? Csakis maga Sicília fejtheti meg a rejtélyt.

Galathea nimfa nem halt meg! Átélt a múlt ezer éveket és azzal a mosollyal, mellyel rabul ejtette a vad Kyklopsot, csábítóan tovább mosolygott a histórián át és mosolyog még ma is, a Föld egyik leg-

szebb asszonyának — a sicíliai asszonynak az ajkán.

Galathea: az őslakó asszony és édestestvére a varázshatalmú déli napfény tették hódolókká a hódítókat, olvasztották egybe a különböző fajokat és kötötték oda ahhoz a földhöz, amelyhez hasonlóak lettek a megbűvölt apák késői fiai. Ezért is tombol minden sicíliai mellében szív helyett egy-egy vulkán és kering ereiben vér helyett forró láva. Ezért foglalja le zsarnokian a szerelem, a gyűlölet, a vallás és a becsület féltékeny őrzése a szigetlakó végletekben hányatott érzésvilágát, akinek szerelme tűz, gyűlölete halál, becsülete szentség, vallása bálványozás.

Sicília az egész emberek és egész szenvedélyek hazája. Félúton nem áll meg ott senki és akadálynak még a halált sem ismerik, mert fanatikus sötét hitük szerint a halál után is van hatalma a szerelemnek és a gyűlöletnek és van folytatása a bosszúnak még a másvilágon is . . . Egy külön világ Sicília. Történetét hiába írta a Historia ugyanegy könyve a másik Sicíliának, Nápolynak a történetével, tőle a Tirrhéni tengernél nagyobb távolság választja el. A bohóckodóan lármás, szemfényvesztően csillogó, lázasan izgatott nápolyit megveti a méltóságteljes, magabazárkózott sicíliai és hallgatag fölénnel néz vele farkasszemet a mérföldes vizek felett. Lelke mélyén Sicília sohasem ismert el közösséget sem mostohatestvérével Nápoly-

lyal, sem az egységes Itáliával, hanem szigetvilágának büszke magányában, arabs fatalizmussal és normann szívóssággal várta a „jobb időket...”

A sors egy kézen vezette át a századok útján a Két Sicíliát. Ugyanazok a népek, hasonló események vonultak el mindkettőjük felett, hasonló nyelven, szinte hasonló tájszólással beszélnek lakóik és mégsem értik meg egymást. Mert Nápoly ideát van még Európában, Sicíliát pedig egy őskori óriás az afrikai partokról téphette le valamikor s vetette ide szigetnek mifelénk! Talán ezért nem lehetett egységes birodalom a „két Sicília” soha. Két világrészen két külön világ a kettő és Nápoly, az egyetlen és igazi Sicíliának mindenkor csak a küszöbe maradt.

A küszöbön kell áthaladnunk, mielőtt eljutnánk Sicíliába. Csábítóan tartóztat a nápolyi öböl... énekszó vegyül a habok zsongásába... Nem tudunk odébb menni.

Álljunk meg egy percre ciprusok alatt a Vezuv tövében...

CAMPANIAI VARÁZSLAT.

Vergilius sírja alatt virágzik ki a tengerből a nápolyi öböl. Itália legnépesebb városa fekszik a partján: Nápoly, a lárma metropolisa. Távoli zúgása messzire felhallatszik a mélyből. Úgy zsong, mintha szűk utcáiban forradalom lenne, pedig az ordítózó Nápoly most békés, csak cseveg . . . Ijesztő lehet, mikor dühöng és kenyeret kér.

A tömeg az utcákban él. A szurtos, égigérő házakba jóformán csak aludni vagy meghalni mennek be az emberek. Különösek a nápolyi házak, ahogy egymás fölé ágaskodva hágnak a környező halmokra és hegyekre. Első pillanatban olyan hatást tesznek lapos tetőikkel, mintha nemrég valami tűzvész pusztított volna el felettük. De nem is az ember és alkotása teszi egyetlenné ezt a tájat: a természet múlta itt felül önmagát. A szépség pogány temploma a campaniai part, melynek lépcsőzetére habzó fehér virágait teregeti a tenger, míg a Vezuv, mint óriási füstölgő áldozóurna emelkedik fölé.

A XI. században Krisztus előtt született meg Nápoly, a görög Neapolis, mikor túl a Cap Misenon, a Sibylla városában, Cumaeban az első hellén gyarma-

tosokkal kikötött Attika lelke Itália partjain. És mialatt az Avernoi tó alvilági sötét vizénél, százajtajú barlangjában a jövőt jósolta a cumaei Sibylla, azalatt a görög jövevények nagy multjukat adták ennek a földnek. A hellén hatalom bukása után, ezt a multat szerette itt a győzelmes Róma . . . Eljöttek mind a caesárok Augustustól Hadriánig és fehér templomokat, márványfürdőket és nyaralókat emeltek a szomszédos Baia szirtjein.

Ma már csak omladó falak meredeznek az égnek, ott ahol Nero az amphiteatrumok és lakomák uralkodói gondjait és fáradságait nem egyszer pihente ki. És míg a császár körül a gög, a romlottság és őrjöngő pompa orgiázott, nyaralója alatt lenna a tengeren gondtalanul hajózott Agrippina azon a végzetes hajón, amely a monda szerint fia parancsából kettévált alatta s elmerült vele.

Milyen sokarcú lehetett a halál és milyen sokarcú lehetett az élet a Posilippon a császári Róma napjaiban . . . Vergilius, Horatius daloltak ezen a parton, Seneca bölcselkedett és az a Petronius arbiter mulatott itt, aki még meghalni is szellemesen tudott.

Átellenben elkomolyodik a táj képe. A hullámokba könyökölve a Castel dell'Ovo mereng ott sötét emlékei felett. Pedig a legelső ifjúsága víg volt ennek a komor várnak. Sziklaszigetén valamikor Lucullus kéjlakának márványoszlopai körül lengette a tenger szellője a

rózsákat és a római farkas ide járt ki elrontani a gyomrát. Aztán addig-addig lakmározott a félelmes Lupa, hogy ellustult. Karmaiból kihullott a világverő kard, összeomlott a birodalom és a nyugatrómai császárság utolsó caesarja, az árnyékimperátor: Romulus Augustulus itt húnyta le örökre a szemét. A középkorban Lucullus egykori kéjlakából erődítmény lett és barnavörös cseréptetői alatt álmodta álmait és szőtte világ-rázó terveit az első modern ember, a nagy Hohenstaufen II. Frigyes, nem sejtve, hogy háza sarjainak börtöne lesz a Castel dell'Ovo, és az utolsót, a ragyogó tizenhétéves Conradinot majd innen viszi Nápoly a vérpadra.

A Castel dell'Ovo a magyar históriába is sötétén rajzolódik. Tengerceszabdosta falainak mogorva magányában a gyászos végzetű Endre királyfi feleségének, Johanna királynőnek az emléke kísért.

„Nevetni akarok“ — mondta egykor a királynő és Boccaccio meséit hallgatva feledte az Endre véréől piros aversai éjtszakát. De azok a ledér történetek csak gyermekmeséknek tűnhettek fel Johanna szemében, akinek az élete százszorta feslettebb és ledérebb volt Boccaccio Decameronejánál . . . Észak-Olaszország az akarat, Közép-Olaszország a képzelet, Dél-Olaszország az érzelem hazája. És Endre herceg hitvese valóban Nápoly leánya volt! A nálunk gyűlölt Johannát nagyon szerették az ő királyságában, a forró déli napfény alatt,

amely olyan gyorsan dobogtatja a szívet és olyan hirtelen felszárítja az elöntött vért . . . Mire Nagy Lajos királyunk, Endre halott arcának képét hordozó lobogók alatt, másodszor vette bosszúálló útját Itália felé, nápolyi Johanna: Regina Giovanna már harmadik férje oldalán élte világát, míg aztán negyedik férje mellől került a Castel dell'Ovo börtönébe, ahol megfojtották a magyarok zsoldosai.

Még egy nápolyi királyleány neve fűződik a mi történetünkhöz. A Mátyás balsorsa: Aragoniai Beatrix neve. És nem kevésbé tragikus az, mint a Johannéé. Az a bűbajos Nápoly, amely mulatva gyilkolt és gyilkolva mulatott, nevelte őt is.

Akik a történelem és az élet útján megadták magukat az elandalító nápolyi levegő hatalmának, paradicsomot letek ezen a földön. De azok, akik küzdöttek az éghajlat varázslata ellen, teremteni és tenni akartak, végül majd mind poklot találtak itt, amelyben megsemmisültek. A Hohenstaufok, Anjouk, a spanyol Aragonok, a Bourbonok és a daliás Joachim Murat, kinek pütkösdi királyságát Calabriában lőtte halomba vele együtt húsz nyomorult puska sortüze, csak tűnő fények voltak Nápoly egén.

Hat hónapi tavasz és hat hónapi nyár van itt. És mondják a nápolyiak: ilyen tavaszban csak szeretni, ilyen nyárban pedig csak pihenni lehet! Pihenni és feledni . . . Leginkább ezt cselekszi a nápolyi nép.

Elsősorban a pihenés, vagy tán inkább a naplopás az eleme, csak kínjában dolgozik biz ő. De ha nekilát, akkor nincs párja, mert azért, hogy egy dinnyét, vagy egy szál virágot eladjon, úgy hadonász a két kezével, hogy annyi mozgással akár az Atlanti-óceánon is át lehetne evezni. És ha rajtakapjuk, hogy meg akart csalni, hát kénytelen-kelletlen vele nevetünk, mert turpisságát olyan kedvesen csinálja. Kacagóan víg ez a nép, mint feje felett az égbolt és veszedelmesen megbízhatatlan, mint az alattomoson forrongó föld a talpa alatt . . .

A Santa Lucia negyedben kell az igazi Nápolynak a szemébe nézni. Ott kell kihallgatni ezt a várost; ott beszél lehangosabban és ott suttog leghalkabban. Nincs olyan áru, ami a szurtos sikátorokban kikiáltóra ne találna, nincs olyan bűn, amiről ne suttognának a Basso Porto negyedében. Az utcán összeszedett szivarvégektől és a szemétből kihalászott rongyoktól kezdve, egészen a szép leányig: „Una ragazza fresca bella bellissima di tredici anni . . .” áruba bocsátanak itt mindent. Ezért is fogadta fel a Camorra hírhedt bűnszövetekezete többnyire a Santa Lucia negyedben legelszántabb és legügyesebb bérgyilkosait. Az egymást hatalomra segítőknek ez a titkos társasága már a nápolyi Bourbon királyok idejében uralomra tört, noha kezdetben állítólag a gyengék védelmezésére alakult . . . Később közismerten, egyre veszedelmesebb politikai

cselszövényekre, egyéni érvényesülések érdekében elkövetett bűntényekre, zsarolásokra, rablásokra és gyilkosságokra vetemedett. A Camorra minden új tagjának komor esküvel kellett fogadalmat tennie a vak engedelmességre és titoktartásra, de azért csak a próbadíj leteltével nyerte el a Camorra jelvényét: a két sajátos formájú kést! Az élesre köszörült kések sokatmondóan arra figyelmeztették a camorristát, hogy csak az egyik kés szól a külső világnak, a másik neki magának szolgál intelmül: „Teljesítsd a láthatatlanból érkező parancsokat és hallgass” — mert különben . . .

A magas házak legyeztől dongó, bűzös, sötét kis ajtónyílásaiból olykor szótlanul, furcsa, gyors kézmozdulatokkal beszélnek át egymáshoz az emberek. Az esti homályban szokatlan füttyjelek hallatszanak. Elvértve fojtott kiáltások . . . Aztán valamerre, a második vagy a harmadik utcában lépések szaladnak, gyülekeznek, megtorpannak, várnak, mintha ugrásra készülődnének . . .

A Santa Lucia negyedben valóban átérzi az ember azt a régi szállóigét, hogy: „Il Regno di Napoli e un paradiso, ma habitato da diavoli”. — Paradicsom a nápolyi királyság, de ördögök laknak benne . . . Veszedő csoportok, ordító félmeztelen kolduskölykek állják el az ember útját és a sokemeletes, keskeny, szorongó házak ablakajtóinak erkélyeiről, a száradó millió

tarka rongy közül, borzas asszonyok lármáznak át egymáshoz.

La bella napolitana! . . . De hát hol van az a görög arcélú, lenge testű napolitana, akiről a költők énekelnek? — Megvallom őszintén, én nem találkoztam vele Nápolyban . . . Csak a gyerekek, és a nagyon fiatal leányok szépek itt. Korán hervadnak s az asszonyok és férfiak is Zola mondását juttatják eszünkbe: „a majom és a tigris keverékét képezik“. — A majom és a bohóc tüneményes mozgékony-sága, a tigris kiszámíthatatlan lomhasága ömlik el testükön, lelkükön. Erélyük jóra, rosszra csak egy pillanatig van.

A nápolyi lendülete is csak pillanatnyi életű. Magasra száll, mélyre zuhan. Összeesküvést szít minden kedve ellen való rendelettel szemben, forradalmat üvölt valahányszor a kormány meg akarja szüntetni reménységei kútforrását: a Lottót. Ég a szerencsejátékért, babonásan hiszi a megálmodott számok jelentését, meghalni képes ha szeret, ölni, ha féltékeny. Egy vérhullám csap a fejébe és a kés már a kezében van. Jellemző, hogy bosszúját a férfi nem vetélytársán, de többnyire a hűtlen asszonyon tölti ki. Nem ritka az olyan nápolyi leány, akinek mély forradások vannak az arcán. Aztán mikor bíróság elé kerül a vad legény, maga a leány fogja pártját, hogy hát tulajdonképpen igaza volt: „a féltékenység ellen nincs más orvosság“. Felmentését kéri és a felesége lesz. Az Egyház, amely

megbánt bűneik alól feloldozza és összeadja őket, nagy szerepet visz a nápolyi életében. Vakbuzgó ez a nép, de azért mégis valahogyan pogány módon imádja az Istent. Fűnek-fának, fogfájásnak külön szentet ad és megtanítja mosolyogni még a komoly katolicizmust is.

Megesik néha, hogy két jómadárnak az útja épp a San Gennaro templom előtt visz el, mikor valami betörést terveznek. Nem mulasztanak el, hogy tervezgetésük közben megemeljék a kalapjukat, sőt be is térnek egy kis Miatyánkra. Kitárt karokkal kérik a Madonnát, segítsen nekik vállalkozásukban és ha imádság közben véletlenül másvalakinek a zsebébe téved a kezük, hát a zsákmányból előlegnek mindjárt vesznek is egy nagy viaszgyertyát a Szent Szűznek.

Tarkák és nyugtalanítóak a nápolyi templomok. A Madonnákat: az üvegszekrényekbe zárt szőkehajú viaszbabákat, aranyozott koronával, hamis ékszerekkel díszítik fel a hívek és selyem krinolint adnak rájuk. Mise alatt víg polkákat fújnak az orgonák s az asszonyok közben ütemesen legyezik magukat, mintha nem is az Isten házában, hanem inkább valami táncteremben lennének.

Zene az eleme ennek a népnek, nem hiába Odysseus daloló szirénjének: Parthenopénak a sírján épült Nápoly, — a földből terem itt a dal. Mindenki énekel s a legutolsó csavargó képes rá, hogy összekoldult soldóin

jegyet váltson a Teatro San Carlo karzatára. És ha netán még erre sem futná, féléjtszakákon át elácsorog a zenés tengerészkorcsmák előtt, hogy ajtónyíláskor elkapja odabentről a tarantella egy-egy kiáradó, vad lüktetését.

A zenében, a templomban és a színházban találkozik csak Nápoly nagyúri világa és söpredéke és — a Villa Nazionale esti korzóján. Autók és kocsik sora vonul át a hullámozó néptömegben. És a csöcselék lelkében lassan készülnek a forradalmak, mialatt a nagyurakat nézi, akik bár éppolyan lusták, mint ő, mégis autóban és hintóban járnak . . .

Virágárusok, osztrigakereskedők, rikkancsok, gyufárusok szabadulnak le ilyenkor a Santa Luciából és a láрма hanghullámai egymásra torlódva ömlenek el a parton, míg a tenger kékjén színes pillangók: tarkavitorlás bárkák úsznak s apró kölykök fürödnek a habokban, felhozva a vízbe dobott soldókat.

Capri azúrfátyolából réved át Nápolyra, Sorrento felmosolyog az esti fényben és Castellammare elszórt házaival, mint szétszakadt rózsaszín korállfüzér hever a Vezuv ibolyaszín kelyhe alatt a távol partokon. Ebben a varázslatban megérti az ember, hogy a legnagyobbak között nagy művészt nem nevelt ez a Nápoly soha... Megszégyenül és vesztes marad a festő a természettel szemben és bizony megértjük, ha eldobva ecsetjét, boldogan kifekszik a partra a boldog naplopók

közé és teremtés helyett a teremtésben gyönyörködik. A világhírű nápolyi Museo Nazionale sem az újabb korok művészete teszi egyetlenné, hanem az antik világnak mesészerű emlékei. Herculaneum zöld rozsdával befutott bronzszobrai az emberiség ifjúságának legszebb szépségét tárják elénk, míg Pompeji falfestményei, melyek, ha számba vesszük, hogy egy harmadrendű vidéki városka házait díszítették, sejtelmet adnak arról, mik lehettek Apellesnek, az antik világgal szétporlott remekei.

Egy ezeréveken át alvó tavaszt hozott napfényre Pompeji hamuja alól a tudomány és kutatás. Ezt a tavaszt csodáltuk meg a nápolyi Museo falai között, ehhez a görög tavaszhoz futunk ki Pompejiba . . .

Nápoly képe lassan vész el a távolban, mint olyan álomnak a képe, amelyet ébredéskor egész szépségében elképzelni többé sohasem lehet.

Torre del Greco, a festői kis halászvároska elmaradt korállfűző, daloló leányaival. A Lacrimae Christi borteremő tőkéinek zöld birodalma is véget ér. Csak egy-egy gyerkőc fut még utánunk és lávába dermesztett soldókat kínál. Aztán magára marad a vándor a tetszhalott tűzhegyek között. E félelmes ájult vulkánok felett csak a Vezuv diadalmaskodik baljóslatú életével. Lejtőin, melyekre Pompeji végítélete óta nem egyszer zöld virányt takart a campaniai tavasz, most kihült lávafolyók feketénbarna áradatai terpeszkednek. És

mintha a hegy tűzknáiban ágyúznának, szüntelen tompa puffogás rázza a levegőt.

Pillanatra felrémlik a tájban a calabriai banditik ősenek, a lázadó rabszolgakirálynak: Spartacusnak az emléke, aki Róma légioin e sötét szakadékok között aratta első diadalát. És a Vezuv iramodó füstfelhőiben egyszerre felkísértenek azoknak a futó gót óriásoknak az árnyai is, akik Narses bizánci katonáinak győzelmi ordítása közben, ezeken a lejtőkön vesztették el utolsó csatájukat és Theját, utolsó királyukat.

Forró a süppedékes talaj a lábunk alatt. A vezető szivarra gyújt a hamuban s körülöttünk mintha Dante poklának gőzei kavarnának, füstbe vész a világ. Mire újból látunk, a távolból olyan költőinek tetsző Vezuv, mint megfeythetetlen sötét szörnyeteg tátja fel lángokat lihegő, fekete száját.

A tölcsérhez értünk. — „Ma rossz napja van, estére lesz valami“, — mondja a vezető és mindnyájunk okulására tüstént elmeséli a két kíváncsi angol tragikus végét, akik túlmerészen hajoltak a kráter fölé és belezuhantak.

A turisták riadtan hátrálnak a bugyborékoló toroktól. A Vezuv most már szakadatlanul köpködi az izzó iszaptömegeket. A láva tüzes foszlányai, mint véres rongyok repkednek a levegőben és sejtelmes susogó nessel hullanak a tölcsér partjára. Így növekszik a Vezuv, amely nagy kitörései után vagy megrokskad,

vagy még magasabbra üti fel a fejét. Az 1872-iki félelmes emléktű eruptio több ölnyivel növelte a hegyet; az 1906-ik év szörnyű kitörése letépte és a lángokban álló égbe lökte a hegy csúcsát és megváltoztatta a Vezuv antik piramisának vonalát.

A föld megingott akkor, a tenger visszaroht a partoktól, a dübörögve rázkodó vulkán oldalai pillanatonként meghasadoztak és hömpölygő lávafolyók ömlöttek le a völgyekbe, míg Nápoly utcáit arasznyi hamu lepte el. Az emberek vakon, jajgatva támolyogtak a forró fürgetegben. Körültük házak omlottak, templomfalak dültek össze. Beszakadt a Monteoliveto hatalmas, zsúfolt vásáracsarnoka és a tornyokban hiába harangoztak deket. Olyan sötét volt a város, mintha éjjel lett volna s a nappal is égő villanylámpák fénye nem tudott átvilágítani a hulló pernye füstös fátyolán.

Most is kavarog a füst. Pompeji felé fujja le a hamut a szél és a háttérben, meredek fekete lávafalaival a horpadt Somma orom, mely a Vezuv mai tölcserjének születésekor a boldogtalan városokat elöntötte, mint szörnyű munkája után pihenő Hercules, hidegen mereng el a tomboló természet felett.

Majd kétezer éve történt, egy augusztusi napon, hogy a három virágzó várost: Herculaneumot, Stabiaet és Pompejit elevenen eltemette a láva és a hamu.

Pompeji maradt meg legépebben a három közül s mint ahogy a katakombák megőrizték a keresztény

világ első napjainak az emlékét, Pompeji, négy méternyire a föld alatt, az antik világ életének képét őrizte meg. Háza, melyeknek tűzhelyén a Vezuv rakott utólszor tüzet, meglepően kicsinyek. A szobák, műhelyek, boltok, fürdők falán a derűs festmények majdnem érintetlenek, csakúgy, mint az az egykori élet, melynek lüktetése egyetlen pillanatban állt meg az egész városban. Az antik világ csipkerózsája alszik Pompejiben, az orsó a kezében maradt és kétezer év múltán a mi képzeletünk fonja rajta tovább a fonalat . . . A csendes utcákban azt vélhetnők, csak tegnap pusztította el a tűz a tetőket s mindjárt visszatérnek azok, akik fejvesztett vad menekülésben, a temetkező hamueső fürgetegén át látták utólszor Pompejit.

A klasszikus szemtanu, az ifjabb Plinius írta le leveleiben a végveszedelmet, melynél az idősebbik Plinius jegyzés közben életét vesztette.

Hatalmas földrengés volt a vész hírnöke, aztán megrepedezett a föld s tűzfolyók csaptak elő mélyéből. Hullani kezdett a hamu, eltakarta a napot és déltájban éjjeli sötétségben menekült a fejvesztett lakosság. Őrjöngve tapostak egymás testén az emberek. Az anya gyereket, a gyerek az anyját hívta a sötétben és tébolyodott kiáltásuk beleveszett a mennydörgő robajba, mellyel elvonult a partoktól a tenger. Pompejinak majd egész lakossága ott pusztult. A menekülni nem tudókat eltakarta a hamu, az apró tüzes kövecskék s az

égből alázuduló forró víz. Ebben a lassan megszilárdult rétegben akadtak rá a kutatók számlálhatatlan emberöltő mulva azokra az üregekre, melyekben az elporladt testek formáikat hátrahagyták. Kiöntötték az üregeket gipsszel s ma, a méltóságos megadással meghaló ember és a vad vonaglásban pusztuló kutya döbbenetes halotti maszkját is ott őrzik egymás mellett az élve eltemetett város kis múzeumában.

Kétezer év előtti gladiátorok, rabszolgák és nagyurak teste maradt meg így és reánk maradt egy fiatal leánynak a formája is, aki talán annak a nyárnak a virágait árulta a nolai kapunál, mikor elsötétült az ég s ő nem ment odébb, mert feje felett a kapu falára kedvese tegnap este azt írta, hogy majd ott találkoznak... Aztán befedte a hamu virágait, szép sötét haját s ő hiába várta, hogy eljön érte az, aki nem jött el többé soha...

A Vezuv hamuja őrizte meg számunkra Pompejit és egy másik temetkező hamu: a feledés óvta meg a pusztulástól a görög világnak legépebb templomait, nem messze, kinn a paestumi síkon. Csodával határos ezeknek a templomoknak az épsége, melyeknek létezéséről szószerint megfeledkezett a középkor, sőt a renaissance is. Csak mintegy másfél évszázad előtt látták meg újra elragadtatott emberi szemek az akanthoslevelek mocsaras zöld síkján, az ég és a tenger kékjébe emelkedő aransárga görög templomromokat. Egész szépségében

maradt reánk az egykori város négy leomlott kapuja között Poseidon és Ceres nagyszerű temploma. A templomok túléltek a várost, amely emelte őket, a népet, mely a győztes római uralom alatt oszlopaik között siratta el gyászünnepekben Magna Graetiát és túléltek az isteneket, kiket egykor szentélyeikben tiszteltek. Némáságukban olyan megrendítőek a fenséges paestumi romok kinyilatkoztatásai a tengerbe merülő mocsaras síkon, hogy amit mondanak, elfelejteni soha sem lehet. A hellén Poseidoniumot megette a mocsár, mint ahogy a piramisokat lassan megeszi a homok s az, ami az egykori görög város helyén épült: a mai Paestum, csak egy maláriás kis koldusfészek, melynek lakói nyáridőben a hegyekbe szöknek a sárgaláz elől és esténként az utolsó vonattal még az állomásfőnök is elmegy innen a szomszéd Salernoba éjtszakára.

Bealkonyul. Minden elhallgat a néptelen tájban. Poseidon eltűnt városának templomromjai mögött csak Poseidon tajtéktúró hullámparipái vernek zajt kinn a tengeren.

Salerno is csak a lárvája a rómaiak egykori híres Salernumának, az orvosi tudomány székhelyének és longobard templomával szerényen nézeget le az Amalfi felé kanyarodó útra. A kerek földnek egyik legszebb útja ez. Csodálatos virágillatban narancskertek és olajligetek mentén szalad, galeriák, terrassok felett sziklába vájtan a tengerparton Sorrentóig. Nyaralók buk-

kannak fel a ciprusok között, szürke sziklákon csendes monostorok szunnyadnak s a parton őrtornyok romjai hevernek a napmelegben, míg a tenger hűvösen zsongva enyelgi körül a szirének szirtjeit, melyek alatt egykor Odysseus vitorlás hajóján elsuhant . . .

A nagy hegyek meredek sziklafalához, mint madárfészkek tapadnak Amalfi fehér házai. Elragadó kép tárul a Cappuccinik oszlopsora alól. Szinte azt hihetnők, valami bűvös lámpa káprázata játszik a szemünkkel, hogy mielőtt betelnénk vele, továtűnjék nyomtalanul. Pedig az, amit most látunk, már csak az eltűntnek, a büszke kikötővárosnak a maradványa. Ma néhány ezer lakosa van Amalfinak, virágzása napjaiban, mikor törvényt szabott a Földközi-tengeren, ötvenezer polgára volt. Letűnt hatalmából jóformán már csak annak a hatalomnak bűvös kerete maradt meg: az ég, a hegyek, a tenger és arabos furcsa házaival fenn a magasban, Ravello mór paradicsoma.

Visszatérőben Nápoly felé még egyszer megmutatkozik Sorrento la gentile, Tasso szülővároskája a meredek partfalak felett. Kinn a tengeren, mint óriás, tüzét vesztett szafírdarab kéklik a habok között a Circe szigete. Ezen a szigeten élt a veszedelmes varázslónő, aki megbűvölte Odysseust és mint ahogy Homeros meséli, disznókká változtatta azokat, akik bájitalát kiitták. Sok hajós járt az ithakai király óta erre. Furfangos emberi találmányok, füstölgő gőzösök szántják

a tenger vizét. Zajos lett az egykor csendes part. A Círcék pedig nem szeretik sem a tudományt, sem a zajt. Más vidékre költözött Odysseus kedvese, de bűvölő szépségét szétszórta Caprira és belevetette a Grotta azurrába, mely a legtöbb idegent vonzza ide. A visszaverődő fényben kék a sziklakupola a kék víz felett és a hullámok olyan csobogva ömlenek ki a barlang száján, mintha itt fakadna az azúrszínű Tirrhéni tenger forrása . . .

A nagytömeg szemében a kék barlang Capri varázshatalmú vonzereje és számtalan utas beéri látásával, aztán tovább megy, nem sejtve, hogy a ciprusos partokat a nápolyi öböl legszebb népe lakja. Estende a kút körül összeverődő csoportok olyanok, mintha Pompeji valamelyik falfestményéről szálltak volna ide, Tiberius császár kedves Capreájába. Tiberius, az Alpesek győzelmes caesarja, Pannonia meghódítója, a világtól elszakadtan, tizenegy éven át kormányozta innen a világot és emléke még ma is él ebben a népben, mely Odysseustól kezdve a másik kalandos királyig: Joachim Muratig, minden egyéb uráról megfeledkezett. A császári zsarnokot egyre emlegetik, — úgy emlegetik itt, mint másutt az ördögöt . . . s az anyák véle fenyegetik meg a rossz gyerekeket: „Vigyázz, mert érted jön Padre Timberio!”

Fürdőinek romjait a tenger mossa, villájának és tizenkét palotájának leomlott köveit szüntelen vájja

a tenger örökös éles sós szele odafenn, a róla elnevezett Salto di Tiberio magas sziklaormán, melyről áldozatait a halálos mélybe dobatta.

A démonoktól megszállott caesar akkor már halálos mélységek felé taszította Rómát és a birodalmat is.

A világ kétségbeesett, pedig — míg Capriból az önmagával meghasonlott császár ezreket öletett meg a gyűlölet nevében, a vér fátyolán át feltarthatatlanul közeledett annak a Keresztnek a világossága, amelyen a Názáreti a szeretet nevében számlálhatatlan ezrekért meghalt a Golgothán.

Tiberius már nem élt, mikor a kereszt világossága elárasztotta a campaniai partokat. Egy kifürkészhetetlen tavaszi éjtszaka után nem ébredt fel többé a világ ura.

A rejtélyes misenumi sötétben, vérengző kegyence: Macro fojtotta volna meg a császárt? Vagy mégis természetes halál vitte el magával? . . . Nápoly tovább nevetett és tovább énekelt és Tiberius egyetlen élő kortársa — a Vezuv, titoktartón tovább uralkodott.

Uralkodik ma is és éjtszakánként, mikor csak a multak virrasztanak, mint a Tirrheni tenger fáklyája lobogtatja tüzét az égen és vizeken.

EZERÉVEK ZENÉLNEK.

Homeros tengerén úszik a hajó. Minden hullámmal egy-egy mythos éled, ezer évek költészete zenél a habokban, míg lenn délnek, vakító fehér sziklapartok emelkednek a tenger kék vizéből. Itália végződik ott és Trinacria birodalma: Sicilia kezdődik.

Jelképe a háromlábú Medúsa-fő, mely három szögével a szigetország három hegyfokát szimbolizálja és középen a Medúsa-fő talán maga az Aetna, mely haragiában, mint a Gorgo-mythos leánya, kővé dermedti a természetet.

A hajó mögött delfinek játszanak. Előttünk összeszűkül a két part és a Tirrhéni tenger kavargva rohan a Ioni-tenger karjaiba. Fenséges színjáték ez az ölekezés Scylla és Charybdis örvényei között s a fényben tündöklő tengeren pillanatra megjelenik az ithakai király elsuhanó vitorlás hajója... Errefelé megint csak Odysseus a gondolatunk kormányosa s a vizek mélyén megidézi a zölde szemű rejtélyes Scyllát, aki zúgó zöld örvényében elvesztette a régi világ hajóseit. Viharban még ma is sikongva kiáltja túl ugató kutyáit — a hullámokat, lerántja magához az apróbb bárkákat és megrázza a gőzhajók nagy testét.

Hajdanában úgy tartották, hogy Scylla és Charybdis farkasszemet néz egymással a messinai szoros felett. De azóta délnek költözött Charybdis és Messina kikötőjében ütött tanyát. A nép már új nevet is adott az örvénynek, fodros habjairól Garofanonak: „Szekfünek“ nevezte el a helyet, hol a hagyomány szerint Schiller „Búvárja“, a bátor cataniai fiú, lebukott a víz alá, hogy Hohenstaufen Frigyes császár aranykelyhét felhozza a mélyből.

Nagyot változott azóta a part képe. Messina ma Itália harmadik kikötővárosa s javarészt annak, amit a sziget földje és tengere ad, itt teszik hajóra.

Messina Sicilia legkevésbé sicíliai városa, azért mégis sajátos, új levegő csap itt az ember arcába. Lakói csendesebbek, mint a nápolyiak, mozgásuk kímélettebb, tekintetükben nyugtalanító lánggal ég az a tűz, amit szaracén őseik gyújtottak fel bennük. Maga Messina mozgalmas nyüzsgésében olyan jellegtelen, mint a legtöbb kikötőváros. Lávával kövezett utcáiban a keresztesháborúk óta nem sokszor söpörtek és alig van ház, amelyiken megakadna az ember szeme. A város legfőbb büszkesége a temetője; multjának legnagyobb kincse normann székesegyháza, a normann királyok napjaiból fennmaradt Duomo, melynek oltárán még mindig őrzik Szűz Máriának egy levelét s mondják, hogy a szent Szűz Pál apostollal küldte el ide, az ő ked-

ves városának, bár azt is tudják a levélről, hogy ki hamisította.

Különös világ ez . . . De egyszerre már nem látszik a székesegyház, a tér is elmarad szép régi kútjával, aztán elhallgat a város egykor virágzó multja is . . . Az ember és a balsors esküdött össze ellene. Pestis, háború, forradalom, 1848-ban a gyűlölt nápolyi Ferdinánd bombázása és szörnyű földrengések pusztították el a poraiból mindig újra feltámadó Messinát, melynek kikötőjében, a Giardino al mare pálmái között úgy tűnik fel Montorsoli óriás Neptun-szobra, mintha a vizek istene háromágú szigonyával nemcsak a hullámokat, de a balsorsot is meg akarná fékezni a sokat szenvedett Messina partjai előtt. Pedig . . . csupa virág az a part. Paradicsomi kertek között iramodik az út kék öblök mentén Taormina felé.

Taormina sziklája, az antik Tauros, rózsaszín fényben úszik a tenger felett. Körülte a levegőn át remegve ömlenek szét a színek áramlásai és az ember megbűvölt tekintete az ókor görög hajnalába néz.

Az út magasba csap, a tenger már a mélyből küldi utána sós leheletét. A ciprusok lándzsái sötétet hasítanak a kék égbe. A fehér sziklákon aloék guggolnak. Az emelkedőn egy pásztorfiú az indiai füge húsos nagy leveleiről hántja le a tüskéket. Aztán odaveti a leveleket a kecskéknek eleségül és feltekint. Mintha váratlanul, ragyogón egy görög szobor nyitná fel látón a szemét.

A San Stefano-kastély gótikus normann ablakaival olyan idegenül húzódik meg a sziklák között; mint valami északi virág, amelyet csudának ültettek ebbe a déli földbe. Szent Katalin kis kolostorának nyitott templomajtaján szinte eltévedten jön ki a tömjénszag ebbe a pogány világba. Egy boldogtalan régesrég i királyleánynak az emléke jön vele. Ide zárták a királyleányt Szent Katalin kolostorába, mert Hassan el Ahmedet, a hitetlen arab lovagot szerette. Aztán hiába leste kedvesét a lovag a San Stefano-kastély keskeny ablakából, hiába ejtett el számára mindennap egy fehér rózsát a kolostorfal tövében, szerelmére senki sem felelt. De a királyleány, akit hallgatásra ítelt a fátyol és az élet, beszédessé lett halálában: még csengett a harang, amely elsiratta, mikor sírjáról egy csodás rózsatő emelkedett a kolostorfal fölé. A nép ma is meséli, hogy a királykisasszony szerelme volt az a rózsatő, melynek ágai vágyakozva hajoltak át a falon, elkúsztak a kastélyig, az ablakhoz, felvirágozták a rácsokat és visszaadták a hű Hassan el Achmednek nyíló rózsákkal, fehér csókokkal az ő fehér rózsáit.

Csodálatos fények hullámzanak át a mindenségen. Taormina márványkoronáját: a görög theatron oszlopait, mint hajdan régen ünnepkor a leányok, rózsaszín borostyánfaágakkal fonja körül a lenyugvó nap. Ami márványból, ami terméskőből van ebben a színházban, azt a görögök alkották, a téglaeépítmény római munka,

a tört oszlopok és leomlott falak szaracén hordák emlékei. És míg így a mult időkbe száll vissza a gondolat, átellenben, karcsú görög oszlopok között, a világ legszebb színházi díszletét kínálja a természet: az Aetna hóval fedett égő piramisát és lenn a mélyben, az opálos párákon átkéklő tengert . . .

Megérti itt az ember, hogy annyi tömérdék vér ömlött ennek a földnek a birtokáért és nemcsak karddal, de ijesztő mesékkel is védték azok, akiké volt. Ám a megtelepedett föníciaiak hiába hazudták Athénben, hogy nehéz itt az élet, sárkányokkal kell megküzdeni a lángokat szóró fekete hegyek között és szörnyek lakják a barlangokat és a tengert, Homeros lantja mellett már szárnyra kelt a hellén képzelet a sziget felé és elhozta ide isteneit. S bár görög hajósok még nem kötöttek ki Galathea szigetén, a hellén képzeletben már pengett az Aetna tájain Apollo lantján a húr, szatírok sípja szólt az erdőkben és nimfák táncoltak a folyók mentén . . .

Csak isteneit követte a hellén nép, mikor bátor gyarmatosai a Tauros hegyétől délnek partra szálltak Trinacria szigetén. Varázsütésre emelkedett ki a földből Naxos, az első sicíliai görög város és a föníciaiak elvesztették a siculoktól rabolt földi paradicsomot. Mint egykor előlük az őslakók, más vidékre menekültek ők is. És a görög halász, aki a parti barlangokban félénken kutatta a szörnyeket, s a pásztor, aki kecskéi-

vel a hegyekben bolyongva riadtan leste a sárkányokat, egy barbárabb képzelet idétlen szörnyeit, csak a maga költői isteneire talált. A dél óráiban Pán, az erdők dévaj istene tréfálkozott vele, egy-egy gránátalmát zúdítva a nyakába a dúsan termő fákról, holdfényes éjtszakákon pedig, mint régi hazája berkeiben, meglátta a nimfákat.

Városok épültek a parton és Krisztus előtt 735-ben, mint a távol Hellas élő délibábja, görög élet lüktetett fel Siciliában . . .

A görög hajósokkal átkelt a görög művészet is a tengeren. Ragyogásában diadalát ünnepelte az emberi test és sokan vannak akik mondják, nem lesz az ember soha többé olyan szép, mint volt a hellén világban. Bár eljöhethének Taorminába azok a művészek, akik a nagyvárosok elkényszeredett modelljei előtt a rút-nak bálványimádói lettek és a taorminai ifjú testek előtt, melyeket mint a világ legszebb szobrait, Hellas hagyott örököül reánk, megszépülne rút művészetük. Az a fiú, aki esténként a kis kávéház előtt pengeti mandolinját, a leány, ki korsóval a vállán könnyű lépéssel megy a völgyi cisterna felé és a halász, aki az Isola bella öblében dalolva húzza hálóját, megannyi élő görög szobor.

Loccsanva verik a habok a partokat Galathea nimfa barlangja előtt. Kinn a tengeren is tarajosak a hullámok és az alkonyatban még egyszer megéled a vizeken

Odysseus vitorlás hajója. Itt menekült meg a ravasz ithakai király a Kyklops hatalmából, miután kiszúrta az óriás egyetlen szemét, mely Homeros szerint, oly nagy volt, mint Athene pajzsa, vagy mint a nap! . . . Aztán, mikor odalenn gyors hajóján már biztonságban érezte magát a gúnyolódó görög, kacagva tüzelte a hegyfokon tomboló óriást. A megvakított Kyklops üvöltöző dühében sziklákat hajigált a menekülő után. És a tengerből kimeredő sziklákat még ma is Kyklops-szirteknek nevezi a nép.

Az elmúlt hellén világ, melynek eddig szinte csak a káprázata játszott velünk, lent Siracusa tengerén lenyűgözi a gondolatot és megrázza az ember szívét.

Az öt városból összeforrott antik Siracusa felépül képzeletünkben. Templomai, fürdői, könyvtárai, szobrai, palotái mint aranyzárga márványzuhatag ömlenek le a tengerig. Rég eltűnt árnyak népesítik be az Agora oszlopcsarnokát. Pindaros győzelmi énekeitől visszhangzik a végtelen város, a nagy Aeschylos költészete zeng Siracusa felett és a gymnasion babérfái alatt, derűs mosollyal Platon beszél . . . Egyszerre megélednek a nagy tyrannusok árnyai is: Gelon, Hieron, Dionysios . . . Siracusa bíbor hordágyon viszi őket királyi trónjára. Költők és tudósok a barátaik, udvarukba zenészek, kőfaragók, festők, építőmesterek tódulnak és Stesichoros táncolva szavalja el bűbájos verseit. Kinn az utcákon milliónyi ember hullámszik,

lenn a kikötőben számlálhatatlan hajó vitorláját lengeti a szél. A dicsőség, gazdagság és művészet székhelye a boldog város, az antik világ Párisa, mely tele kézzel szórta a mulatóknak a gyönyört, a tudománynak a babért, a szerelemnek a rózsákat. Már legyőzte minden ellenségét, az őslakó siculokat, a föníciaiakat, Carthago hatalma elbukott kardja előtt, Athen vert hada véresre festette tengereinek vizét. Siracusa királynője az egész görög világnak. Elbizakodottan markol bele Itáliába és utóbb ujjat húz még Rómával is, mely elküldi rá a halált.

A messinai szorosban feltűnik a római hajóhad. A consul Claudius Marcellus, „Róma kardja“, ostrom alá veszi légioival Siracusa erődtámenyeit. Archimedes hiába védi szülővárosát csodás hadigépeivel és gyújtótűkreivel, Siracusa három évi hősi küzdelem után elbukik és Marcellusnak egyik katonája leszúrja a nagy matematikust.

Róma hatalmába keríti — mint Cicero mondta — „a világ legszebb és a görögök legnagyobb városát“ és győzelmi mámorában, rombolva tipor el a büszke Siracusa felett. Azt a pusztítást, amit Marcellus katonái elkezdtek s a későbbi proconsulok és praetorok folytattak, a századok viharai fejezték be és a város egykori nagyságából csak egy óriási halott kőmező maradt...

A fenségesen szomorú romok felett alig tud eliga-

zodni a szem. Hová tűnt az öt virágzó városrész? ...
Hol van Siracusa?

A templomok egykori szent városnegyedét, Ortygia szigetét elborította a mai Siracusa, melynek maláriás levegőjében az antik Siracusa másfélmillió görög polgára helyett, néhány tízezernyi ember tengeti szegényes életét. De ha szegényes is az az élet s ha a nép lelke el is feledte nagy származását, testének vonalai megőrizték a hellén emlékeket. Egyik-másik elhaladónak tovatűnő arca olyan nemesen szép, mint a híres siracusai érmek álomszerű profiljai és a régi Ortygia szent forrása körül a nép asszonyainak mozdulataiban fellüktet még a görög agyagamphorák alakjainak körbesuhanó rithmusa.

Valamikor pogány szentélyek, oszlopsorok, csarnokok és istenszobrok márványszigete volt ez a városrész. Ma már csak a székesegyházba befalazott Pallas Athene templom maradványa áll huszonkét fenséges dór oszlopával és a szobrok közül csak a megzúzott siracusai Aphrodite csonka szépségét őrzi még hajdani városa.

Minden elmúlt itt.

Fenn magasan, a lihegő forró ég alatt Epipolae hegyfokán a város egykor bevehetetlen fellegrvárának, az Euryalosnak romjain már csak ezüstös gyíkok futkosnak és a leomlott falak felett átugrálnak még a sárga kis szöcskék is. A halálos csendben csak ezeknek az

apró ugrásoknak a nesztől szisszen fel olykor a kiégett, száraz fű.

Az úton senki sem jár. Az élet nyoma csak néhány ókori keréknyom koptatása a kétezeréves utcakövezésben. Mint az elmúlás kísérteties borzongása fut végig az emésztő, lusta szél fúvása az elaszalódott bozóton. A város tragikus arculatán, mint ezernyi kőévált könny, pereg a törmelék.

Itt emelkedett egykor Siracusa legszebb városnegyede, a gazdagok és nagyurak Achradinája, melynek pompájából mindössze egyetlen magányos tört oszlop maradt lábón a végtelen rommezőben.

Ennek a szomorú elhagyatottságnak a partján húzódik meg a kapucinusok csendes kolostora. A kolostorkert, nem messze odalenn egy régi kőbánya nyolcvan lábnyi mélységében virágozik, sötétzöld, fénylő narancslombok és gránátalmafa alatt. Egy kedves kis kapucinusbarát elragadóan jószagú virágokat ad és elmondja, hogy a csodás mélységet rabszolgaságra vetett karthágóiak vájták az eleven sziklába.

Valamikor tetők fedték és börtönnek használták az egykori kőbányát. A hagyomány szerint itt szenvedett rabságot hétezer foglyul ejtett athéni harcos, akik közül egynéhány mesébe illően — görög mesébe illően — szabadult meg. Ezek a foglyok esténként, lenn a kőbánya mélyében, Euripides költeményeit szavalták őröknek. És mert lelkükben azok az örök is hellének

voltak, a költészet szépségétől megbabonázottan, szökni engedték az athéni versmondó rabokat. A többi fogoly vagy a túlsúfolt földalatti börtönben pusztult, vagy rabszolgának adták el odaát a tychei negyed vásárpiacán.

A tychei negyed is jóformán nyomtalanul tűnt el a föld színéről. Csupán a mérföldekre elhúzódó sírromok jelzik egykori helyét. És a számlálhatatlan sír elmondja, mennyi ember élhetett itt, ahol ennyi halott volt! Pedig ami a tychei városrészben a föld felett látszik, az csupán a pogány temető. A keresztények katakombáikkal valóságos birodalmat ástak a föld alatt. A siracusai nép úgy beszéli, egészen Cataniáig elhúzódnak a sírok folyosói, s aki eltéved a halál e messze szétágazó labirintusaiban, az sohasem látja meg többé a napot.

Történt egyszer, hogy egy bűvárkodó tanár hat tanítványával irányt tévesztett a katakombákban. A szerencsétlenek napok hosszant bolyongtak kialudt fáklyákkal, tapogatódzva, végnélküli sötét folyosókban, míg megölte őket az éhség és az iszonyat. A keresésükre indult siracusaiak egymáshoz lapulva találták meg a holttesteket, négyezer méternyire a bejáratától.

Az antik Siracusa ötödik és legutolsónak épült külvárosa, Neapolis, az „új város“ volt. Mint Achradina romjai között, úgy Neapolis egykori helyén is mind-

untalan feltáruuló kőbányákba szédül a pillantás. Oda-lenn a mélyben, a Latomia del Paradiso csakugyan paradicsomi kert a föld sziklaölében. A zöld repkény alatt olyan csodálatos „S“ alakú hasadás látszik a fal-ban, mint egy óriási emberi fül. Kicsiny ajtó nyílik a föld színe alatt, a felül összeszűkülő mély sziklatorokba. A barlangban meglepő visszhang ismétli meg az ember-nek még a lélekzetét is. A sóhajtásból orkán lesz, amint visszaverődik a falakról és a szétszakított papírlap nesze pisztolydurranáshoz hasonlít. A nép „Orecchio del Dionisio“-nak, Dionysios fülének hívja ezt a bar-langot, melyről azt tartja a hagyomány, hogy II. Dio-nysios, Siracusa nerói zsarnoka ide hurcoltatta azokat, akikre gyanakodott és a visszhang segítségével, fenn a magasban, egy sziklaerkélyről hallgatta ki lázadó sut-togásukat.

Nem messze a barlangtól még egy siracusai tyran-nusnak az emléke tűnik elő. A fennsík élén II. Hieron gigási oltárának romhalmaza bukkan ki a bozótból. Csakugyan elhihetjük itt az óriás oltár előtt, hogy Siracusa népe évente egyszer négyszázötven ara-nyozott szarvú bika hekatombájával áldozott istenei-nek . . .

Egy pásztoreMBER, aki kecskéit őrzi a közelben, oda-fut és mondja: százkilencvennyolc méter a hossza, huszonhárom méter a szélessége és a világ legnagyobb oltára ez!

Aztán kinyújtja a kezét és szótlanul, furcsa fenséggel beleint az állával a tenyerébe.

A különös csendben mintha ezalatt erre is, arra is romok emelkedtek volna fel a tündöklő napfényben, egyszerre már ott is látszottak, ahol eddig nem látszott semmi.

Gelon sírtemplomainak, vagy a mythikus óriási Apollo-szobor szétvert* talapzatának a maradványai lennének azok az egymásra roskadt kövek?

A város ókori vízvezetékeiben rohanva lüktetnek fel a messze hegyekből idevezetett vízerek. A sírok útjából meleg port kerget lefelé a szél és odaátról, Siracusa aranykorát kezdi mesélni a leroskadt görög theatron, az antik világnak legnagyobb színháza.

Süppedt lépcsőinek hasadékait ellepte a fű. Gaz veri fel az orchestrát, a folyosókat is és az egykori színpad csak nagy halom zavaros törmelék. De a színfalak változatlanul a régiek! Változatlan a színházi díszlet: a mélyen kék ég, a tenger, a rózsaszín párákba vesző szép antik hegyfokok és a háttérben az Aetna hótól csillanó azúr jelenése. Ebben az álomszerű foglatban a nézőtérnek eleven sziklákba vágott ülései is javarészt megmaradtak, félkörben, emelkedően a természetes magaslatokon.

Megilletődés fog el, ha arra gondolunk, hogy itt hallgatta egykor Siracusa népe Aeschylus jelenlétében az ő halhatatlan tragédiáit és valamelyik kőpadon

itt ült Platon is és amott Aristippos és Pindaros, és Archimedest mint kicsiny fiút kézen vezette el az atyja ide.

Ez a rom nemcsak Siracusa aranykorát idézi meg, de kinyilatkoztatja az emberi kultúra aranykorát is.

Aztán alig egy kőhajtásnyira a theatrontól, egy római amphitheatrum maradványai kerülnek elő.

Még látni a naomachia helyét, melyen át vízzel árasztották el az arénát, ha tengeri csatákat játszottak. És a körfal ívében, ugyanott, ahol odaát a görög theatronban a tragikus színészeknek az emelvénye volt, itt, a római amphitheatrumban, a gladiátorok várakozóhelyei és a vadállatok ketrecei húzódtak . . .

Elgondolkodón néz vissza az ember.

Nincs sem szó, sem könyv, mely jobban megmagyarázná a hellén és a római világ közötti távolságot, mint az a két közel, néma színházrom.

Amott a halhatatlanságban gyönyörködött a nép, emitt a halálban.

Mindígtól fogva gyilkolták egymást a földön az emberek. Ölteik önvédelemből, éhségből, gyávaságból, bosszúból, gyűlöletből, szerelemből, de mulatságból csak Róma gyilkolt. És ezzel a lelki adottságával hiába foglalta el Hellas örökét, a legyőzött görögök elragadtatott magas művészi mámorát Róma sohasem tudta egészen átérezni, mert mint siracusai győzelme után, máskor is az a vértől és hatalomtól megrészegült katona

maradt, aki szertelen diadalmármorában mulatja el és tiporja össze hadizsákmányát.

A régi Róma legszebb hadizsákmánya Siracusa volt. Ezért szállja meg lelkünket a görög város romjainál az a szomorúság, amit csak a visszahozhatatlanul elmúlt szépségre gondolva érez az ember.

A kihalt út már lefele ereszkedik a reménytelen kősvatagban és a tekintet a mulandóság felett az el nem múlt természetben keres vigasztalást. Az „isteni oszlop” — a távol hófedte Aetna, most is úgy tartja maga fölé emelve az eget, mint akkornap, mikor az első korinthusi hajósok kikötöttek odalenn, várost alapítani a kettős öbölben. A siracusai partok vonalaihoz ma is úgy borulnak oda a déli tengerek, mint mikor még az „urbs maxima”: Siracusa élő hatalma uralkodott felettük. Ott, ahol egy darabon zöld a kikötő, még buzog Arethusa szent forrása a tenger mentén. Túl, a Lysimelia és a Syrca ősi mocsarai között változatlanul lassan hömpölygeti magát lefele zöld ágyában a mythikus Anapos folyó.

Partjai a szárazföld belseje felé mindjobban összehúzódnak. Az evezősök bevonják evezőiket. Már csak karókkal taszítják előre a csolnakot az álmos, sűrű vizek trópusi növényzetén át s olykor úgy tetszik, vízbe merült babérrdők levelei felett lebeg a hajó, a húslábnyi papyrus-bokrok alatt. Még a mórok ültették vagy ezer éve ezeket a csodálatosan életben maradt

papyrusokat és az Anapos partja az egyetlen hely Európában, ahol vadon tenyésznek. Afrika napja süt le itt az égből, Afrika forró szele zizgeti a nílusmenti növényzetet, míg a távoli búzaföldek közül kéken szaladva jön elő a Kyane-patak. Vízében a búzavirág-szemű Kyane nimfa él, Persephone kis játszótársa, akit Hades változtatott forrássá, mert ellene szegült, mikor ő Persephonét éppen innen, erről a virágos rétről elragadta az alvilágba.

Azóta itt itatta a napisten az ő szent teheneit és évről-évre itt ünnepelte meg az antik világ Persephone jöttét: a Tavaszt... Zeus egykor nászajándékkul adta Persephonének Trinacriát és ő új tavaszok küszöbén a halál láthatatlan birodalmából visszatérve, mindíg újra visszavette szigetét s csak akkor vesztette el felette pogány uralmát, mikor Szent Pál apostol partra szállt Siracusában és megkeresztelte Siciliát.

Mikoriban még olymposi istenek nászajándéka volt ez a föld, vadon tenyészett rajta a búza. Ma már csak a partokat fedi a termékenység viránya, a sziget belsejét, Róma egykori éléskamráját, sivárrá égette a nap, mióta az erdőkkel eltűntek a vizek.

Sicilia mai népét is alig tudja eltartani s a szegénység olykor olyan nagy a szigetország szívében, hogy a lakosság jórésze egész éven át indiai fügével és gyöke-ekkel táplálkozik. A hajdani paradicsom hegyeiben lakó pásztoremberek még nemrégén hetvenöt líra évi

bérből tengették életüket. A kénbányákban dolgozó szerencsétlen munkás napi két-három lírát keresett embertelen fáradalmaival. És a „carusik“, azok a boldogtalan gyerekek, kiket a bányamesterek olykor egy öszvéért, vagy száz-százötven líráért vettek meg nyomorgó szülőiktől a nehéz munkára, naponta alig ötven centesimit törlesztettek le vételárukból, noha virradattól estig hordták gyöngé vállukon azokat a sárga kénkockákat, amelyekre annyi verejték és sóhaj tapad. Ilyen viszonyok között csak természetes, hogy az alsó néposztály értelmisége és erkölcsi magaslata nem túlságosan emelkedett.

Az egykor hirhedt sicíliai banditák késő utódai is leginkább a nyomorból teremnek.

A sicíliai banditák hajdani virágzó törzsei ma már szinte teljesen kihalóban vannak. Többnyire csak lóköltők és naplopó gazemberek vetemednek erre a pályára, de mivel őseiket hősöknek tartotta a nép, rájuk is sugárzik még egy kis fény a régi nimbusból. Valamikor olyan félelmes urak voltak a calabriai és a sicíliai banditák, kik az „erdők királyai“-nak nevezték magukat, hogy közülük többen három-négyezer ember felett is rendelkeztek. A nápolyi Bourbonok, mint egyenrangú hatalmakkal alkudoztak velük és Ferdinánd, a Két Sicília királya Talariconak, a hirhedt haramiafőnöknek, kegyelme jeléül még érdemrendet is akasztott a nyakába.

„A római császárok keresztre akasztották a brigantit“, — mondotta a nép — „a Bourbonok pedig keresztet akasztanak a brigantira“ . . . Nevettek ezen a tréfán s az erdőkben még nagyobb urak lettek a banditák.

Ma már csak az Isten háta mögött, a szakadékos hegységekben tanyáznak a kellemetlen hősök és nagyritkán adnak magukról életjelt. Vasárnaponként azonban lejárnak néha misére a közelfekvő városkákba s olyankor megesik, hogy mire sötéttel hazatérőben elhagyatottabb utakra vetődnek, leütnek valami utazó kalmárt. Virradattal az első öszvérhajcsárok akadnak rá a holttestre s a nép csak akkor tudja meg, hogy — lenn jártak misén a banditák . . .

Siracusán túl kopár a táj. Halott barna halmok tövében csak egy-egy kénbánya kürtője füstölög s elvétve szegényes kunyhók gubbasztanak a portól fehér aloék és indiai fügek tüskés bokrai között. Sajátságos kénzag érzik a levegőben. Az ég is sárga, mint a kén és a nyári forróságtól kiszáradt kis folyók tikkadt medrei között, révedezve merülnek fel a magaslaton a girgentii templomromok.

Az egykori fenségesen csengő Agrigentumból, a derűsen hangzó Girgentit formálta az olasz nyelv. S ahogy átalakult az antik Akragas fellegvárának, majd a hatalmas Agrigentumnak a neve, úgy alakult át — mint Pindaros nevezte — a „halandók legszebb városa“ is. Unalmasan mosolygó kis fészek lett belőle,

melynek modern lététől elkülönülve élnek a világhírű hellén romok.

Valamikor görög templomok sora húzódott a város déli oldalán. Most már csak leroskadt fenséges romok követik egymást az antik szentélyek egykori útján. Mindannyi között az olymposi Zeus templomának a romja a leghatalmasabb. Aranysárga omladékaik még ma is valóságos hegyeket képeznek a kaktusfák alatt, a bujázöld bozótban. Falait egykor harmincnyolc roppant féloszlop támasztotta. A féloszlopok szélessége egyenként meghaladta a hat métert. A homlokzaton harmincnyolc óriási kő-atlantis tartotta fejével és felemelt karjával a templom eltűnt tetőzetét. A középkorban még lábon állt három ilyen óriás és Girgenti városának címerében most is ott állnak a „gigantik“, a nép pedig Palazzo dei gigantinak, az óriások palotájának mondja az olymposi Zeus templomát, melynek megfaragott szép köveiből lassanként sokat elhordtak. Mólót építettek belőlük! . . .

Odalenn messze, túl azon a sírnivaló mólón, felcsillan Girgenti kikötőjének a vize és fénylőn vakító csíkokban tündöklük a Mare Africum, — Afrika tengere, melyen át egykor Karthágó hajói elhozták ide a pusztulást. A kikötő még mindig viseli a város nagy szülöttjének nevét és Porto Empedoclenak hívják ma is. Akragasban, a későbbi Agrigentumban született Empedokles, a szellemes bölcs, a szabadsághős, a szónok,

orvos, tudós és politikus, aki elutasította magától a királyi méltóságot, melyet szülővárosa neki felajánlott. „Én előttetek halhatatlan isten és nem halandó ember vagyok“, — mondotta polgártársainak elbizakodottan, aztán végül is számkivetésben halt meg, noha a hagyomány egészen más, csodálatos dolgokat mesél róla. A monda szerint az antik világnak e legnagyobb pozőrje mikor már megúnta életét, nyomtalanul akart eltűnni a földről, hadd higgyék róla kortársai és az utókor, hogy elevenen ragadtatott az Olymposra és az istenekkel egyesült.

„Titokban elment Cataniába“, — beszéli a nép Girgentiben, — „felmászott az Aetnára és beleugrott a kráter torkába. Ám hű szolgája utána lopakodott és megtalálta a bölcs papucsát a tölcsér szélén. Kiderült minden... Azóta bizony nevetgélve emlegetik itt Empedokles nevét“...

Nem tudni, ki volt ennek a történetnek első kitalálója, de annyi bizonyos, még a halott Empedoklesnek is ellensége lehetett a gonosz mesemondó és ráillik a bölcsnek az a megállapítása, hogy: „vannak a világharmónia köreiből kiszakadt daemonok“...

A csendes kikötőből alkonyat előtt már csak egyetlen hajó indul, kénnel, olajjal, borral, déligyümölcssel megrakott rozoga kis kereskedelmi hajó, de azért utasokat is felvesz Catania felé.

Palermo után a modern Siciliának legvirágzóbb

városa Catania, lávamezők között, az Aetna lábánál. Bárhonnan is közelíti meg az ember, csak kihült lávatómegeken át juthat el a városba. Még a tenger mentén is mindenütt látszik a régi tűzfolyók és a víz titáni küzdelmének a nyoma. A partokon sokfelé beleszaladt a tengerbe a láva, sokfelé meghátrált a hullámok elől és ahol a vizekkel csatázó izzó iszapáradat felágaskodott haláltusájában, ott megváltoztatta a régi, elbűvölő partok vonalát.

Catania és lakosai állandóan az életükkel játszanak. Átlag minden háromszáz évben úgy veszti el a város a játszmat, hogy nem marad benne kő-kövön és mint egykor Pompeji, szinte eltűnik. De Catania azért mégis mindig újra felépül az Aetna tövében, mert ha a közelben ólálkodik is a halál, itt a legkönnyebb az élet Szicíliában. A föld ontja magából a termést és szőlő vagy narancsszüretkor az egész lakosság munkába áll, hogy győzze a szedést. Az egész lakosság! . . . Nagyot jelent ez a szó itt, mert az Aetna gazdag déli lejtője Európa egyik legnépesebb vidéke.

A múlt idők romjai között élő szicíliai után a mai életben élő szicíliaival állunk itt szemben, aki a torzan civilizált Európából nézve, mint rejtély tűnt fel tengerbe foglalt szigetén. Ezer éveken kellett átpillantunk, hogy végre is ne a tudomány, hanem a költészet szavával feleljünk arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen milyen is ez a nép?

A teste görög, a lelke pedig arab! . . . Csodálatosan szép faj. A saracéntüzek egész öröksége ég a nagy szemekben és nem hiába kovácsolták az Aetna kohójában az istenek nyilait, lángoló szilánkjaik behullottak a sicíliaiak pillantásába. Így mondják itt! Örületet gyujt a pillantásuk, azt a mesébe illő örületet, a sicíliai szerelmet, amit a nép nem is igen nevez amore-nak, de „mezza folianak“, félörületnek nevez. Rettegnek is tőle a legények, mint a földrengéstől vagy a Charybdis örvényétől s gyakran látni szüretkor, hogy a férfiak különválva, lesütött szemmel iddogálnak, míg a lányok maguk között táncolnak. Ösmeri ez a nép saját maga féktelen szenvedélyességét és ha lehet, elkerüli az alkalmat a féltékenységre. Vadállattá lesz olyankor, megöli az asszonyt és a csábítót is. Megelőzi a törvényt, maga szeret ítélni, mert úgy tartja: gyáva az, aki másra szorul. „Csak a vér mossa le a vért“ mondják a sicíliaiak s ebből a felfogásukból vette egykor eredetét a híres Mafia is, a nápolyi Camorranak félelmesebb, vérengzőbb, de hatalmasabb és lovagiasabb testvére.

A külföld sok tekintetben tévesen értesült a Mafia természete felől és hajlandó azt aljas rablógyilkos bűnszövetkezetnek tartani. Pedig inkább egy titkolódzó, középkorias intézmény, melyet eredetileg az igazságszolgáltatás hézagos gyakorlása hozott létre. Régi időkben a hasznavehetetlen hivatalnokokat az olasz kor-

mány büntetésből Siciliába küldte, így a panaszosok hiába fordultak feljelentéseikkel a hivatásos bírákhoz, a hanyag rendőrséghez, — nem nyertek megtorlást. A maguk erejéhez folyamodtak hát az elégedetlenek s az ököljog nevében szövetkeztek. És azzal a jelmonddal: „cu ti leva lu pane levacci la vita“, — aki elveszi kenyeredet, annak vedd el az életét, — elindult útján a Mafia, mely az idők folyamán, mint minden titkos szövetkezés, sötét ingoványokba tévedt.

A szerelem, a bosszú és a hazard ösztönök mellett a vallás az, ami leginkább uralkodik a siciliai gondolatvilága felett. Mély vallásos érzését azonban végletes kedélyvilága legtöbbszörre meghamisítja a babona méltányával. A fanatikus nép, Szentjeiből és a Madonnából bálványokat csinál. Szent Pantaleont megteszi a Lotto védszentjének. Hite szerint külön Madonna védi a brigantit, s mert keresztelő Szent Jánosnak fejét vették, valóságos kultuszt űz a lefejezettek emlékével. Valamennyit imájába foglalja, bár a legtöbbje közönséges gonosztevő volt. Megáll az ember esze! A nép csodálatos fogalomzavarában felkeresi imájával még a pogány világból fennmaradt istenszobrokat is, elkeresztelve őket Madonnáknak és Szenteknek. Egy szegény asszony mint legcsalhatatlanabb csodatevőt, a siracusai Madonnát: nyilván a siracusai Vénust ajánlgatta nekem, mert — mint mondta — hiába imádkozott ő minden Szentekhez, csakis a „fejetlen Ma-

donna“ tett vele csodát: tíz gyereke közül egy év leforgása alatt három gyermekét vette el, hogy megnyitse a család inségét . . .

Ismertem egy caltanissettai leányt, aki maga mondta, hogy két napi böjtölés fejében két sor nyakbavaló borostyánkőfűzérért alkudozik Santa Rosaliával. És halottam egy banditáról, aki kivallotta, mikor elfogták, hogy valahányszor nagyobb vállalkozásra készült, előbb mindig szenteltvízbe mártotta a kését, s miután elvégezte munkáját, a véres kést hálája jeléül, a Szent Szűz oltárára tette. — „Mégis cserbenhagyott a Madonna és börtönre juttatott“, — panaszkolta az ember — „ki tudja, miért?“

Az Egyház szolgáljaival jó barátságban él itt mindenki, mert egy siciliai közmondás szerint: „az igazat csak a gyóntatószékben kell megmondani“. De azért papjaival szemben is kitör olykor az elvakult nép kegyetlensége. Megtörtént, nem is olyan régen, hogy egy pásztoreszember vasárnapi mise alatt először életében fel merte vetni a szemét és meglátta, hogy az Úr szolgálja áldozáskor megtöri az ostyát. Istenkáromlást vélt ebben s mikor a pap mise után hazatért, rálesett és leszúrta a „szentségtörésért . . .“ A tudatlan tömeg vallása javarészt félelemből és babonából tevődik össze, s mint a régi görögök elmentek megnézni isteneik ünneplését, úgy a siciliai is azt mondja, hogy: elmegyek megnézni a misét: „vedere la messa“. A pogány

áldozatok módjára most is ajándékokat visz a nép a templomba, selyemszövetekkel, csipkekendőkkel, szalagokkal, gyűrűkkel, nyakláncokkal akarják megnyerni a Madonna és a Szentek közbenjárását az égben. A betegek elkerülik az orvosokat és a gyógyszerházakat, de a fogadalmi kápolnában napokat térdelnek és arccal kúsznak a földön. Azok, akik meggyógyulnak, ajándékot függesztenek fel az oltár körül. Esetlen, életnagyságú viaszlábak, karok, mindenféle testrészek függenek a fogadalmi kápolnában s az ex-votok között bátran hihetné az ember, hogy valami külvárosi viaszkamrába tévedt, ahová fiatal lányoknak tilos a bemenet.

Különben ugyancsak őrzik itt a fiatal lányokat és bár forr a hőségtől a város, néptelen az árnyas sétány, mert a férfivilág a kávéházakban vagy fagyaltos kioszkokban hűsöl, régivágású sicíliai családhoz tartozó asszony pedig, aki megbecsüli magát, nem igen mehet családjabeli férfikísérő nélkül a küszöbön túl.

Az előkelőbb családok házainak és palotáinak majd mindig zárt a kapuja. Az ablakok félig betámasztott zsalui mögé nem lát be, aki kinn elhalad és odabentről, a félhomályos hűvösből nem hajlik ki asszonyi fej a vakítóan fehér napsütéses szabadba. Elzárt és megközelíthetetlen asszonyi sorsokról szóló napkeleti mesék jutnak az eszünkbe. Aztán önkénytelenül megállunk az idegen utcában, ha a falak mögül egy elvétett dal halkan dúdolt melódiájában mégis kiárad az élet jele.

A fájdalom lángeszű dalnokának, Bellininek, a „cataniai hattyúnak“ szülővárosában elmúlt ezerévek nagy öröksége a zene. Cataniában mindenki énekel. Ha a Giardino Bellininek, a város tündéri kertjének hatalmas fáin alatt vagy benn az operaházban, a Teatro Belliniben a Norra, vagy az Alvajáró dallamához hangolja hangszereit a zenekar, az első húrpendítésre, terjedő halk kórusban megszámlálhatatlan hang kezdi énekelni a folytatást...

A költő Stesichoros, akiről azt tartották, hogy Homeros lelke költözött belé, itt találta fel a hősi karéneket és Androneos ezen a földön írt először zenét a tánchoz. Bizonyos, hogy azóta szeretik a cataniaiak a kardalt és attól kezdve dalol és táncol itt többet a nép, mint bárhol egyebütt a világon. A lányok a hegyi falvakban még ma is régi hagyományok szerint a siciliai Chiodoval, a Tarantella testvértáncával hódítanak maguknak vőlegényt, a legények pedig mindenfelé gitárszó mellett vallják meg szerelmüket.

A siciliai tánc komolyabb és büszkébb, mint a nápolyi tarantella. A mór szerailok bajadérjainak halhatatlan bája élteti, nem kacér kihívás, de égő szenvedély lüktet benne. Ugyanaz a komoran fenséges, lángolóan költői szenvedély, amely olyan idegenszerűen megszépíti a siciliai népdalt.

Énekelnek egy dalt Toscanában:

A szerelmes megállítja az ereszt körül repkedő kis

fecskét és egy tollat kér a szárnyából, hogy a kedvesének írjon vele. Aztán visszaadja a tollat és rábízza a fecskére a levelet, vigye el annak, akit illet.

Ugyanezt a gondolatot, milyen másként dalolják Siciliában:

A szerelmes a tenger felett szálló sast hívja le a magasból. Három tollat tép ki a szárnyából és a sajátmaga vérébe mártva ír a szeretőjének. Piros pecsétnek, piros szívét üti a levélre s odaadja szerelme postásának, a sasnak, vigye el annak, akinek szól.

Szelíd fecske a szerelem Toscanában, de sas ide-
lent Siciliában: vérengző, büszke madár.

Minden komorabb és méltóságteljesebb itt, sőt még a templomi zene is mintha elmélyültebb és méltóságteljesebb lenne, mint feljebb Dél-Itáliában. A cataniai Duomoban vasárnaponként valóban a hit zengő vihara zúg fel az orgona hangjaiban és a kórus itt nem holmi színházi zenét, de ünnepélyes pompájú liturgikus énekeket énekel.

Mise után megérintette egy nagyszakállas kis öregember a vállamat. A sekrestyés lehetett. Kérdezte, tudom-e, hogy ebben a Duomoban őrzik Catania legdrágább ereklyéjét: Santa Agata fátyolát, mely 1601-ben, mikor a „Monte“ igen haragudott az emberekre, csodálatos módon megmentette a biztos tűzhaláltól a várost.

„Il Monte!“ — így mondta. Így mondják: „a

Hegy!“ Egyszerűen így . . . Nem tesznek hozzá semmit és ez az, ami olyan nagyot jelent, olyan nagyot, mint mikor Rómát a rómaiak a Városnak nevezik és csak azt mondják: „Urbs“.

A nagyszakállas emberke kinyújtotta ekkor a kezét és olyanfélén intett a tenyerébe, mint Siracusában Hieron oltáránál a pásztor. Aztán mesélni kezdett . . .

Az Aetna kitörése akkor már több nap óta rettegésben tartotta a népet, míg aztán kora reggelen felhangzott a házak és utcák fejvesztett zürzavarában a velőtfagyasztó kiáltás:

„Jön a láva!“

A derengésben a „Monte“ felől már rettentően lobogó folyók hömpölyögtek lassan, feltarthatatlanul a város felé.

Catania püspöke félreverte a harangokat és elindult a rémületen át Santa Agata fátyolával a sisteregve közelgő tűzfolyó elé. Aztán meglengette az imádkozó püspök Catania szent leányának egykori fátyolát és a láva a nép szeme láttára megállt.

Mignemi megfestette ezt az ájtatos csodát a Duomo falán s a város lakói minden évben hálaadó körmenettel ünneplik meg az emlékező napot.

Gondoskodik róla az Aetna, hogy soha el ne felejtsek!

A roppant tűzhegy, mint titokzatos, kiszámíthatatlan óriás emelkedik Catania fölé az égbe. Lábát buján

mély növényzetbe veti. Oldalán a narancsligetek sötét lombjaiban, datolyafák, ezüstös olajfák, indiai füge bokrai, gabonaföldek, szőlőhegyek között, házak és villák megszámlálhatatlan szétszórt fehérségei csillannak a napban.

A termő lankák emelkedőin túl, az erdős magasságok zónái felett már csak tüskés bozót tenyészik az Aetna lejtőin. Kétezer méteren felül meghátrál a növényzet és az úttalan hegység megkövült mezőin, a sötét lávaszántásokban, a szüntelen omló hamufalak között kezdetét veszi a hó és a tűz birodalma.

Az antik világ úgy hitte, haragjában egykor Zeus dobta le a hegyet Typhon és Euceladus gigásokra, akik azóta rázzák és rengetik a földet, hogy le vessék magukról a rettenetes súlyt. Később Vulcanus műhelyévé avatta a képzelet a tűzhegyet, melynek belsejében a tűzisten óriás kovácslegényei, a kyklopsok döngetik szikrázó szörnyű pörölyükkel az izzó vasat, tapossák a fujtatókat, olvasztják az Aetna érceit. Ma, — mint a középkorban is — a pokol kapujának tartja a krátert a nép.

Lépés közben olykor érces hangzással koccannak egymáshoz az égett kövek. Aztán megint árad a különös csend a vad haláltusák után megdermedt tájban.

A zaklatott fekete hegykúpok mélyén kétszáznál több kicsiny alvó tölcsér áll az Aetna szolgálatában. A főtölcsér sohasem pihen el egészen. Füstje szüntelenül száll Sicilia felett az égen. S ha a kráter mun-

kába lát, romboló tevékenységében felülmúlja Európa minden vulkánját.

Régi cataniai évkönyvekben feljegyezték, hogy az 1865-iki kitöréskor másodpercenként kilencven köbméter lávát lökött ki magából az Aetna és hat napi szakadatlan munkássága alatt negyvenhatmillióhat-százötvenhatezer köbmétert ontott. A láva hőfoka a tölcséernél ezer fok Celsius volt.

Az alvilágból fellángoló tűz sárga fényében kénzagú gőzök kavarognak a tölcsér fölött és az emberi tekintet szédülve zuhan le a halál örökön izzó torkába. Aztán abban a fenséges képben talál kiengesztelődést, mely a hegység körül a mélyben kitárul.

Három tengerével ott fekszik egész Sicília az Aetna lábánál.

Fenn a magasban lassan kering egy sas Hadrián császár őrtornya felett. Valamikor ide jött el a császár, akinek a birodalma egy világ volt, mert nem kelt fel neki sehol szebben a nap.

A nap azóta is felkél. A császár rég elporladt, leomlott a birodalom és szárnya tört a sasnak, mely egykor szétmarcangolta a szép hellén Sicíliát.

De a táj emlékezik és emlékeztet.

Az Aetna füstfelhőiben mint a kísértet suhan el egy sas az alvó tűzagnak felett.

AZ ARANYKAGYLÓ.

Elmaradó hullámok törnek meg a partokon.
... Naxos, Siracusa, Akragas, Hymera, Selinus ...

Megannyi soha visszanemtérő tavasznak a neve. Leomlott és eltűnt sicíliai görög városok, melyeket le-tiport a tengerek uralmáért küzdő Róma és Karthago nagy világcsatája.

Sicília proconsulok hatalma alá vetett római tartomány lett. Itáliának egyik elhanyagolt provinciája. Hellas felé néző keleti partját befedte a terjedő csend és a rombadöntött városok lassan leszálló pora. A Róma felé tekintő északi part virágzása rövid volt.

Rabszolgázadások szaggatták a szigetet. Kalózok fosztogatták. Hódításra indult vandálok és gótok törtek be alvó öbleibe, barbárokká vadult bizánci görögök rontottak a városokra. A bizánci zsarnokság ellen hiába küzdő sicíliaiak Afrikába menekültek és elárulva keresztény hitüket és szigetüket, bosszúból a kairavani Aglabidák arab törzsétől kértek segítséget.

Így hívták be Sicíliába a mórokat maguk a sicíliaiak.

A IX. század elején, mint sötét fürgeteg csaptak le

a szigetre Afrika felől az arab és berber harcosok. Majd új és új fekete rajok követték a tengeren az első szaracén hadat és évtizedek véres küzdelme után megadta magát Sicília utolsó ellenálló városa is az Islám hatalma szétáradt az egész szigeten.

A vérontás megszűnt a temetők felett, a rombolás félbenmaradt a romok között. Az úttalan hegységekbe elbujdosott keresztények félénken szállingóztak vissza leigázott szomorú városaikba és a völgyek alján lefelé lopódzó nép már magával hozta asszonyait is.

A tavasz szigetén ekkor találkozott az arab hódító a szépség bővületével. A győztes félretette a kardot, keze a chytarra után nyúlt és napkelet bódító forró költészete, álmatag, buja művészete, titokzatosan elfátyolozott tudománya új hazát talált a görög bölcsek és költők egykor klasszikus földjén.

Aeschylus és Pindaros szigetén ezidőben már sokfelé arabul beszélnek. A hajdani görög városok büszke polgárainak szaracén válik parancsolnak és Sicíliában Mohamed törvénye a törvény.

Később a Fatimidák emírjeinek uralma alatt mégis felvirágzik a sziget és elkövetkezik az Islám igájának legszerencsésebb korszaka. A hajdan kizsákmányolt római tartományból afrikai mór provincia lesz és az egykori szegény kis görög Panormos fölé száz minarettel csipkézett új főváros emelkedik — az arabok annyiszor megénekelte boldog Bulermája.

Mialatt a város épül, kinn a tengeren csodálatos északi hajósok jelennek meg. Aztán mintha az óceánok rettenthetetlen bátor hősei Odysseus nyomát követték volna a vizeken, már Scylla és Charybdis örvényei fellett jártak. És valamelyik hősi hajnalon kikötöttek a viking hajók odalenn egy elhagyott öbölben.

Galathea nimfa kijött a tengerből a partra, mint mikor még a kyklops Polyphemossal játszott ezen a tájon. Tavaszba öltözötten ment a jövevények elé és meghódította az új hódítókat is.

A félelmes erejű szőke hajósok, Tancred de Hauteville viking harcosai, akik ezután Sicília mythikus erdőiben és mezőin meghallották, ha nem is értették a szelek, a fák, a füvek, a források zenéjét, már nem normannok többé, de sicíliaiak. Szorongva gondolnak ködös, hideg északi hazájukra s a szívük vére ezer veszélyen át újra és újra visszacsábítja őket Sicíliába. Úgy mondják, még ma is él Skandináviában annak a vágynak a szállóigéje, mellyel az egykori normann hajósok visszasóvárogták a tavasz szigetét.

Ez a sóvárgás örökre megmaradt az északi ember lelkében és Ibsen, nagy drámájában: a „Kísértetek“-ben, halhatatlanul szólaltatta meg a haldokló Osvald Alving kihűlő ajkán:

„Ó anyám, add vissza a napot . . .“

Az északi ember vágya mindig visszatér a naphoz. A viking hajósok is visszatértek Sicíliába és közülük

Roger gróf, a sicíliaiak I. Ruggierója, legyőzte a mórokat, elfoglalta a tavasz szigetét és megalapította száz évre a tengerek utolérhetetlen hőseinek déli birodalmát. Fia, II. Ruggiero, a legnagyobb a normann óriások közt, hatalmába vette Nápolyt, egyesítette az Itáliában szétszórt normann birtokokat és Palermóban a Két Sicília első királyává koronáztatta magát. A lángeszű király kezét nyújtott a legyőzött móroknak. Meghagyta életüket és vallásukat, de eltanulta nyelvüket és rejtélyes bölcseségüket, elsajátította fényűzésüket és szertartásaikat, melyekkel Sicília pompaszerető népét megejtették, felöltötte gazdag keleties köntösüket, s miután keresztet tűzött Bulerma minaretjeinek csúcsára, Palermónak nevezte el a mórok szemefényét.

Igézően emelkedik ki a tengerből pálmái és virágzó kertjei között Sicília fővárosa: Palermo la felice. Fehér házai felnevetnek a kék víz mellől a kék égre s a Monte Pellegrino elragadó formájának képét mélyen beleveti a Conca d'Oro tükrébe. Conca d'Oro... csakugyan „Aranykagyló“ a palermói öböl a félkörben hajló szép hegyek ölében. Minden kis hullámát ezüst kalapáccsal kalapálja ki a szellő s a napfény csiszolja fényesre.

Zsibongva lüktet az élet a kikötőben és az utcákban. A vakító fehér partokról, tarka halásznép, mantillás asszonyok, külföldi utazók, tripolisi, tunisi, kisázsiai és európai kalmárok nyüzsgő hullámlásán át, izzadt

rakodók kénkockákat, narancsot, márványlapokat, boros, ecetes és olajos hordókat hurcolnak a hajókra. A színes mozgalom felett keleties kupolák és tornyok emelkednek a konokul tündöklő égbe.

Az arabok ezeregyéjszakai költészete túlélte Pálermóban az afrikai hódítókat. Rég eltűntek a minaretek és mecsetek, rikító zsúfolt bazárok, eltűntek a bűvös kertek, az ugróutak, a halastavak, elomlottak a szerrailok, mégis mintha messze a napkelet egy városában járnánk. Kivált a Cuba és a Zisa előtt érezzük ezt. A normann királyok ez egykori palotáit valamikor mór emírek építették és a Conca d'Oro vizén át oda vitték el a sziget legszebb leányait. Az Islám hagyományai az arab háremek emléke, sohasem halványult el egészen Sicíliában. A keresztény normann királyok és Hohenstaufen Frigyes császár is, akik mind északról szakadtak ide, arab leányokkal benépesített háremeket tartottak. És a conservatív sicíliai családokban — melyeknek tagjai, mint ők maguk mondják, nem mennek át: a „continensre“ — bizony még ma is a háremek életét élik az asszonyok és sokfele kedvesen tudatlan és tétlen foglyok maradtak, míg a férfi, főként a családfő, korlátlan hatalmú úr, aki alsóbbrendű alárendeltjét látja a nőben s mint örök kiskorú, oktalan, de veszedelmes lénnel bánik vele.

A mi asszonyaink önállóságáról, de kötelességeiről és felelősségviseléséről mitsem tudnak a sicíliai asszo-

nyok. Csakúgy a La Cala tengerésznépének, mint a főnemességnek a világában, javarészt semmittevéssel töltik életüket a nők, elfüggönyözött ablakok, csukott ajtók mögött és a kikötőbeli halszagú házakban néhány soldós nyakláncot, vagy színes pántlikát, a palotákban párisi ruhákat és drága ékszereket kapnak szabadságuk váltságdíjául.

Hihetetlenül szeretik itt a ragyogást. Elmúlt századok örökségeként maradt meg a sicíliaiakban a pompa-szeretet s a nagy urak még nemrégén — mint valamikor a mór emírek — vagyonokat költöttek egy-egy ünnepélyre vagy esküvőre. Ezreket pazarolnak Sicíliában kivilágításokra és tűzijátékokra is. A sziget népe megszokta az Aetna tűzijátékait és látni akarja a hasonmását, mikor ünnepel. Palermo védszentjének, pestisűző Szent Rozáliának éjjelén szinte lángba borul az Aranykagyló öble felett az ég. Örömtüzek égnek a hajókon, a halászbárkákon, máglyák lobognak a hegyeken és végeláthatatlan menetben vonul ki a város a szent leány barlangjához. Megszámlálhatatlan ezüstlámpa világítja meg ilyenkor a sziklakápolnát és a Szentoltáránál kora reggeltől zarándokpapok és szerzetesek miséznek.

Még nekünk, ünnepelni szerető magyaroknak sincs fogalmunk arról, mire képes a sicíliai bőkezűség, ha ünnepelni akar. Mikor II. Vittorio Emanuele mint fiatal király először járt lenn Elena királynéval Palermó-

ban, egy ősrégi sicíliai hercegi család az uralkodópár fogadtatására ugrókutas kertekké alakíttatta át palotájának termeit, ötszáz vendéget hívott dúsán terített asztalaihoz és egyetlen estélyre többszázezer lírát költött el.

A nép is mulat ilyenkor, mert a sicíliai csodálatosan tud gyönyörködni a fényűzésben és megveti azt, aki fősvény. Szerinte a gazdagok nem a maguk zsebére takarékoskodnak, hanem a szegények zsebére. Csak az a pénz él, amelyik forog . . .

Még ma is elismerően emlegetik Palermóban a régi tétkozló főurakat és spanyol alkirályokat és búsan rázzák a fejüket a lakatlan királyi palota előtt.

Odafenn, az öreg palota homlokzatában, lezártan, magukra hagyottan húzódnak az élettelen ablaksorok. A mór emírek, normann királyok és Hohenstaufok hajdani fénye már csakis az udvari kápolnának, a híres Capella palatinának a falairól csillog bele az ember szemébe. A középkori Sicíliának ebben az egyetlen érintetlen szentélyében megéled II. Ruggiero királynak az emléke, aki a XI. században kairavani arab munkásokkal építtette a márvány kápolnát, melynél szebb palotakápolna talán nincs is a világon. Belsejét, mint aranyborostyánok leheletkönnyű indái futják be az aranyragyogások. A gazdag arab famennyezet, a kecses arab ívek, a kórus normann mozaikjai és az oszlopok, észak és kelet lelkének összeolvadásai, a móroknak

és a normannoknak olyan csodálatos találkozása, mint a falak görög, latin és arab felírásainak titokzatos fonódásai, melyekben jelen van a Szentírás kereszténysége és a Korán mohamedán világa.

Aztán még jóval később odakinn az utcákon is többször jut olyasmi az ember eszébe, hogy a tagbaszakadt skandináv harcosoknak és a dél lenge leányainak ölelkezése mégsem tűnt el nyomtalanul a föld színéről, de él... Sicília sajátos építészetében. A férfiasan dacos normann építészetre mint játszi bajadér fonódik majd mindenütt a mórok leányosan szép művészete. Palermo büszkeségének, a Martorana harangtornyának törékeny oszlopai között, sőt a város sajátságos Duomójában is, megint csak ez a két világ találkozik.

A palermói székesegyház helyén valamikor, a kereszténység első századaiban a Boldogasszonynak kis temploma állt. A szaracén uralom alatt mecset lett a templomból, a normannok ismét visszaadták a Madonnának, azóta szinte minden emberöltő épített és rontott rajta, de azért a külsejéről mégis leolvashatni a város nyugtalan, változó történetét. Benn a változatlan nyugalom csendjében, a fenséges királýsírok alatt háborítatlanul alusznak annak a történetnek herosai. A templom oldalhajója a normann királyok temetkezési helye. És a hatalmas porfirkoporsók előtt a szinte önmagától feltornyosuló sorshasonlat váratlanul meg-

idézi misztikus távol pompájában a magyar Árpádok dinasztiáját, noha nekik sehol sincs ily békén hagyott sírjuk sokszor feldúlt országukban. Mégis megjelennek, mert maroknyi harcos népükkel, mint a normann hősök, ők is átrohantak egykor a fél földgolyón és az ő trónjuk magassága előtt is meghajolt egy világ.

Ekkor hirtelen már tudtam is, miért gondoltam most rájuk! I. Ruggiero leánya, Könyves Kálmán királyunk szép menyasszonya, a sicíliai Busilla, talán itt, ebben a templomban imádkozott Palermóban utoljára, mielőtt hajóra szállt háromszáz vitéz fegyveres kíséretével, hogy útnak induljon a tengeren át királynénak Magyarországra.

Ő elment, míg a normann háznak egy másik, későbbi leánya ebbe a székesegyházba tért meg örök pihenőre. Itt, a csendes ívek alatt alussza nagy álmát a normann Constanza, atyja II. Ruggiero és fia, II. Frigyes kőkoporsója között.

Homerosi hőökhöz méltó ez a temetkezési hely a templomban, ahol fejére tette a Két Sicília koronáját Ruggiero, a legnagyobb normann király és megkoronáztatta magát II. Frigyes, a lángeszű német-római császár, aki olyan gondolatokat szórt szét kedves Sicíliája fölött, amelyek más országokban csak századok múltán derengtek.

Mikor 1781-ben kinyitották a székesegyház koporsóit, Barbarossa unokája, Frigyes császár teteme arab

köntösben majdnem épen feküdt koronával a fején, birodalmi almával és karddal a kezében.

Az elgondolkodó ember elfelejti itt az idő múlását. Századok emlékei lengnek a sarkophagok fölött, elmúlt végzetek kísértének a templomban. Aztán egyszerre elősötétlik II. Frigyes kőkoporsója mögül atyjának, VI. Henriknek a sarkophagja. Hát ő is itt fekszik? Ő is, aki Ruggiero királyi házának utolsó sarjait kiirtatta, hogy magához ragadja a Két Sicília koronáját, azt a koronát, amelyért az Anjouk éppúgy kiirtották a Hohenstaufok házát és VI. Henrik utolsó sarját, Conradinót francia zsoldosaikkal a vérpadra hurcoltatták.

Mint görög sorstragédiák félelmes beteljesülései követték egymást e véres láncszemek, melyeknek legvéresebbikét végül Sicília forrasztotta a többihez.

Túl a Piazza del Duomón különös templom meríti bele a kék égbe keleties fekete kupoláit. Öt leborított óriási kormos üst a San Giovanni degli Eremiti öt kupolája. Sicília arabs világa éled meg bennük, de aztán megkondul a templom harangja, vagy legalább is onnan felől hangzik, olyan különösen hangzik, mintha lélekharang lenne. Az ingó bronz töredezett szárny-csapásai felriasztják az emlékeket. Ez a templom adta meg az első jelt a sicíliai vérvecsernyére! Egymásután átvették tőle és tovább adták Sicíliában a többi templomok a jelt és egyetlen órában lemészároltak a szigeten minden franciát.

Így forrasztotta a hallgató bosszú hazája az utolsó véres szemet a lánchoz. Így állott bosszút Hohenstaufen Conradino haláláért az Anjouk hívein egy egész ország.

Odabenn a San Giovanni templom udvarának kertjében békésen nyílnak a virágok. Őrzőjük csak keveset tud róla, milyen vérontás indult el jószagú virágainak a földjéről a sicíliai vecsernye éjjelén. Inkább arról beszél, hogy az ő atyja Garibaldival meg „Luigi Turkerivel“ jött át és a marsalai Ezer között volt, akik új és boldogabb korszakra ébresztették az annyit szenvedett Sicíliát.

Az ember tájszólással beszélt, a szava valahogy elszállt a fülem mellett, csak később került elő megint a levegőből. Akkor értettem meg, hogy mit is mondott, mikor Palermo egyik legszebb utcájában, egy vérség szerint hozzám tartozó szép nevet olvastam le az utca jelzőtáblájáról:

„Corso Tűköry . . .“

A falai előtt elesett magyar szabadsághősnek, Tűköry Lajos századosnak emlékét nem feledte el ez a város és mi magyarok ne feledjük el a palermóiaknak ezt a nemes emlékeztetését.

A Porta Nuovo barna íve már jó ideje elmaradt a Monreale felé kocogó kocsik mögött. A forrás olyan nagy, mintha egy izzó fehér kemencén át haladnánk. Az árnyékok is gyérek, a hőség bekapja az elvétett kertetek hűvösét.

„Az ott a Cappuccinik conventje“ — mondja a kocsis. A jármű megállt a kapu előtt, az ember sehogysem akart tovább indulni. Belülről egy sápadt sovány barát nézett ki. Intett és már befele terelt. Aztán levezetett a rend híres kriptájába.

A derengő homályban az enyészet émelyítő szaga árad az ember arcába és a hosszú folyosókból nyolcezer különös múmia vigyorog elő. Megdöbbentő hatású ez a csodálatos földalatti gyülekezet. A férfiak kapucinus-kámzsában, a nők színehagyott, foszlott báli ruhákban nyujtóznak az üveges koporsókban, vagy függnék rendre megszámozva a falakon. Némelyik múmiánál elfakult arckép sejteti, milyen volt hajdan az a halálfej, amely porosan ránk mered. A fordulónál egyesek előrehajlanak, mintha utánunk néznének a magasból, mások egymáshoz dülnek, szintúgy, mintha halkan beszélgetnének maguk között. A legtöbbje leesett állkapoccsal mereven nevet és talán csak az imádság tartja a nyakcsigolyáján a koponyáját.

Mennyi komorság és mennyi derű kell ahhoz, hogy az emberek elviselhessék ezt az iszonyatot! . . . Az olasz kormány vagy negyven év előtt betiltotta e különös temetkezési módot, de addig ebbe a szörnyű kriptába hozták kedves halottaikat a vagyonos palermóiak.

A vezető kapucinus egyszerre megállt és kinyitott egy kis ajtót. Ablaktalan kamra látszott. Régebben odazárták a halottakat, mert a kamra ólmos, meszes

levegője mumifikálta a tetemeket. Egy év letelte után az elköltözött családjának jelenlétében előhozták az összeszáradt testet, felöltöztették, megszámozták, a papoknak főveget, a hajadonoknak mirtuskoszorút tettek a fejére, majd zsineggel a falra akasztották a megboldogultat és a család tagjai nagy ünnepeken eljárak hozzá port törölni... Micsoda viszontlátás lehetett így látni meg újra egy kedves arcot, amelytől sírva búcsúztak el.

Ritkán tetszett olyan szépnek a világ, mint mikor megint a föld fölé kerültünk. Már nem kínozott a forróság, már nem volt kemence a hőség, de napfény volt és szabadság és élet...

A monrealei út a tenger felett vitt feljebb, vásáros bódék és tarka nép között, az egykori normann városka világhíres székesegyháza elé. Még mélyen szunynyadt Firenzében a középkor művészete lantos nagy Dantéjával, mikor itt délen felépült ez a templom. Hat rövid esztendő alatt varázsolta ki a földből II. Vilmos normann király, a normannok örök dicsőségére.

A hatalmas székesegyház belső pompája vetekedik a Conca d'Oro öblének tündöklésével és Palermo éjtszakáinak csillagos egével. A falakat elborító mozaikok s a csodálatos szépségű arab ívek vonalai alatt úgy érzi az ember: a napfénytől megrészegült normann akaratnak s a tékozló arab fényűzésnek kellett összefognia, hogy ezt a tündöklő csodát megteremtse, mely felett

a szentélyben félelmesen trónol a monrealei Krisztus. Hatalmas jobbjá mintha nem is áldásra, de fenyegetésre emelkednék és óriási, három méter magas homloka olyan gondtelt és borús, mint voltak a középkor bűnhödéstől rettegő lelkei.

Mennyivel derűsebb hit beszél hozzánk a székes-egyház mellett, a szent benedekrendiek egykori kolostorának néptelen keresztfolyosóján. Itália legszebb román kori keresztfolyosója ez és míg az ember tekintete lenyűgözöttten akadozik álomszerű kettős oszlopainak során, önkénytelenül arra gondolunk: hová jutott el Sicília építészete a girgentii görög templomok óta! A kőbevésett attikai ódák és dór époszok helyett kőbe vésett napkeleti tündérmeséket mond. Kicsiny és törékeny a híres keresztfolyosónak minden oszlopa és udvarának szegletében olyan révedezően csobog a kút vize, mintha Mohamed paradicsomáról mesélne itt a régi barátok elhagyott kolostorában.

Kinn a kocs út mellett egy férfi támaszkodik a falnál. A haja és sűrű, hegyes szakála kéken fekete, az arca melegen barna, hosszúvágású nagy szeme mély és bárszonyosan sötét, a foga fehér, mint a hántott mandula. Burnusz illenék rá és turbán a fejére. Közelében még egy másik is áll, előrehajló lusta mozdulattal.

Az úton csukott autó siklik el lassan. Egy asszony arcéle látszik. A két férfi róla beszél:

„E bella come la Martorana . . .“

Palermóban nagyobb elismerést nem nyerhet a szépség, minthogy a Martorana harangtornyához hasonlítsák.

Az autónak már a pora is régen elült, a két ember onnan a fal árnyékából még mindig utána néz, úgy néz utána, mintha túl néznének Monrealen, túl a hegyeken, túl talán arra valamerre, ahol egykor a görög Hykkara lehetett . . . Egyszerre felötlik az ember gondolatában annak az eltűnt városnak az emléke, amelyben az antik világnak legszebb asszonya, az „isteninek“ mondott Lais, Alkibiades kedvesének, Timandranak leánya született.

Plutarchus meséli, hogy mikoriban Nikias feldúlta Hykkarát, athenei katonái elrabolták a gyermek Laist és magukkal vitték Hellasba. Ettől kezdve hódolók és kincsek között, ott élt messze idegenben, de a szépsége megmaradt szülőföldjén — Siciliában ma is csodálatosan szépek az emberek.

A járókelők közül többen az úttest irányába néznek. Megint az az előbbeni autó siklik el, megint az a finom asszonyi profil tűnik tova. Aztán az utca végén megáll az autó egy palota előtt. Palermo előkelő negyedébe tévedtünk. Széles az utca s a palotákon még fennragyognak a régi címerek.

A gazdag Messinában nem is régen száznál több olyan család volt, amelynek vagyona jóval meghaladta az egymillió lírát, Palermóban száznál több olyan csa-

lád él, mely ezer évre viszi vissza a nemzetségfáját. A görög lelkiség hagyományai szerint állandóan verseng ez a két város és kölcsönösen fitymálja egymást. A versenyben csillogó életével Palermo a győztes. Itt él Sicilia elegánsan mulató és megcsontosodottan unatkozó nemessége s a téli hónapokban ide tódulnak a világ minden tájáról a még megmaradt gazdagok. A nagy szállodákat és a szép Villa Igieat ősztől tavaszig előkelő internacionális vendégek lepik el és a Conca d'Oro partjai vetekednek ilyenkor a francia Rivierával.

De a külföldiek nyugateurópai életmódjától eltérően zavartalanul és állhatatosan folytatják a városban sajátos orientális életüket a bennszülött palermoi asszonyok. A paloták városnegyedében, a kora reggel hűvösen előáll az autó vagy fogat és szent misére mennek az asszonyok. Az inas és legtöbb esetben olyas társalkodónőféle hölgy álldogál a hátuk mögött, amíg imádkoznak. Pedig még mise után is ugyancsak soká tart az imádságuk, mert ők mindent megbeszélnek a Madonnával és mint akár a kikötő szegény asszonyai, szenvedélyesek még az imádságukban is.

A szent Szűz oltára előtt, mellettem a padban, egy előkelő dáma térdelt. Két összekulcsolt keze felett könnyörögve nézett fel a Mária-képre és fojtott hangon imádkozta:

„Madonnuzza mia“, — én Madonnácskám, — sutogta hízelegve, — „tedd meg, amire kérlek, mert kü-

lönben — kikaparom a szemedet! . . .“ — Aztán fenyegető pillantással búcsúzott a Madonnától és mint aki legjobb rendben végezte dolgát, felállt, megmártotta kezét a szenteltvíztartóban és kilebegett a templomból.

Reggeli miséjük után egyenesen hazahajtatnak a palermoi hölgyek. Bezárul mögöttük a palota kapuja s mire újból előtűnnek, már nyugovóra indul az afrikai lángolású délvidéki nap. Közben aludtak a hölgyek, talán fürödtek és örök légvonatos szobáik tükrei előtt öltözködtek. Mikor alkonyattájban elhagyják házukat, kocsiba szállnak megint. A palermói előkelő asszony soha sem jár gyalog. Még a szegényebbje és jelentéktelenebbje is szégyennek tartja a gyaloglást és van nem egy olyan tönkrement család, amelynek csak alighogy a mindennapira telik, de azért a fogatról vagy autóról nem tud lemondani, mert az a társadalmi osztályok hőmérője. Üres gyomorral úrnak nézhetik az embert, de hintó nélkül nem.

A köznép lelkében is szenvedélyesen él a kocsi szeretete. Sehol a világon nem látni olyan szép tarka járműveket: nagy kétkerekű taligákat, mint Palermóban. A járművek faragványai között szentek képei és mitológiai jelenetek váltakoznak. A szerszám csupa hímzés, csupa pityke, csupa bojt és a tulajdonosnak nemegyszer egész vagyona fekszik a szekérében. Palermóban a Porta Felicenél történt, hogy egy külföldi úr fülem hal-

latára kétezer aranylírát kínált egy ilyen kocsiért, de a gazda sértődötten fordított neki hátat.

Mire a nap a Monte Pellegrino fölé hajlik, valóságos kocsiáradat hömpölygése indul el Palermo utcáiban. Ostorpattogás, elnyújtott kiáltások, szerszámcsempők csilingelése, autószirénák tutolása kavarg a levegőben. Hellyel-közzel torlódás támad, fennakad a forgalom, mert a hölgyek autóikból végzik bevásárlásaikat. Az utca népe ilyenkor körben áll. A szerencsétlen kereskedők izzadtan, lihegve hurcolják kifelé a boltjukat az utcára. A közeli kioszkokból fagyaltokkal szaladnak oda a pincérek. A finom, kesztyűs asszonyi kezek selymek, csipkék, virágok, fátylak, parfümök között válogatnak, míg az összeverődött tömeg hangosan nyilvánítja véleményét az áru felett.

Aztán folytatódik a korzó.

Télen a Via Libertán és a Giardino Ingleseben bonyolódik le a kocsikázás. És a város e gyönyörű tropikus kertjében, a királyi pálmafák alatt, mint víziók bukkannak fel és tűnnek el a hosszú kocsisorok között a prémeikbe burkolt palermói asszonyok. Mire kigyúlnak a lámpák, néptelen lesz a part. Már azok a rozoga kocsik is elkocogtak, amelyeket öten-hatan béreltek ki a korzóra. Lassanként a gyalogjárókról is visszahúzódik a szegényebb városrészekbe a nép, amely hihetetlen igénytelenül tud élni, dolgozik is, ha kell, de a vasárnapi korzóról nem mond le semmiképpen.

A nagyurak palotái és a külföldiek szállodái táján csak kilenc órakor éled megint az utca. A Teatro Massimo felé robognak a kocsik. És míg San Antonio körül, a rosszul világított mellékutcák és sikátorok tavernáiban hallgatagon verődik össze az éjjelezni szerető kikötőbeli férfinép, a paloták negyedében mindig akad néhány estély, amelyen találkozik a palermói nagyvilág az előkelő idegenekkel.

A conservatív családok salonjaiban még teljes tiszteletben tartják a formákat, de az előítéletek és a babona is sok helyet foglal az emberek lelkében. Sicíliában sajátságosan elkomolyodik mindenkinek az arca, ha valaki járatlan a „jettatura“ szót véletlenül kiejti. Nem lehet más nyelven ezt a középkorias fogalmat egész hűen kifejezni. Körülbelül azt jelenti, amit nálunk a parasztnép öregje úgy említ, hogy emez vagy amaz „megveri az embert a szemével“. A jettatore személyében a balsors felidézőjét látják a sicíliaiak és a tudatlan néptől kezdve a legmagasabb társadalmi osztályokig mindenki retteg tőle. Szemtanúja voltam, mikor egy tengerparti kioszkba benyitott egy sajátos merev tekintetű férfi. — „Jettatore“ — suttogetta valaki rekedten. Az emberek összenéztek, intettek egymásnak, és pillanatok alatt kiürült a kioszk.

A jettatura ellen talizmán gyanánt minden sicíliai korallszarvacskát hord az óraláncán vagy a nyakában, vagy a karkötőjén és két ujjával titokban szarvat csinál

a gyanús emberek mögött, hogy elúzza magáról rossz pillantásuk következményeit. Többen mondták előttem, hogy „csalhatatlan“ külső ismertetőjele is van a jettatorenak, például biztos jel a nagyon horgas orr vagy a szemnek bizonyos különös vágása, vagy merev, ferde tekintete. Ha ügyvéd az illető, a bírák nem igen merik elutasítani a pörét, de ha orvos a boldogtalan, nem kap beteget. Elhelyezkedést is alig talál, társaságba sehova sem hívják, még az utcán is elkerülik és legközelebbi rokonai is futnak előle, mint a bélpoklostól.

A Villa Giulia szép kertjének legelhagyatottabb zugában, nap-nap után egy szomorú arcú öregúr üldögélt. Aztán mondták róla, hogy veszedelmes jettatore hírében áll. Még fiatalember volt, mikor első szereplésének napjaiban egy estélyen megjelent. Belépése percében valaki elővigyázatlanságból feldöntötte a lámpát. Sötétség támadt a szobában. Mindenki rossz jelnek vette ezt. Később a társalgás folyamán szóba került, hogy egy köztiszteletben álló úr az estélyre jövet összeesett az utcán és hirtelen meghalt. A Villa Giulia szomorú arcú öregura — az akkori fiatalember — ámulva kiáltott fel: „Lehetetlen, hiszen egész délután vele voltam!“ — Halotti csend követte a szavát, mindenki elhúzódott tőle és azóta jettatorenak mondják az egész városban.

A palermóiak életének másik sajátságos árnyéka a bosszú és a féltékenység komor fenyegetései között kí-

sértő Mafia szelleme, amelynek jelenlétét sokszor érzik itt az emberek, noha sehol sem látszik. A Mafia a férfiak sorsát intézi a sötétből, a bosszú és a féltékenység pedig az asszonyok sorsát. Ezért nem is igen merik felidézni a férfiak féltékenységet Sicíliában. És attól is rettegnék itt az emberek, hogy nevetségessé váljanak, mert nemcsak a megcsalt férj szálnalmas alak, de a hűtlen asszony testvérbátyjai is, akikre Sicíliában különleges kifejezést használnak: „cornuto di suora“, — az, aki a húgáért visel szarvakat. — Így tehát a családok minden férfitagja örködik az asszonyok tiszta élete felett és ha netán megtévednek s ha bosszúra kerül a sor, mindegyik bírójának tartja magát.

Egy vidéki városban történt, hogy egy fiatal asszony engedett udvarlója könyörgésének. A dolog kiderült. A férj megverekedett a csábítóval, súlyosan megsebesítette, aztán elutazott és írt sógorainak, hogy bosszulják meg ők is közös szegyenüket. Az asszony testvérei sorra megverekedtek és az udvarló végre is holtan maradt a porondon. A férj felemelt fővel térhetett vissza a városba, felesége pedig megvetett fogoly maradt, amíg élt.

Az ilyenféle tragédiák adják magyarázatát annak a kedves történetnek, melyet Palermóban mondtak el nekem. A Via Liberta valamelyik palotájának estélyén, a salon szegletében egy csinos fiatal angol megvallotta egy sicíliai dámának, mennyire szereti. A hölgy ré-

múlten nézett rá, aztán felelet helyett hirtelen elővette kis aranytáskájából a rózsafűzérjét és fennhangon imádkozni kezdett: „ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól...”

Már másutt is mindenütt rég elmondták a városban az estéli imádságot, az ablakokban kialudtak a világosságok, elcsendesedtek az utcák, néptelenné lett a part. Csak a kikötőből indul ki egy hajó és tútolása behasít a csendbe. Lassan marad el mögötte Palermo Aranykagylója, elmarad mögötte egész Sicília görög mythosaival, arab tündérmeséivel, normann hősmondáival, örök Scyllájával és Charybdisével, melyeknek láthatatlan örvényei közt forgott ezer évről ezer évre a tavasz szigetének története.

Minden elalszik a messzeségben, csak a hullámok csapkodják szüntelen a három antik hegyfok partjait és tengermosta barlangjában, mint az idők kezdetén, egyedül Galathea virraszt bűbájos birodalma — a Szirének hazája felett.

TORMAY CECILE

A
művészet földjén

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra
alkalmazás és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
Budapest 1939.

A címlapot Schinkovits és Sipos nyomdája, Budapest,
a szövegrészt Révai Irodalmi Intézet Rt. nyomdája, Budapest
nyomta.

A S Z E N T H Á Z

A TENGAREN.

Egy holdas nyári éjtszakán magányosan virrasztottam a hajó fedélzetén. Alattam ezüstösen ringott Homeros tengere. Hullámai fáradhatatlanul szertekeztek egymással s játéukban talán az Oceános antik istenei ölelkeztek, a víz méla locsogásába talán az ő zokogó daluk vegyült...

Mert csakugyan, mintha halkan, elfojtottan zokogott volna a tenger.

A teli hold levilágított reám s én elaludtam. És oly szépet álmodtam azon az éjtszakán Itáliáról.

Mire pedig megvirradt, valósággá lett mindaz, amit álmodtam: a távol hullámok játékában, mint a mesék csillogó gyöngyfűzére, úszott a fehér olasz part.

A gyöngysorból immár halmok, völgyek lettek: az a föld, melyen hajdan a világ trónja állt. Római császárok ültek e trónuson s az ő kezükben lett a hatalom oly végtelenné, hogy már-már isteneknek képzeltek magukat ezek a halandó emberek... Pulvis et umbra sumus... Még a trónok talapzata is a sír s ma már csak az tátong a régi dicsőség helyén. Egy virággal ékes sír, melyben a vi-

lág legnagyobb gondolatai porladoznak az elmúlt óriásokkal.

Őket fogjuk utunkban felkeresni: a halottakhoz megyünk. És szűnjenek meg számunkra létezni az élők addig, amíg az ő birodalmukban... a multak emlékei között bolyongunk.

ANCONA.

Már beértünk az anconai öbölbe. A hegyoldalakon nyújtózik el a város s kikötőjének láttára a régi amphitheátrumok jutottak eszembe. Ennek is megvannak a maga vadállatai: azok a szilaj hullámok, melyek viharkor betörnek áldozatokért s kiragadják a szegény kis halász-sajkákat a beláthatatlan tengerre.

A tolongó, lármázó tömeg áradata elkapott s tehetetlenül sodort előre az öreg Ancona kanyargó utcáin. A házak szürkék, piszkosak s egymás fölé ágaskodva pillantanak ki a tengerre. A római révgát végében Traianus császár fehér diadalíve rajzolódik bele a kék égbe, a Monte Guasco szelíd halmán pedig Olaszország egyik legrégebbi temploma, a San-Ciriaco könyököl karcsú oszlopaival két vörös márvány oroszlánra. Fejét, azt a csudás tizenkétszögű kupolát, belemeríti a boltozatba s így mereng el a nagy időközön, melyek tovaszálltak felette.

Nagyon régi ez a dóm, valamikor Vénus-templom volt, melyről már Catullus megemlékezett. Belsejében tíz klasszikusan szép oszlop még abból a korból való, mikor illatos rózsafüzérek lengtek a templomok csarnokában s holdas nyári éjszakákon

szent hetairák himnuszai dicsérték a szerelem pogány istenasszonyát.

... Anconát még a dóriai görögök alapították. S ezért nevezték el Dorica Anconának. Azután átvonult itt a római világhatalom orkánja, a barbár gótok áradata, s végre is, sok hányatás, küzdelem után Gonzaga VII. Kelemennek, a Medici pápának ejtette bíboros ölébe. Jártak itt Napoleon cifra marsalljai, a gyűlölt osztrák generálisok, a pápák katonái és azután, mint Itáliában mindenütt, háromszínű lobogóikkal Garibaldi vitézei.

Miként a multban, ma is országútja még ez a város a föld népeinek. Kalmárok, utazók, zarándokok vándorolnak át rajta hajnaltól-napestig, ki zajjal, ki csendesen. De azért mégis meghallani, hogy milyen különböző nyelven beszélnek, meglátni, milyen különböző az arcuk, alakjuk, fajuk. És ez az oka, hogy Anconáról egységes képet alkotni nem tudunk magunknak.

Az ilyen átjáró-városok nem is érdekelnek bennünket, a sok turista nagyon láthatóan törölte le varázsukat...

Sietnünk kell, hogy elérjük a vonatot, mely majd kivisz a századok legendás búcsúhelyére, Loretóba. El akarunk zarándokolni mi is a fekete Madonnához, akiről azt mondják, oly csodákat művel, mint aminőket maga az Isten sem cselekszik.

Egy kis játékvonatnak, nagy gyerekek tréfájának tetszett nekem ez az olasz vasút, mely egyik virágos-kertből a másikba szaladt velünk.

A kék ég és a fehér föld közé beékelve, mint ezüst-pénzeket termő erdőcskék tűntek tova az olajfaligetek. Egy-egy ciprus pogány levegőt árasztott maga körül; a szőlőtőkék telve fürtökkel, a fák gyümölcscsel. Az út mentén nevetgélő emberek ácsorogtak; senkit sem láttam dolgozni... mintha magától teremne itt a föld! Lányok, ifjak szerelmesen néztek egymás szemébe...

Ekkor tűnt fel ott a hegyen a loretoi székesegyház. Babérfa-ligetek közül emelkedik ki, tőlük is nyerte a nevét: Lauretum... Loreto.

LORETO.

A zarándokok városa Loreto, ők építették, az ő kedvükért épült egy kicsiny házacska körül, melyről immár századok óta hiszik az emberek, hogy, a Szűzanya názáreti kunyhója volt. Hiszik, hogy miként az egyik fölírás mondja: „Itt jött e világra a legszentebb Isten anyja, itt üdvözölte őt az angyal és itt vett testet Isten örök Igéje . . .“

S mintha a hit valóságot csinált volna e csodálatos legendából, még a kételkedők is tisztelettel szólnak a Santa Casa-ról, mely a Szent Szűznek legelső temploma volt.

Felérünk végre a meredek hegyi úton a városba, mely II. Julius pápa idejében kapta meg mai, erődítményre emlékeztető kinézését. A tengeri rablók támadásai ellen védelmezték e bástyák és tornyok a szent ereklyét és mind a kincseket, melyeket jámbor zarándokok itt összehordtak . . .

Éppen azon a keskeny utcán haladunk előre, mely a Székesegyházhoz vezet. Telisdedtele van ez a sikátor bódékkal, ahol rózsafüzéreket, szentképeket, szobrocskákat árulnak . . .

A házak kapuibán szép olasz asszonyok üldögélnek

s mialatt dalolva pillantgatnak az elmenőkre, anélkül, hogy munkájukra néznének, sebesen fűzik egymáshoz a gyöngyszemeket, melyekből olvasók lesznek s melyeken majd áhítattal morzsolják le holnap a zárándokok imáikat.

A bódékból kikiáltanak a kereskedők, nagy hangon hívják a vevőket és sajátmaguk alkusznak az árból, amit holmijukért kértek . . .

Megállok egy percre, rögtön körülvesznek a lármázó boltosok, húznak, csalogatnak üzleteikbe. Egy csomó koldus is szalad felém s csonka kezüket, hiányzó szemüket mutogatva, ők is vásárt csapnak körülöttem: vásárra viszik a nyomorúságukat. Soha ennyi kéregetőt nem láttam egy helyen, soha ilyen kiabálást a pénzért nem hallottam! És alig húsz lépésnyire a Santa Casától történik mindez. A jeruzsálemi templom jutott eszembe . . . és a gondolatnak oly rövid az út onnan Nazaretig, addig a kis városig, melyből a Szent Ház, Loreto egész gazdagsága, ide jutott.

Abban a nevezetes bullában, melyben II. Julius pápa a Szent Házzal megemlékezik, ezen szavakat találjuk: „Ut pie creditur et fama est . . .“ E szavakkal kezdem el hát én is a legendát:

„Amint kegyesen hiszik és amint híre jár,“ e kunyhó a nazareti Mária háza volt egykoron, melyet nagy Konstantin szülőanyja, Ilona császárné zárándokútja óta, ájtatos tiszteletben tartottak Palesztinában. Azon

bazilika mélyében állt, melyet tulajdon maga a jámbor császárné emeltetett föléje. De a szaracénusok ferelmes háborúskodásai alatt rombadőlt a bazilika s a szent ereklye védtelenné vált az ádáz pogányokkal szemben. Történt pedig, hogy az Úr 1291-ik esztendejében, mikoron is IV. Miklós pápa uralkodása boldogítá a föld népeit, csodálatos módon szárnyaikra emelék égi angyalok a Szent Házat, elvivék túl a tengerekre és ott tevék le a partra, hol ma Tersatto és Fiúme vagyon. Miután pedig három év folyásában kipihenték volna fáradalmaikat, egy holdas nyári éjtszakán ismét útra keltek a szent kunyhóval s átszálltak véle a túlsó partra, a loretoi babérligetekbe, hogy így Isten akarata szerint Jézus Szűzanyjának hajléka megmentessék az igazhívó késő koroknak . . .“

Ez a legenda, mely percről-percre nő s mely idevonzza a hívők százezreit. Jártak itt királyok, költők, szentek, pápák és koldusok.

Öt évvel a lepantói győzelem után Loretóba jött el meggyónni bűneit a szerencsétlen Don Juan d' Austria. Ebben a Székesegyházban bolyongott az örültség előérzetével Torquato Tasso, e helyt nyert gyógyulást Borgia Szent Ferenc s a Santa Casa előtt kiáltott fel lelkesen szalézi Szent Ferenc: „Ez hát a te hajlékod, ó, örök király szép menyasszonya! . . .“

És járt a loretoi fellegvárban diadalainak hajnalán a fiatal Napoleon is. VII. Pius, a meghurcolt aggastyán

pedig ide jött el imádkozni, miután a francia fogságból visszatért.

Pár évvel később a Martai-Ferretti gróf, akit a nehézkór gátolt meg abban, hogy pappá legyen, e fekete Madonna előtt gyógyult ki betegségéből. Mikor azután, a pápai hatalomra oly végzetes IX. Pius néven, elnyerte a tiarát, Loretóba küldte püspöki gyűrűjét és keresztjét. S talán a loretoi Boldogasszony iránti hálája indította őt arra, hogy 1854-ben kihirdesse Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját.

Szűzanya Mária! . . . Mögöttünk Bramante gondolata, a szép Palazzo Apostolico, előttünk a nagy Székesegyház, körülöttünk az egész város, mindez a te dicsőségedre épült. És évenként százezernél több zarándok a te oltalmazásért jön ide fohászkodni . . . Most is csak úgy özönlik be templomodba a nép és áradata elér engem is, — amint oda támaszkodom V. Sixtus pápa bronzszobrának talapzatához — s besodor magával a kitárt kapun.

Megállok egy pillanatra . . . Felettem tornyosodik az óriási templom, Giuliano da Sangallo rengeteg kupolája alatt pedig, ott a szentély ezer gyertyafénytől ragyogó mélyében, ott áll márványruhájában a Santa Casa . . .

II. Pál pápa kezdte el az újabb, a réginél hatalmasabb Székesegyház építtetését s az őt követő pápák mindegyike leróta adóját a Szent Ház fölé emelt dóm

építésénél. Nőtt, emelkedett a loretoi templom s belséjében immár túlszerénynek látszott a téglakunyhó, melyet a hit a nazareti Szűz hajlékának nevezett. A szegénységnek ez a jelképe meghazudtolta a nehéz csillogó pompát... nem illett többé a keretbe. Befőttek hát a kunyhót fehér carrarai márvánnyal, melyet Bramante nagyszabású tervei szerint Andrea Sansovino és követői faragtak ki mesteri domborművekké.

Girolamo Lombardo nehéz bronzkapuja megnyílik s belépek végre a Szent Házba... Valósággal elkáprázik a szemem a sok fénytől, ragyogástól; annyi itt az arany, a drágaság... Az oltár előtt egy pap misézik gazdag ornátusban, körülöttem térdelve mormolja imádságát a nép. Itt, de mióta Loretóban vagyok, csak itt látok való ájtatosságot. A szegény, földön kúszó zarándokok még csak fel sem merik emelni szemüket a fekete Madonnához, aki majd leroskad a drágakövek súlya alatt, melyek tündökölve égnek a gyertyák, örökmécsek lobogó világában... Tömjénfüst száll fel hozzá az oltárról; egy pillanatra illatos ködfelhőbe vész a szent szobor, csak a fején és kit karjában tart, a gyermek Jézus homlokán látom ragyogni a nehéz aranykoronákat... A naiv hit még messze századokból vette át a királyoktól e földi ékességet, mely oly kicsinynek, hiúnak látszik a Megváltó és a Szűzanya szobrának fején...

Elgondolkoztam: korona van a fején!... Vajjon miért? ... Régen bizonynyal ezzel akarta őt a nép meg-

különböztetni a többi szentektől, kik a mennyek birodalmát lakják; gazdagabbá, ragyogóbbá kívánta tenni királyainál, önmagánál, mert együgyűségében csak így tudta elképzelni azt, akihez imádkozik...

... A misének vége van, keresztet vetve indul meg a hívő nép, néhányan térdenállva kúsznak kifelé. Én megyek a tömeggel s azután betérünk a Santa Casa másik kapuján egy kis kápolnába, mely az oltár mögött, közvetlen a Madonna lába alatt van. Itt ragyog az arany meg ezüstmécsek százaitól a mennyezet; a símára csókolt falak fénylenek, a fogadalmi képek, kicsiny ezüstszívek, karok, lábacsák megszámlálhatatlan sokasága csillog.

És a loretoi Madonna!... A drágakövek, melyek amott, messzebről nézve színes, szikrázó ruhává folytak össze, most külön-külön meglátszanak. A szobor fekete nyakán egy százezreket érő gyöngysor függ, keblére gyűrűk, diadémok, karperecek vannak erősítve melyek váltakozva fedik be hosszú, alól kiszélesedő selyemköntösét.

Egy szerzetes most aranytálat vesz elő egy kis szekrényéből. A tömeg megmozdul, mindenki hozzátörekszik s rózsafüzérek, szentképeket, gyűrűket, ékszereket raknak az edénybe, mely felett sietve vet keresztet a pap.

Elhaladunk a kórus mellett, melyben papok és szerzetesek imádkoztak.

Egy percre megálltam a kis Sagrestia della Cura előtt, melynek mennyezetét és falait Luca Signorelli festette be ifjú korában, hatalmas, életerős alakjaival. A genie ébredő alkotóereje lüktet át a cifra condottierek, nagyszakállas szentek formáin; a jövőndő anatómus aktusai tűnnek föl itt is, ott is . . . Igaz a Luca Signorelli művészete s talán éppen azért hatott reám annyira ebben a templomban.

Amott, az egyik oltár mögött, a félhomályban megsejtem azt a freskót, mely Frangepán Miklóst ábrázolja, ki Tersattóban, azon a helyen, ahol a Santa Casával az angyalok megpihentek, templomot építtetett.

Megnézzük még a Székesegyház huszonegy kápolnáját? . . . Vagy inkább pillantsunk be egy percre a fekete Madonna kincstárába, a régi sekrestyébe. Itt is ugyanaz a fény, pompa, mint a Szent Házban és ki hinné, hogy mindez csak maradványa annak, ami hajdan volt. Hogy egyes adományok értékéről fogalmunk lehessen, emlékezzünk meg arról, melyet XIII. Lajos francia király fiának, XIV. Lajosnak születése alkalmából ide küldött. Egy ezüst párnán térdelő, 24 fontos aranygyermek szobra ez, melyet egy 300 fontos ezüst angyal tart emelve.

Az egész világ főnemessége, minden katolikus birodalom királya elhozta ide ajándékait. Gyémántok, gyöngyök, kelyhek, koronák és ki tudná elsorolni, mennyi drágaság van itt felhalmozva. Pedig Napoleon

katonái 1798-ban e kincseknek jó részét elvitték Párisba és magukkal hurcolták a fekete Madonnát is. Csak évek múltán, az első konzultól tudta VII. Pius pápa a szent szobor visszahozatalát kieszközölni. Örömmámorban úszott Loreto s a Szűz Mária diadalmasan vonult be a Székesegyházba, hogy elfoglalja régi helyét. Azóta itt áll aranyköntösében örökös tömjénfüst, hozsannák közepette . . . Naponta száznál több pap és szerzetes szolgálja, ezernél több hívő kúszik fel hozzá a kitérdelt márványlépcsőn.

Igazhívő, ájtatos zarándokok imádkozzátok el imáitokat ti is egy csendes sarokban és azután menjetek tovább és vigyétek magatokkal vallásotok virágát, melynek, miként a való virágoknak, ha egyszer megtépte a szellő szirmait, nem virrad több hajnal . . .

A MALATESTÁK VÁROSA

FRANCESCA ÉS PAOLO.

Felhallatszik a tenger mormoló zaja... a szellő száll ide vele s útitársnak magával hozza a magnoliák bódító illatát is. Illatos zene leng a fuvalatban... Ott a dombtetőn búsan inganak a ciprusok s lenn a síkon ezüstösen rezegnek az olajfák levelei.

Különben nyugodt a táj. A nyári nap forróságától ég a föld, a boltozat lángokban áll s mintha még a Mareccia sekély vize is meggyulladt volna a melegtől, csillogva fut el a híres Ponte d'Augusto fehér márványívei alatt, el arra a boldog kék tenger felé.

És arrafelé fordul az én utam is; az a poros, régi országút, a Via Flaminia, melyen Róma felől hosszú századokon át a világtörténelem haladt el az illatos mezők között.

Ezüstös puha szőnyegen járok, és amint elgondolkozva lenézek rá, eszembe jut, hogy vajjon mi lenne akkor, ha ennek a vén országútnak a pora megőrizte volna mindazoknak a lábanyomát, akik valaha ellépkedtek felette.

Milyen gyönyörűség lenne az, ha megtalálnók benne a római imperátorok szalagos, ékköves saruinak

helyét; Augustus Caesar léptenyomát, a pápák bíboros, aranykeresztes sandale-jainak formáit. Ráakadnánk az északi császárok nehéz lábnyomára, amint Itália drágaságaival megrakodva vonulnak vissza az Apenninek felé, vagy amint a pápa lova mellett állva, keresztényi alázattal tartják a Pontifexnek a kengyelvasat. És azután, milyen öröm lenne oda kísérni el e nyomokat, hová a lassan járó történelem nem jutott el: titkos, rejtett ösvényekre, ahol új világosság derengne a mondák homályos éjjelében.

És ha álomom valóság lenne, úgy megtalálnók az út mentén a szent remeték saruinak helyét, az eltaposott virágokon pedig a finom, fűzős selyemtopánkák lépteit, melyeket tetován követnek hegyescsőrű, pillangós cipellők s kacsaurrú vasascsizmák porba merült nyomain . . .

Már szinte látni véltem a tenger lábnyomot magam körül s majd hogy nem futottam utánuk. Addig-addig, míg egyszerre észrevettem, hogy nem járok többé a porban, kövezet van a talpam alatt, hogy immár beértem a régi Ariminumba . . .

Elöttem a kövezeten nagy vonalakban nyúlik el Augustus diadalívének árnyéka. A hálás nép azért a római országútért emelte a császárnak ezt a kaput.

Még egyszer visszapillantottam. A mögöttem elmaradt Via Flaminia, mint egy ezüstös folyó kanyarodik be az ív korinthosi oszlopai alatt a városba, ebbe a

kicsiny, pusztuló fészekbe, melynek egyedüli nagysága a mult... Micsoda mult!... Szinte elszédül az ember tőle.

A rubiconi átkelés után itt beszélt Julius Caesar katonáihoz. Versengtek is a szomszédos városok valamennyien ezért a dicsőségért, de Rimini maradt e versengésben a győztes, mint ahogy tanúságot is tesz róla az a kis emlékoszlop, melyet a Giulio Cesare téren, a hajdani Forumon, Sigismondo Pandolfo Malatesta emeltetett... És ugyanezen a téren, ahol hiú diadalokról, törpe emberi nagyságról szónokolt a pogány hadvezér katonáinak, sok év elmúltával, ugyancsak itt beszélt a jámbor halásznépnek szegénységről, szerezetről az az egyszerű zarándok, akit ma San Antoniónak hívnak s ki Padovából jött el ide.

Betérek az omladozó paloták sorába. Egy szűk sikátoron haladok végig. A házak egyik oldala fehér, vakítóan fehér a naptól, a vörös tetőzetek, a ciprusok sötét csúcsai keményen körvonalozódnak a kék égben. Az ablakok csukva vannak, kihalt az út s a hepehupás kövezet réseiből, a márványküszöbök repedései közül itt is, ott is felburjánzik a fű... Az út vége felől tarkára mázolt kétkerekű kordély gördül előre, nagy olasz ökrök vontatják úri kényelemmel.

Ez a sikátor vezet ki a Malatesták híres, hajdani várához, melyet újjáépítője után Castello Sigismondonak is neveznek... Felkanyarodom egy kissé s

azután, mintegy varázsütésre szemem elé tűnik a vár. Düledező tornyaival, mohos címerével kapuja felett, omladozó falával mint a mulandóság szomorú jelképe üli meg a dombtetőt.

Hová lettek kőkoszorús bástyái, sáncai, melyeken lüktetve futott át valamelyik hegyi patak vize? ... Hová lettek az ablakok ívei, hová az erkélyek márványkönyöklőikkel? ... A láncos felvonóhíd? ... Ki tudná megmondani?! Eltűntek, elporlódtak, mint a kevély várurak s már csak a mondák őrzik emléküket. Azok a véres mondák, melyeket nyitott tűzhelyeik körül még ma is borzadva mesélnek el egymásnak a Malatesták hajdani jobbágysai. Halkan beszélnek ilyenkor s mindegyre kipillantgatnak az ablakon. Olyan félelmes azoknak a rég porladozó zsarnokoknak az emléke, hogy ott a földön, amelyen éltek, a fák alatt, amelyeknek árnyékában elhaladtak, megdobban az ember szíve, ha reájuk emlékezik. És legtöbbször alkonyatkor szól róluk a mese, akkor, mikor a barna éji fellegek alatt vérzik az ég alja, mikor a partokon haragosan zendül fel a tenger orkánja, mikor üvölt a szél, ilyenkor éled meg az ő alakjaiknak emléke ...

Hanem azután, mikor csendesen ringanak a ciprusok, mikor tavasz van és a völgyek tele virággal, akkor eszébe jut a népnek e mondák egyetlen fehér alakja; a bűvös ravennai liliom: Francesca da Rimini. Mint valamilyen messze, rejtett virágnak az illata tölti

be emléke a levegőt, a szíveket és amíg szerelmes emberek lesznek a földön, hiszem, hogy minden tavasszal megsiratják őt.

Ebben a düledező várban élt és szenvedett Francesca s a mögött a rácsos ablak mögött ölte meg a férje.

Ma fogház ez a pusztuló vár és nem engedik be az utasokat. De ha elnézünk a napfényes zöld mezőkön a ravennai országút fölött, ha beszívjuk a magnoliák illatát, talán jobban megsejtjük a szép szőke Polenta-leányt, mintha a börtönök félhomályában kutatnánk az emlékét.

... Ki volt ő? ... Maga a szerelem! Oly szelid, mint a tavaszi szellő fuvallata, gyengéd és tudatlan, akit bizonynyal a boldogságra formált valamely virágból az Isten. És gyermekévei boldog öntudatlanságban is peregtek le. Brokátos ruhájában minden nap reggelén elment a San Vitale templomába imádkozni. Azután haza térve hímezgetett, ájtatos dalokat énekelt és gyönyörrel olvasta Guido Guinicello és Cino da Pistoia édes szonettjeit.

Így múltak az évek addig a napig, melyen atyja, Guido da Polenta, a ravennai herceg, eladta az ő boldogságát. Hogy biztosítsa saját életét és hatalmát, rettegett szomszédjának, a riminii Malatestának jegyezte el a leányt.

És amilyen szép volt Francesca, olyan visszataszító volt a vőlegény; egy ijesztő nyomorék, ahogy több

monda szól, még púpos is. Ezért nevezték őt Giovanni lo Sciancatonak.

A ravennai nagyúr jól tudta, hogy ennek a szörnyetegnek, aki még hozzá szívtelen és kegyetlen is, nem fogja a leány kezét nyújtani. Pokoli cselhez folyamodott tehát: a vőlegénnyel egyetértve, ennek öccsét, a híres szép Paolot hívta el magához és megparancsolta neki, hogy ő helyettesítse nyomorék bátyját az esketésnél. Francescával pedig álnokul elhitette, hogy a jövővénny az, akit neki férjül választott.

És a menyasszony megszerette a szelíd, álmodozó ifjút. A bizánci császárok ódon templomában adta oda ártatlan szívét és esküdött örök hűséget neki. Nem tudta ő, hogy az az eskü egy másiknak szól.

Felvirágozott menettel vitték el azután Ravennából a leányt és hozták ide a Malatesták városába. Csak akkor jött rá, hogy rútul megcsalták, mikor egy idegen ölelte, csókolta és mikor megértette, hogy azt, akit szeretett, szeretnie nem szabad.

Giovannitól irtózott, gyűlölte őt. És kétségbeesésében Paolo lett egyedüli vigasza, szomorú boldogsága.

A vár lovagtermében, Francesca kis szobájában, a vizek partján, az erdők lombjai alatt mindig együtt voltak ők. A férj pedig, ki tudja, hol barangolt ezalatt. Vad, szilaj természete véres kalandokba kergette és ilyenkor nem irgalmazott senkinek, mert legédesebb

zenéje a haldoklók hörgése volt. Asszonyával nem törődött, de mit is érdekelt volna az a fehér liliom, melyet olyan könnyörtelenül tört le magának a ravennai mezőn.

Megesett pedig, hogy egy nyári napon, együtt üldögéltek Paolo és Francesca a várkert fái alatt. Veszedelemes közelségben egy kőpadon ültek s míg a férfi Lancelot és Guinévrá gyönyörű regéjét olvasta, az ifjú asszony szeme révedezve kalandozott az égen. Nem mertek ők már egymásra nézni, érezték, hogy nyári pompájában a szerelem halad el előttük és hogy az ő képe tükröződik szemükben is. A szerelem! Amit úgy titkoltak s ami a nyílt, kifejelett természet közepette olyan visszás, olyan hazug titok volt.

Nem mertek fölpillantani, pedig a szívük egyszerre dobogott... hallották mind a ketten. Nem merték félbehagyni az olvasást, mert tudták, hogy a tétlen ajkak egymásra találhatnak... Olvastak hát lázasan, kétségbeesetten s csak mikor a helyhez értek, hol a szőke királyasszony megcsókolja a szerelmes Lancelot lovagot, esett ki kezükből a könyv, tekintetük találkozott... megállították egy percre a szerelmet, a boldogságot s miként a monda két szerelmese, hosszsan, önfeledten csókolták egymás ajkaira mindazt, amit elmondani nem lehet...

... És az illatos mezők csendjének közepette adta oda magát Francesca kedvesének mindörökre. A sut-

tozó fák alatt mint két messziről ide tért, egymásra találó ifjú patak folytak össze ölelkező alakjaik... Megszűnt körülöttük létezni minden, úgy érezték, maguk vannak a földön. Csak ők ketten éltek e percben a világon s mint a nagy szerelem pillanatában mindenkor, lelkükben megszületett újból az első férfi és az első asszony. Azok ölelkeztek, azok csókolták egymást az ő karjaikkal, az ő ajkukkal. Az első emberek paradicsomi magánya borult a földre, hogy szerelmükben egyesegyedül lehessenek, csak úgy, mint az éden kertjében hajdan a legelső napon.

És azután is még gyakran találkoztak ők ott a mohos fal tövében, a fák alatt. S szerelmük melegétől virágok nyílottak a mezőn; pedig körülöttük meghalt a nyár, őszt volt. Egy ilyen őszi alkonyatkor leste ki őket a herceg valamelyik cselédje. Elárult mindent és a férj szégyennel, gyűlölettel szívében, megirigyelve szép ifjúságukat, boldog szerelmüket, haragjában rohant felettük ítéletet tartani: egyszerre ölte meg mindkettőjüket.

Meghaltak, hogy örökre éljenek a nagy szerelem jelképeként ebben a szomorú világban.

Paolo alakja majdnem eltörpül a mondákban, a Franciscáról lesugárzó fény világítja csak meg, az a menygyei ragyogás ad neki életet. Szinte félve kíséri el kedvesét százados diadalútjában, aki a nagy szerelem leányaival, az ő legendás testvéreivel, Gretchen,

Beatrice és Júliával halad kéz-kézben, az emberi képzeleten át, az örökkévalóság felé.

És ki adott neki és kedvesének ilyen halhatatlanságot? ... Azok, akik maguk is halhatatlanok: Dante és a Szerelem!

Hogy hány monda él róluk a szívekben és melyik annyi száz közül a való, ki annak a megmondhatója! ... De hát akkor melyikben higgyünk? ... Úgy érzem, abban, amelyik a legszebb, mert az ő szerelmük szebb volt, mint amit a századokról-századokra szálló mondák elbeszélhetnek.

Hogy bűnösök voltak-e, arról Boccaccio, a bolognai egyetem Dantét kommentáló tanszékének tanára, mit sem tud. De a régebb kommentárok: Benvenuto da Imola, Ottimo, Francesco da Butti és Pietro di Dante, a költő fia, sőt maga a dalnok is sejteti velünk bűnbeesésüket az Inferno ötödik énekében. Ő pedig be lehetett avatva ennek a szomorú tragédiának a titkába, mert életének utolsó éveit ott élte le Ravennában, a Polenták házában, V. Guido udvarában, aki Francesca fivérének, Astasióknak a fia volt. Dante ismerhette a valóságot és a valóságban is szerette a boldogtalan hercegnőt, mert elment utána képzelete szárnyain, megkereste és megtalálta a Pokol második körében, melynek kapujánál a rettenetes Minos áll őrt és vicсорítja fogait a bűnösökre.

Itt bolyongott hát Dante: a fájdalom lakában s a

pokol orkánja sodorja eléje a nagy szerelemben elkárhozottak lelkeit. A forgószél örvényt kavár és sodorja folyton az örökkévalóságig azokat, akik földi gyönyörök közepette lelték halálukat. Fel-le hullámozva, seregekbe verődve, jajveszékelve, Istent átkozva, viharzanak el a nagy poéta előtt a Didók, Semiramisok, Kleopatrák árnyai. Heléna, aki annyi romlásnak volt okozója, a nagy Achilles, Paris, Tristan . . . szenvedő lelkek százezrei, kiknek a szerelem volt legnagyobb bűnük. És a pokol orkánja magával ragadja Francesca és Paolo lelkeit is. Kéz-kézben vergődnek az örök gyötrelemben ők, kiket egy halálban egyesített a szerelem.

Ennek a szerelemnek az emléke és Francesca gyengéd, bűbájos alakja ihlették Dantét remekművének legszebb énekeire:

*... Nessun maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria . . .*

... Nincs nagyobb fájdalom, mint visszaemlékezni a boldog időkre a nyomorúságban . . .

És a Polenta-leány szenvedése hatja meg olyannyira a dalnokot, hogy Francesca vallomását, melyben véle szenvedélyük keletkezését elmondhatja, azokkal a világhírű szavakkal végzi be, melyeket mindannyian oly jól ismerünk:

... *La bocca mi bacio tutto tremante* ...

... Ajka remegve csókolt meg. Galeottónkká lett a könyv s az, aki megírta — és azon a napon nem olvastunk tovább ...

Ezekkel a szavakkal adott Dante örök időkre életet e megható szerelemnek ... Mert él ez a szerelem és a lenge árnyak is élnek ott a riminii olajfák árnyékában, a tavaszban, az emberek lelkében. És amint átvonult emlékü a nemzedékek szívéen, megszűntek ők egyszerű monda alakok lenni, nevük ma már annyit jelent, mint maga az a szó, hogy: szerelem.

Elgondolkozva néztem magam elé. Hol esküdhettek ők egymásnak azzal a csókkal örök hűséget?

A fűvön, mint valami régi emlék édes borzongása, egy parányi hullám reszketett végig. Igaz! hisz tulajdon e pázsiton futkosott Francesca kis lába a boldogság múló pillanatai után ... Fejem felett felsóhajtottak a ciprusok, egy bús gondolat rázta meg sötét lombozatukat: itt valahol, az ő árnyékukban állt az a kőpad, melyen egymás mellett annyit üldögéltek Paolo és szép hercegasszonya ... A virágok is megmozdultak, mintha mindenik el akarta volna mondani, hogy: közjünk hullott az a könyv, — melyből azon a napon nem olvastunk tovább ...

Minden emlékezett körülöttem: a fű, a fák, a virágok s én is, mint egy ködös sejtelembe, érezni vél-

tem, hogy itt, ahol állok, itt volt az ő költői szerelmük
búvóhelye . . . éreztem, hogy e helyt csókolták ők meg
egymást legelőször azon a régesrégi nyári napon.

De azóta nagy idő telt, megváltozott a világ s nem
oly forrók többé a nyarak, nincs annyi láng a szerelem-
ben . . . Kihűlt azóta egy kevésbé a Föld . . .

A RENAISSANCE KÉNYŰR.

Hűvösebb lett egyszerre az idő, a nap nem sütött már olyan forrón s fejem felett a kék boltozaton összefutottak a bolyhos, kis fellegek. Talán a szemhatár hegyeiről foszlottak le, mert egyszerre mintha tisztábban látnám az ormokat. Világosan kivettem a Verucchio várhegyét s egy pillanatra, mint kis, félig elfeledett gondolatot, megsejtettem felette a Malatesták ősi fészkeinek romhalmazát.

Ebből a várból jöttek ők le hódítóan Riminibe s tették rá vaskezüket a nép nyakára, címerüket pedig a templomokra és palotákra. Büszke nevükkel élt és halt ez a város, tőlük szenvedett, de e név viselőinek köszönheti legnagyobb dicsőségét is és mindennek felett a kora renaissance első diadalmas remekét: a Tempio Malatestianát.

Lassan elindultam a Via Sigismondón le a templom felé. Mellettem fáradtan, eltikkadva kullogtak tova az emberek s tekintetük közönyösen siklott le a város nagy multjának emlékeiről. Ők nem érezték, hogy az a dohos levegő, mely az ódon palotákból kiszáll, magában foglal valamit az elmúltakból, hogy ezen a földön, ebben a levegőben, melyet első lélekzetünkkel beszívtak,

részeséivé lettek a multnak. És talán éppen ebben van a titka az öntudatlan hazaszeretet érzésének, ezért szeretjük a földet, amelyen élünk, szeretjük a multat, melynek folytatása vagyunk a jelenben és ezért hiszünk a jövőben.

A jövő! Szinte visszásan hangzik ez a szó Rimini bástyái között. Pedig van ennek a kis városnak jövője. Lüktet ott kinn a tengerparti nagy fürdőben az élet és az antik Pentapolis mezőiről felszálló szellő el-elhossa olykor hozzám a park zenéjének dallamát. Odakinn a platánfasor végében, a divatos villák között a tenger zajával játszik a zene, hemzseg a sok szép olasz asszony, angol, magyar meg francia turista. Van ott élet, vígság s vajjon kinek jutna eszébe bejönni ide a romok közé és felkeltegetni a régi emlékeket.

De nekem, amint a csendes utcákon végigmentem, itt is, ott is eszembe jutott valami. Körülöttem minden a Malatestákról regélt.

... Messze ködös századokban tűnnek fel legelőször ezek a veszedelmes katonák az anconai marca harcmezőin. Ott lépkednek el győzedelmesen az elesettek hullái felett és viszik a három „gonosz fejfel“ ékített pajzsukat, melynek mezője az elontott vértől oly piros. És mennek a századokon át rémületet, iszonyatot keltve, míg azután a renaissanceban a pápák hatalma előtt buknak el.

Baljóslatú nevük mint csalhatatlan omen kíséri

őket pályafutásukon. Ravaszsággal, joggal és törvénytől dacolva, a korukat jellemző könyörtelen önzéssel szerzik meg maguknak az uralmat Rimini, Cesena, Fano, Sogliano, Cervia és sok más egyéb kis város felett. Azután az összeharácsolt hercegségekre támaszkodva kezdik el veszedelmes játékukat a félszigeten, hol a pápa, hol a római császár oldalára állva, oda, ahonnet éppen több hasznot várhattak. Verekedtek ők az urbinói hercegekkel, zsoldos vezérekül szegődtek a Viscontiak és velenceiek háborúskodásában; condottierjei voltak a szentszéknek, császároknak, hercegeknek, köztársaságoknak. Sőt a pontifexek történetébe is beleártották magukat, mikor a tiaráért való küzdelemben Baldassare Cossa —XXIII. János pápa— ellenében XII. Gergelyt vették pártfogásukba. E pápa azután hosszabb ideig székelte Riminiben s a konstanzi zsinaton maga Carlo Malatesta járt közbe érdekében. Merész, viszálykodó emberek voltak a Malatesták s nemzedékeken át tartották fenn erőszakkal családjuk örökösödését. Fondorkodtak, gyilkoltak, csaltak s nyughatatlanságukkal előmozdították Itália teljes feldúlását.

Minden kornak és minden népnek megvannak a maga sajátos bűnei és erényei. A riminii urak csak olyanok voltak, mint kortársaik, a szomszédos kényurak. Egyesítették magukban ez idők jellemvonásait s így, amit róluk elmondunk, azt kevés kivétellel el-

mondhatnánk a többiekről is. Ha reájuk nézünk, megpillantjuk bennük annak a sajátos lénynek, a renaissance zsarnoknak a képét, kit innét, a XX. századból nézve, pár pillanatra a XV. század szfinxének tarthatnánk. Hogy megértsük őt, vissza kell mennünk abba a korba, mely létrehozta, keletkezésének okát pedig messzemenő történelmi eseményekben kell keresnünk.

A régi római birodalom abban a percben vesztette el egyensúlyát, mikor a katonai despotizmus a birodalom súlypontját keletre tette át. Az uratlan Rómában kezébe kapja a világi hatalmat is a római pápa. A pápák uralma eleinte nem igen terjed messzire. Északon betörnek a longobardok, elnyelik a bizanci uralmat, de nem tudják teljesen megemészteni s e zürzavarban kelnek fel legelőször egyes hatalmasabb várurak vagy hadvezérek, akik önállóságra igyekeznek szert tenni. Megalakul a friauli hercegség. Közép-Olaszországban felütik fejüket a garázda római patriciusok és délen már külön herceg kormányozza Beneventet. Mikor a longobardok nagyon elhatalmasodnak, a frankokhoz fordul segélyért a pápa. És ezzel a ténnyel kezdi meg II. János azt a politikát, melyet utána annyi szorongatott pápa gyakorolt. A longobardok 774-ben vesztik el utolsó csatájukat. Nagy Károly római birodalmának napja virrad. Ezután, pár hercegséget kivéve, csak két úr van Itáliában:

a pápa és a császár, de e két hatalom egyenetlenkedései a birodalom szétbomlására vezetnek. És ekkor létesülnek azok a megszámlálhatatlan kis hercegségek és respublikák, melyeknek már külön egyéniségük van.

A fölébredt külön egyéniség tette lehetségessé, hogy a kis hatalmak fenntartsák magukat s ne süllyedjenek hűbéres udvaroncokká, mint például a birodalom német részeiben, ahol a tényleges monarchia magába olvasztotta a nemességet s a császárok udvari légköre megbénította az egyéniséget. A messze földön székelő császárok mindvégig idegenek maradtak Itáliában és az olasz nép alapjában éppoly gyűlölettel nézte őket, mint hajdan a rómaiak a betörő barbárokat, akik csak arra voltak jók, hogy ifjú vérükkel felfrissítsék a kiélt latin fajt. És éppen ez a vér tette, hogy a belőle származó, hatalomra áhító kis urak több rokonszenvet élveztek honfitársaiknál, mint a germán imperátorok. A Karolingok után a friauli, ivreai és beneventi hercegek ágaskodtak a császári korona után s míg délen egyes hercegi családok befolyásolták a félsziget politikáját, addig északon az I. Ottó védelme alatt megizmósodott városok tették ugyanazt. E respublikák élén konzulok állottak, kiknek a császár védelmet ígért a pápai hatalommal szemben. A konzulok családjai az őket uraló községek kapitányainak nevezték magukat, sőt nem egyszer még egyházi vagy császári vikárius címmel is éltek. Divatba jött a régi görög tyrannia, mely

nem örökölt, hanem bitorlott jogokon alapszik. A császárok és pontifexek pedig, hogy maguknak híveket szerezzenek, megerősítik a kis kényurakat s megadják nekik az investitúrát. A Welf és Stauf nemzetségek harcai átcsapnak Itáliába és guelf és ghibellin név alatt növelik a városok egyenetlenkedéseit.

II. Frigyes, a pompakedvelő germán imperátor a világtörténelem pár pillanatára rendet csinál a félszigeten. Divatba hozza fizetett idegen katonákkal a zsoldosokat, szervezi a nápolyi és sicíliai örökös királyságot, ráteszi kezét Közép-Olaszországban a pápai birtokokra s a lombard városokat a konstanzi határozmányok alapján helytartójával az eláttatiasodott Ezzelino da Romanóval kormányoztatja. De az Inozenz pápák megingatják trónját, IV. Clemens a franciákhoz fordul segítségért s a Frigyesek nagy álma szerteomlik.

Ezután Avignonba költöznek a pontifexek, Rómában fellépnek az ellenpápák s az egyház hatalma megoszlik a két székhely között. Wenzel német király jóformán elejti itáliai jogait. A félsziget ki van szolgáltatva a nagyravágyó hercegeknek és városoknak, ők osztozkodnak rajta. A guelf és ghibellin pártok már túlélték a politikai érdekeket, melyek őket megteremtették s miután a guelf városok inkább demokratikusok voltak s a nemzeti olasz pártot képviselték, tehát a pápához húztak, míg a ghibellin városok, összetartván a vidék

nemességével, feudálisabb hajlamaiknál fogva a császárhoz szítottak. E két fogalom nevében harcoltak azután egymással a hatalomra vágyók. A kisebb várurak condottierek lesznek s miután észreveszik, mily hasznót hajtanak a zsoldadó uraknak, haszonlesésük arra indítja őket, hogy a maguk kezére dolgozzanak, katonákra, pénzre és ezek segélyével önállóságra tegyenek szert. Zsoldjukul itt-ott területbeli ajándékokat csikarnak ki s azt az uraságot, melyet már régen bitoroltak, szentesíttetik a császárral . . .

A XV. századnál vagyunk. A császár már csak egy rangot és címet adó felséges cím s egyes családok, nagyratörő kalandorok vagy a pápák öccsei, rokonai büntetlenül teszik kezüket a városokra. A szabad községek megszűntek s a renaissance kényúr álarc nélkül lép ki a történelem fórumára.

Önkénytelenül az a kérdés jut eszünkbe, hogy ki volt hát tulajdonképpen az olasz zsarnok? . . . Ő volt az a bizonyos harmadik, aki a pápa és a császár háborúskodásai alatt, ravaszul elkaparintotta a zsákmányt, a föld legszebb birodalmát: Itáliát. *Inter duos litigantes tertius gaudet* . . .

És a kényúrban egy kész uralkodóval állunk szemben, aki az Itáliára törő idegen fejedelmektől és mindenekfelett a legelső modern embertől, II. Frigyes császártól és vejétől Ezzelino da Romanótól leste el az uralkodás művészetét. Egyesíti magában Frigyes pom-

paszeretetét, Ezzelino könyörtelen kegyetlenségét s megkoronázza e tulajdonságokat a művészet imádásával, ami klasszikus latin véréből nyeri eredetét.

Miután a hatalom a tyrannus kezében van, már csak arról lehet szó, miként tartsa azt meg. Két eszköz áll rendelkezésére: a pompa kifejtése és a kegyetlenség. Udvartartásának fényével elvakítja a népet s azután istentelenül kegyetlenkedik az elvakított tömeggel . . . Ez időkbén a vallásos eszmék nem gyötrik az embereket, a háború sem aggasztja őket, mint Niccolo Bendeoli Ercole d'Estenek írja : „Annyi béke van már Itáliában, hogyha valami közbe nem jön, maholnap többet írnak majd a kutyák és madarak háborúskodásáról, mint az emberek csatáiról . . .“ Az egész fél-szigeten condottierek zsoldos hadai harcolnak s csak vigyázatlanságból marad néhány katona a küzdtéren. A nyílt erőszak helyébe ravasz kegyetlenség lép, a kereskedelem pénzt hoz az uraknak s innen van az, hogy Olaszország e relatív jólétben, ráér életét szépíteni, megteremteni és élvezni a művészetet. Létrehozza a renaissanceot s ezzel a föld minden népeinek mesterévé lesz.

A XV. századbeli olasz kényúr az átmenet a középkori és újkori ember között. A barbár nyers ösztöneit, mohó ifjúságát össze tudja egyeztetni a klasszikus műveltséggel. Rajong a szépért, de, ha kell, nem retten vissza az orgyilkosságtól sem.

Általános nézet, hogy aki érvényesülni tud, annak joga is van az uralkodásra. Az ősrégi nemesi családokból származó Malatestáknak, ferrarai Estéknak vagy milánói Viscontiaknak egy cseppel sem volt több joguk a kényurasságra, mint akár a kalandor paraszt fiú, Francesco Sforza, vagy a kalmár Medici utódainak. Bárki fölvehette az ideg és lélekölő játékot a hatalom elnyeréséért és megtartásáért. Voltak olyan fejedelmek is, mint például Lorenzo Medici vagy az urbinói herceg, akik a mértékletesség jelképei, vagy mint Galeazzo Visconti, akik ártatlan fényűzésben lelték gyönyörűségüket, Francesco és Ludovico Sforza, akik könyvtárak alapításában, templomok és paloták építésében keresték örömeiket, de ezek a kivételek. Majd minden zsarnok dinastiájában végzetszerű volt az elfajulás; az alacsony lelkek megrészegültek a hatalomtól. Hozzájárult még az elfajuláshoz az is, hogy a zsarnok életét sohasem tudta biztonságban. Családjának minden tagjában, udvaroncaiban, katonáiban orgyilkosokat látott s az örökös rettegés, a lázas tevékenység és az izgatottság növelték őt olykor azzá a monománikus szörnyeteggé, aki minden idők egyik legrémesebb jelensége.

Apa fiának hagyta örökül a törvényellenesség tudatát, a bűnt és a rettegést. Alig halt meg ekkortájt kényúr természetes halállal. Méreg vagy törszúrás vetett véget zaklatott életüknek. Így tehát már csak önvédelemből

is mindenkire gyanakodtak s a kivégzés hétköznapi dolog volt. Borzalmait megszokták és megúnták már a kényurak, nem izgatta őket többé, ennek folytán büntetésnek sem tartották. Elkezdték hát a halál pillanatának bekövetkezését furfangosan kieszelt kínzásokkal hátráltatni. Kéjelegve gyönyörködtek a vergődő áldozatok velőtfagyasztó ordításában s csak a kínok szemlélésénél tudták elhinni, hogy a szerencsétlenek valóban szenvednek. Új gyönyörűséget találtak a kínzásokban és ez az iszonyú kéjérzés utáni vágy nemzedékről-nemzedékre szállván át, lassan életszükségletté, örültséggé, azzá a rettenetes betegséggé, a vér-dühhé lett, melynek rabjai voltak a Sforzák, Viscontiak, Borgiák és Malatesták sarjai. Valamennyien vértjükre vésethették volna az üslingeni Verner híres jelmondatát: „Ellensége Istennek, a részvétnek és könyörületnek“.

De mind e kényurak között talán mégis a milánói herceg, Maria Visconti volt a legkegyetlenebb. Az érzéki gyönyör e gyáva, vérszomjas betege betanított ebekkel rendez embervadászatot s kéjelegve nézi, mint szaggatják darabokra áldozatait a felvadított kutyák. Foglyait emberi hulladékokkal eteti vagy elevenen temetteti el palotája körül. Végre is három nemes szúrja őt le mise után a Szent István templomában s tettüket Milanó védszentjének ajánlják. És e nemesek cselekedetét nem tartja senki bűnnek, közszájon forog

a közmondás: „Aki saját életét odaadja, elveheti a zsarnokét“ . . .

És ezek a kegyetlen kényurak, csakúgy, mint a művelt, tudós fejedelmek, egy vérből származtak, egy kor szülte őket, az a kor, melyben annyi volt a sokoldalú jellem s melyben a bűnök és erények oly csodálatosan egyesültek, mint sem azelőtt, sem azután soha többé. Nagyot fordult akkor a világ, mikor ezek az emberek éltek. Egyik lábukkal még mindig a középkor véres, sötét éjtszakájában álltak, a másikkal pedig már a renaissance hajnalszép mezőin, a művészetek, dalok, a tudomány virágai között. Két áramlat folyta őket körül: a vad, harcias középkor és az új virradat levegője. Ettől a levegőtől részegültek meg ennek a kornak gyermekei s lettek azokká a szépet imádó szörnyetgekké, akikkel egyszerre született meg a földön az olasz renaissance.

SIGISMONDO PANDOLFO MALATESTA.

A renaissance egyik legérdekesebb kényura a riminii Sigismondo Pandolfo Malatesta. Neve borzasztó volt a maga idejében s hallatánál remegve bújtak anyjuk ölébe a gyermekek.

De minket ellenállhatatlanul vonz ez a rejtelmes zsarnok, vonz, mint a távol veszedelem. Távol van ő tőlünk s amint udvartartásával, tudósai és brávoí között elvonul a történelem vérző szemhatárán, alakja rémes árnyékot vet a napfényes mezőkre.

A renaissance-ban élt s mint ősei, ő is kényúr és condottiere volt. Kortársai, kegyetlensége végett az astrologikus vagy mágikus babona rabjának tartották, aki azonban ifjú, zabolátlan véralkata folytán, egyesíteni tudta magában a fenséges vadállat ösztöneit s a tudós mély lelkesedését. Indulatai nagyok és egyszerűek voltak; lelkében megfért a vágyak és szenvedélyek egész skálája. A vérengző barbár aljasságától a művészet lelkes imádásáig, az állatias kéjvágytól a nagy, rajongó szerelemig mindenre képes volt ő. Mert a természet bőkezűen osztogatta a túláradó érzéseket a quattrocento fogékony, friss lelkeinek. Nem gondolkoztak ezek az emberek úgy, mint mi, egy életen át,

hanem tettek. Már csak a kényszerűség is rávitte őket a viharos cselekvésre, mert tudták, hogy félelmet kell gerjeszteniök és bosszút állaniok, ha meg akarják védeni életüket. A folytonos veszedelem megedzette testüket, lelküket, hirtelen tudtak határozni és cselekedni, jót-rosszat egyaránt.

Sigismondo a kegyetlenségnek valóságos örültje volt, nemcsak a római cúria vádolja hallatlan gaztettekkel, hanem a krónikások is feljegyzik róla, hogy családjának tagjain borzasztó gyalázatokat követett el s hogy három feleségét gyilkoltatta meg: a szép Bussoni di Carmagnuolát, Guinipera d'Estét s a szelíd Polissena Sforzát, mindhármát házasságtöréssel vádolva.

Tagadhatatlan, hogy sok ember lakott benne: a vadember, a klasszikus pogány, a szerelmes és a tudós. Bűneivel össze tudta egyeztetni erényeit, szerette az asszonyokat és a szépet. Izgatott, türelmetlen lelke megnyugodott a tudósok, költők társaságában. Velük töltötte életének legboldogabb perceit, — egész igazságszeretete a filozófia igazságainak kutatásában állt. Kitartással tanulmányozta a könyveket, szerelmes féltékenységgel őrizte szobájában egy-egy drágán vásárolt régi görög kézirat pergamenjét s érdeklődve hallgatta hosszú órákon át a pedánsok száraz vitáit. Udvarában tartotta a híres filológust, Porcelliót, Trebaniót és a páрмаi Bassaniót, akit oly gazdag jutalmakban részesített, hogy az gúnyolódva emlegette: míg neki

földje és villája van, addig versenytársai mint éhes élősködők még öregkorukban is katonásdit kénytelenek játszani.

Varában, melyet Valturi de Riminivel építtetett fel újból, az Arx Sismundea könyvtárában, jelenlétében folytak le a tudományos viták. Poétái latin költeményekben dicsőítették az ő — mint ahogy nevezték — a rex hőstetteit s szerelmi viszonyát a szép és szellemes Isotta degli Attival, akinek karja között pihent meg annyi szerelem után. De nem csak megvásárolható vándordalnokokat vont ő magához, hanem oly ábrándos, gyöngéd költőket is, mint aminő Giusto de Conti volt.

Sigismondo Pandolfo Malatesta 1438-ban követte atyját, Pandolfot, a riminii hercegségben. Hősies, ravasz és kitartó volt. Machiavelli fejedelmének mintaképe s amit a nagy ember Cesare Borgia-ról mond, kitűnően alkalmazhatnánk reá: „az tehát, aki szükségesnek tartja, hogy tekintélyét biztosítsa, hogy célját cselszövényekkel érje el, Borgia Cesarnál erőteljesebb példát nem talál“. Éppúgy mondhatta volna mindezt Malatestáról is, akinek az ő szemében a kényúr ideáljának kellett lennie, miután ember soha oly tökéletesen nem egyesítette magában azokat a tulajdonságokat, melyeket a firenzei államférfiú a fejedelemnél szükségesnek tart. „Mert a fejedelemnek arra kell törekednie, hogy megszerezze a rókanak és oroszlánnak tulajdon-

ságait, hogy elkerülhesse a töröket és megvédje magát a farkasoktól“.

Sigismondo csakugyan oroszlán és róka volt egy személyben. Nem rettent meg semmitől, dühében kiszámíthatatlan fenevad volt s rémületes gyorsasággal vitte keresztül terveit. Érezte ugyanazt, amit Machiavelli mond, tudta, hogy „az óvatos fejedelemnek nem lehet és nem is szabad adott szavát megtartania, ha ebből kár származnék . . .“ Rettegett kényúr és hadvezér volt, mint condottiere korának egyik legelismerőbb generálisa, de a zsoldoskodás demoralizáló foglalkozása, melyet haszonlesésből és vérengző ösztöneinek kielégítéseért folytatott, megbélyegezte benne a katonát is. Folytonos izgalmak között élt s az urbinói hercegekkel szakadatlan viszályba volt keveredve, addig míg Federigo Montefeltro 1462-ben Sinigaliánál legyőzte. Sigismondo elmenekült s egy levélben gőgösen írta a milanói hercegnek, hogy mindhalálig védelmezni fogja magát, „mert egy szép halál meg-nemesíti az egész életet“ — *uno bello morire tutta una vita honora* . . . De a tarenti herceg, kitől segílyt várt, csatát vesztett s így az üldözött zsarnok megtörtén tért vissza Riminibe.

A Szentszék ekkor már nyíltan lépett fel ellene s Rómában házasságtöréssel, incestussal, templomrablással, hamis esküvel, árulással, szülő és hitvesgyilkossággal és más egyéb fertelmes bűnökkel vádolták

s ő még mindig valami szomorú büszkeséggel mert dacolni.

II. Pius, a bölcs poéta-pápa, erélyes eszközökhöz nyúlt, kitagadta a hajdani ecclesiae capitanus generálist az egyház kebeléből s Róma utcáin Malatestának két, Paolo Romano által festett arcképét égettette el, mely képekre e szavak voltak írva: „Ez itt Sigismondo Malatesta, az árulók királya, ellensége Istennek és az embereknek, akit tűzhalálra ítélt határozmányában a szent collegium“. Az egyházi állam városai fellélekzettek s az akkori szokások szerint a főtereken Malatestát ábrázoló gúnyképeket állítottak fel. És ő hiába kapkodott segély után, XI. Lajos francia király kereken elvetette kérelmét, Sinigalia, Fano már ellenségeinek kezében volt s Federigo a pápai seregekkel Rimini alatt táborozott.

Sigismondo megtörten várta sorsát s csak Firenze, Milánó és Velence közbenjárásának köszönhette, hogy bár kemény feltételek mellett, de mégis kegyelmet nyert. Egyedül Rimini maradt meg neki a régi nagy hercegségből s öccse, Novello, Cesenát kapta végkielégítésül.

Az emberi és isteni törvényeket tagadó zsarnok kénytelen volt a szép riminii templomban, melyet, miként a fölírások jelzik, „Istennek és Rimini városának“ ajánlott és a saját dicsőségére építtetett, térdet hajtani a pápai legátus előtt. Ott, a székesegyház borongó homályában, ott mondott le minden jogáról Sigismondo

Pandolfo Malatesta. Azután pedig elment és az elveszett hercegségek álmával állt be condottierenek a velenceiek Moreába induló csapataihoz. Az akkori emberek életerős ruganyosságával pattant föl a megálázkodásból. S bátran viselte a csapásokat. Hősiesen küzdött a hitetlenek ellen és minden hadibabérnál büszkébb volt a nagy platonista bölcész, a neopaganisták őseinek: Gemisthus Plethonak hűlt tetemére, melyet a hadjárat végeztével Görögországból hozott magával. Diadalmas örömmel vitte el Riminibe, a templom külső falába egy sarcophagba temettette s a következő szavakat vésette a kőkoporsóra: „Ezek a bizanciumi Gemisthusnak, kora legnagyobb bölcseinek, tetemei. Ide hozá és ezen ládában helyezteté el azokat Sigismondo Pandolfo Malatesta, Pandolfónak fia, a török király elleni háborúban Moreában résztvett csapatok fővezére. Erre őt a tudósokért lángoló nagy szeretete indította. 1466.“

Ezeknek a soroknak az olvasásánál mélyen, igazán megsajnáltam őt. Hát ezt hozta magával utolsó útjából, ezzel tért haza őseinek büszke városába, hogy 1468-ban meghaljon régi dicsőségének színhelyén. S ott aludja örök álmát a Tempio csendes ívei alatt.

Elálmodozva néztem fel a Szent Ferenc dómjára, vagy ahogy ma hívják, a Tempio Malatestiánára. Nagy, sötét árnyak borulnak az ódon falakra, a szemhatáron elsötétül az ég s néhány viharfelleg búsan húzza el

árnyékát a templom felett. A tenger felől felzendül a szél... zivatar lesz ma éjjel!

Megálltam s szinte jóleső nyugalom szállt meg ennek a klasszikus szépségű épületnek a láttára. Homlokzata olyan, mint egy diadalív, melyről lefelejtették a hadvezért dicsőítő domborműveket.

A székesegyház ívei egyszerűek és nemesek s árnyékukban a kora-renaissance gondolatai rejtőznek, a karcsú féloszlopok acanthus levelekkel s a talapzaton körülfutó domborműves márványszalag különös harmóniába olvasztják össze az ókeresztény és a klasszikus építészet eszményeit. Csak a főkapu melletti két nagy ív alatt tűnik fel valami érthetetlen gondolathiány: az ívfülkék síma kőfalát egy pillanatra, majd hogy nem óriási befalazott ablakoknak tarthatnánk. De mikor hozzászokik a szemünk s lelkünk lemond az észak túlterhelt, agyonkombinált építészetéről, akkor gyönyörűséggel hat át bennünket az antik világ művészete, amely művészetnek volt elég bátorsága arra, hogy egyszerű legyen.

Hálásan gondolunk Malatestára és van is okunk rá, mert nekünk csak az maradt meg belőle, ami nagy és nemes volt benne: csak művészetimádását örököltük, ami ebben a templomban vett testet. Leon Battista Albertivel, az építészet legelső és legnagyobb teoretikusával építtette fel újból, vagyis takartatta be a gótikus Szent Ferenc-templomot azzal a renaissance-

építménnyel, melyet ma látunk. Saját költségén hozatta el a mestert Firenzéből, hogy a terveket elkészítse. Vasari azt állítja, hogy Alberti ez esetben maga vezette az építés munkálatait is, amit pedig különben, bár sokszor szemére vetették, tenni nem szokott. De Riminiben nagy ideál lelkesítette őt, az, ami Sigismondót is rabjává tette: a halhatatlanság utáni vágy! És bár nem fejezhették be a remekművet, vágyuk mégis teljesült, szép, nagy álmuk márványba faragva beszél nekünk az ő halhatatlanságukról.

Aki meg akarja őt ismerni, őt, kiben a középkor és a quattrocento minden bűne és erénye egyesült, Riminibe jöjjön el és itt is a Tempióba, mert olyan az, mint aminő a kényúr lelke volt, a renaissance pogány márvány köpönyege alatt a középkor sötét komorságával messze századok gótikája szunnyad.

A templom külső falában, — mely mély, íves fülkéivel a legtisztább római építészetet képviseli, — hét kőkoporsó van elhelyezve; tudósok és költők sírjai, akik nagyrészt a rex udvarában éltek. A székesegyház kupolája hiányzik, erre már nem telt pénz, pedig Alberti Brunellesinek a firenzei Santa Maria del Fioren alkalmazott kupoláját akarta itt megismételni.

Leon Battista Albertit, kitől úgy szeretett V. Miklós pápa tanácsot kérni s aki korának egyik legérdekesebb embere volt, itt látjuk gigászi nagyságában. Erről a nagy tudósról, aki az építészetén kívül járatos volt még

a geometriában, aritmetikában és csillagászatban, a zenében, költészetben és testgyakorlásban, akiről rajongva beszél Angelo Poliziano, — mondja Cristofano Landino: „arra született, hogy felfedezze a természetet“.

Ezt érezzük mi is művének szemlélésénél, a természet ismerete és szeretete árad felénk alkotásából. Nem Sigismondót, hanem a művészetet szolgálta ő. Templomán ő alkalmazza legelőször szigorúan az antik formákat, félredobja a középkor hagyományait s megteremti a jövő korok művészetéhez a hidat. Mikor kortársait még csak a határozott körvonalak érdeklik, ő már meglátta a természetben a bizonytalan hullámos vonalakat. Az erdők ringó lombjaitól, a virágok szirmaitól tanulta ő művészetét, ott, ahol a szabad természet építi tavasszal zöld palotáit.

Maga ez a templom is olyan, mint egy klasszikus virág, mely a régi művészet sírján virult s mielőtt teljes pompájában megnyilatkozott volna, egy boldogtalan pillanatban kővé változott . . . És amint belépek a méltóságteljes kapun át a templomba, úgy érzem, hogy illata is volt valamikor, amely csakúgy, mint a virág, kővé változott.

Tele van körülöttem minden azzal a szenvedéllyel, mely a zabolátlan vadállatot poétává szelidítette, aki tudósaival áhítatosan törte fejét, miként jelképezhetné lírikus költeményeinek egyes verseit a templom osz-

lopaira alkalmazott domborműveken. Az oldalkápolnák oszlopain, sőt a San Sigismondo-kápolna falán is pazar sokasággal ékeskednek e meghatóan naív, de művészien szép féldomborművek, melyeket két firenzei szobrász, Ghiberti és Donatello tanítványai: Bernardo Cinffagni és Simone varázsoltak ide.

A templomban már előmlik az alkony homálya, magam vagyok! Odakinn zúg a szél, meg-megzörrenti az ablakok üvegjeit s szinte, mint valami visszatartott indulattól reszket meg olykor a nagy kapu feltárt szárnya . . . azután kitör a vihar. Az ajtóra boruló fekete függöny meglibben a légvonatban, mintha besurrant volna mellette valaki s én érezni kezdek, hogy a nép babonás mondáiban lehet valami való, mert a templomot egyszeriben betöltötte a Sigismondo Malatesta rettenetes lényének emléke. Alakja élni kezdett . . . megéledt a viharban. A sötét háttérből óriásként tornyosodott fölém, akaratos fejét, mely ott ékeskedik kőkoporsójának márványmedaillonján is, dacosan szegte hátra. Olyan volt az arca, mint a római érmek gőgös profiljai. Hajlott orra felett kevélyen rajzolódtak ki bozontos szemöldökei a keskeny homlokon, mely mögött megfértek az emberiség legaljasabb gondolatai az örök nagy ideálok eszméivel. Egymásra szorított ajkai mélyen hallgatnak, bár reszketni látszanak az indulattól, tekintetében görcsös merevségbe fagy a düh . . . Talányos az a hideg szem

s olyan érthetetlen, mint annak a léleknek a rejtelméi, melynek tükre volt. Beseett arcán olykor meggrezzennek az izmok, mintha valami gondolat marcangolná őket, de lehet, hogy csak az örökmécses ingó világa játszik a szememmel. És a haja . . . azt a gazdag fürtös zazzerat, mely bekereteli arcát, hercegi korona helyett babérmákos szorítja le beesett halántékára, de a mákos alól dacosan ugranak szét a sötét fürtök brokát ruhája szövete felett . . .

Rémes és vonzó ez a királyi árnyék, olyan, mint aminő a Milton pokoli szörnyetege. A feje méltóságtelep, borzalmasan szép . . . és a test: az az oroszlan és a kígyó teste.

Megjelent hát nekem egy percre, amint visszamentem az elmúlt századokba. Ott láttam őt állni felégyes tartásával a renaissance kapujában s az a megvető mosoly ajkán talán a mi sok hiú találgatásunknak szólt . . . Egészen besötétedett a templomban s csak léptem zaja verte fel az ijesztő csendet. Mikor kiértem a szabad ég alá, fellélekzettem. A szél zúgott körülöttem, különben csendes volt a város. A kanyargó homályos síkatorokban egy árva lélek sem járt. A riminii nép biztosra veszi, hogy este a vihar üvöltő szelében megelégednek éjtszakára a hajdani nagy zsarnokok és nem jó ezeket a rémes árnyakat meglátni, mert úgy tartják, elfelejteni azután nem lehet őket többé soha.

MEGHALT DICSŐSÉG

RAVENNA.

Mélységesen szomorú ez a tájék s a pusztasíkföldből, mint egy ravatal emelkedik ki a néma város. Körülötte a fekete ciprusok, mint megannyi halotti fáklya meredeznek az égnek. Csend van. Csak a fű között zokog egy-egy patak vize és viszi könnyeit a tenger felé. Még a kanyargó Ronco is elcsitul, iszapba fúlnak habjai; messze földről megpihenni tér ide. A legendás pineta-erdő mocsaraiból szürke párák kelnek ki . . . gyászos fátylak lebbennek el Ravenna felett.

Ezen a nagy ravatalon fekszik hát a mult, réges-régen elvonult mellőle az élet, még a tenger is visszahúzódott tőle, hogy zajával ne zavarja százados álmait. Birodalmak, császárok, költők és királyok jöttek meghalni e tájra; maga a régi világ dicsősége tért meg ide, hogy lehúnyja szemét.

Egymásután heverték kiterítve e ravatalon a nyugatrómai császárság, Odoaker, az első rex Italie és óriás heruljai s Theodorich a keletgót birodalommal. Aztán Bizánc nyugati hatalma aranytól ékes halotti pompában, a szőkehajú, nagyszakállas longobard királyok, a frank és germán uralom, a hontalan Dante babérszuszorúval isteni homloka felett s a pápák dicsősége

a roncoparti ütközet után . . . mindannyian ide jöttek meghalni!

Mint egy szakadék nyílik meg előttem a nagy idők mélysége. Szédít és mégis vonz, hogy lemerüljek abba a vértengerbe, mely ott lenn, a mult fenekén háborog. Tajtékot túr az áradat s amint hömpölyögve száll és emelkedik, hullámai felszínre hozzák egy el-sülyedt ezredév kincseit. Összetört koronák, egy-egy szétfoszló rózsakoszorú, derengő fényű aureolák és könnyező szívek kerengnek a mélység vértengerében. Olykor felbukkannak emberi alakok is: bíborköpenyes királyok, aranytrónjukba kapaszkodó imperátorok, uralomra vágyó szép női szörnyetegek és vérben gázoló pápák.

Ez a mult! . . . És a jelen vajjon mit rejt? Fel-lebbentem a nagy ravatal szemfödelét. Mi van alatta? . . . Megint csak halál, pusztulás: Ravenna egy szürke temető. Sírhintőjain, mint sírkövek, az ódon templomok térdepelnek és az emberek, akik ma azokban a tán százesztendősi igénytelen házakban laknak, nem mások, mint ennek a nagy campo santónak az őrei.

Elgondolkoztam, hogyha véletlenül mindezt nem tudnánk, ha a történelmi események ólomsúlya nem nehezednék reánk, elfogna-e akkor is ez a kétségbe-esés? Úgy érzem, igen, mert Ravenna önmagában szomorú. Olyan egészen más, mint a többi effajta

kis olasz város. Amint kihalt utcáin végigmegyünk, alig tudjuk megérteni, hogy hová rejtőzött az a tizenkétezer ember, akik állítólag itt laknak. Érthetetlen, hogyan volt képes a szerencsétlen Lord Byron két évet itt eltölteni. Bármennyire is szerette a szép Guiccioli grófnőt, akivel együtt tetszelgett a világfájdalomban, mégis megfoghatatlan, hogy szerelme tanyájául éppen ezt a várost választotta ki magának, ezt a várost, amelyik meghalt, tudja Isten hány száz esztendővel azelőtt...

Ravennában még a gyermekek sem olyan hangozsak, mint másutt. Ha három ember megáll beszélgetni, ez már csödületszámba megy. És bolt vagy nagyúri palota — alig akadunk nyomukra. Egyedül a piazzán van egy kis élet s a kávéház előtt néhány bersaglieri tiszt unatkozik. A lakosság tevékenysége pár festőien piszkos koldusban összpontosul, akik az utcák árnyas oldalából kiabálnak a tovasiető utasokra. És a hegyes, fehér kövezet! Az csakugyan leírhatatlanul rossz, közepében pedig a nyitott kanálisban zavartalanul folydogál a szennyes víz.

Ez a mai Ravenna, nincs jövője, nem vár már semmit, nincs jelene, nem csinál semmit, csak nagy szomorú multja kísért felette. Már pedig a jövő a születés, a jelen az élet és a mult a halál. Ezért fog el minket ez a borongó hangulat, ezért sóhajtunk fel itt minden földi dolgok mulandósága felett.

Ravenna is el fog pusztulni; egy ezredév múlva már csak a neve él, mert a lápos talaj folyton emelkedik, az iszap beszivárog a kripták mélyébe, meg-rágja a falakat és mint ahogy a finom homok lassan elnyeli a fáraók piramisait, el fogja nyelni a mocsár a rómaiak Veneziáját: Ravennát is. Olyan csábító az alkalom, hogy összehasonlítsuk ezt a hajdani lagunavárost a görögök Sybariséval és a renaissance Veneziájával, mert úgy, mint ezek, szigeteken pilótákra épült. Házai vízben álltak s utcáiban a tenger és a Po vize locsogott. Augustus caesar idejében emelték azután az etruskok és umbriaiak régi Ravennája mellé Classist, a híres hadikikötőt, melyben a császár óriás hajóhada horgonyzott. Idővel még egy város keletkezett, a nyomtalanul elporlott Caesarea.

A VI. században húzódott vissza a tenger Ravennától s azóta dolgozik romboló munkáján a láp, azóta eszi alattomosan, biztosan az iszap ezt a tájat. Ott, ahol hajdan a napfényben az Adria hullámai kergetőztek egymással, ma kis tócsákban poshad a víz s mérges lápvirágok nyílnak a zizegő sás között. Fák nőttek a parton, egy pinetarengeteg, mely negyven mérföldnyire húzódott el a tenger mentén. De ma már nem rengeteg többé az a pineta, melyben annyit bolyongott Dante, hanem csak egy mocsaras erdő, mely zöld fáival épp úgy túlélte a császárokat, népeket és birodalmakat, mint azok az elszórt nagy templomok,

melyek itt is, ott is felütik kupoláikat, kerek tornyaikat a sík földből . . .

Ravenna csendes, ódon templomaiban három történelmi korszak kísért: a Honorius császár ókeresztény, nagy Theodorich ariánus gót és Justinianus bizanci világa.

Az első és legrégebb emlékek azon időben keletkeztek, mikor a vandálok kitörnek az Alpesekből, ellepik Itáliát, hogy szétmarcangolják az antik világ lézengő árnyait. Honorius császár elmenekül a fenyegetett új székhelyből. Milánóból kincseit, udvarát, koronáját Ravenna ölébe teszi és megalapítja országának második fővárosát. A lagunák és bástyák még megvédik pár pillanatra a haldokló birodalmat s a császár csalóka biztonságában pompát és fényt fejt ki maga körül, visszavarázsolja római napjait s felépítteti az ókeresztény kor egyik legrégebb templomát, a Basilica Ursianát, a dómot s mellette azt a világhírű San Giovanni in Fontét, melyben még immersióval — alámerítéssel — kereszteltek.

Egy félreeső terecskén áll ez a baptisterium, mely Ravenna legrégebb s ennek a kornak a legszebb mozaikjait rejt magában. A templom külső fala csupasz téглаépítmény és rajta sem a mult, sem a jövő nemes ékességeinek nyomát nem találjuk. Benn azonban, a kétemeletes kis oszlopok ívei között a kelet színpompája ékeskedik a falakon s a baptiste-

rium közepén álló óriási márvány és porfir keresztelőmedence vizében sziporkázva tükröződik a mennyezet csodaszép mozaik-képe. Micsoda színek! Egy szivárványos világ, melyből az V. század pogánnyal vegyes keresztény levegője árad felém. Olyan ez a boltozat, mint egy mennyei kerék, melynek tengelye a Krisztus keresztelését ábrázoló kép. Szent János történeti hűséggel önti Jézus fejére a vizet, a Galilei pedig megilletődött merevséggel áll a Jordán vizében, melyből, pogány hagyományok szerint a folyó nagyszakállas istene emelkedik ki, az angyal helyett ő tartván kezében szolgálatkészen a törülköző kendőt. A szikrázó kerék küllőit az apostolok alakjai képezik. Bacchans-nők tánclépésben lejtenek körben, ki tógát, ki tunikát visel magán. A kép architektúrája, az öltönyök lebbenése, egy-egy Titusfej római arcéle még az antik hagyományokra emlékeztetnek, de a meleg barbár színek és a merev növénydísz már Bizánc hatását juttatják eszünkbe. Még nincs keresztény művészet, csak készülődik és a művészek pogány istenek templomaiban keresztény imákat mormolva álmodják meg alkotásaikat.

Ugyancsak ebből a korból való a Honorius császár testvérének, Galla Placidiának latinkereszt alakú sírkápolnája is.

Míg bátyja Ravennában, ő Rómában hallgatta reszketve, mint dübörög a föld a vandálok rohamá-

tól, akik Ravenna előtt csak annyi ideig állanak meg, míg megfenyegetik öklükkel a császárt. Azután száguldanak Róma felé. Alarich vandáljai betörnek az örökvárosba, zúznak, gyilkolnak, fosztogatnak s mikor odébb mennek, kezesnek magukkal hurcolják a nagy Theodosius leányát: Galla Placidiát. E vad csordával bolyongott mindaddig a császárok unokája, míg végre is Alarich halála után Athaulf, a nyugati gót király, Narbonneban erőszakkal feleségül vette. De rövid idő múlva már új hódításokra gondol a barbár király. Spanyolországba tör s itt éri utól sorsa: Sarus megöli és a saját fejére teszi Athaulf koronáját. Placidia csak ennek a királynak a halála után térhet vissza Itáliába s második házasságban, megint csak kényszerből, Honorius későbbi társuralkodójának, Constantinus consulnak a felesége lesz. Ettől származik fia, III. Valentinian, az Aetius gyilkosa, kinek kiskorúságában Placidia uralkodott a nyugati birodalomban. Rómában halt meg 450-ben s most itt nyugodhatnék annyi hányatás után abban a kápolnában, melyet ő emeltetett; mert halála után, parancsa szerint, ide helyezték a császárnőt, bátyja, Honorius és második férje, Constantinus közé. Óriás görög márványkolosszus az ő koporsója, mert valamikor egy cédrustrónon az insigneikkel, ülőhelyzetben temették ide azt az asszonyt, aki ura volt Itáliának. De még itt sem talált nyugalmat, mert, mint ahogy a ravennai

néphit mondja, kíváncsi gyermekek a sarcophag egy nyílásán át bevilágítottak hozzá, vigyázatlanságból meggyújtották cédrustrónját, úgy, hogy az 1577-ig csodamódon épen maradt tetem porrá égett.

A Galla Placidia kápolnája tele van a Rómán átszivárgott keresztény hittel s a mozaikok egytől egyig szent eseményeket ábrázolnak. A bejárat feletti képen leírhatatlan bájjal enyeleg a szakálltalan Jézus bárányaival.

A mozaik „Jó pásztorát“ még az érintetlen kereszténység üde ihlete sugalmazta. Az a vallás hozta létre, mely istenének megiszemélyesítésénél gondolkozás nélkül veszi át a meghalt pogány istenek formáit, melyben a művészet az egyetemes szépet létrehozta, melynek látásához a szem, megteremtéséhez a kéz évszázadok óta hozzászokott. Ehhez a formához kellett a művészetnek a renaissance-ban ismét visszatérnie, hogy nagyot alkothasson.

Ott, annak a mély, nyirkos kriptának a túlsó végében, a Galla Placidia sírja felett is van egy mozaik; Krisztust ábrázolja, csak úgy, mint a másik, de ez a Megváltó-kép már egészen más lelki behatások alatt jött létre s megalkotásánál iszonyodva fordult el a művész az antik iránytól; új szépet akart teremteni és nem tudott.

Érdekes egy hitnek ily két különböző megnyilatkozását egymás mellett láthatni. Annyi bizonyos,

hogy két különböző ember munkája. A „Jó pásztor“ még azt a Krisztust ábrázolja, aki vigasztalta a szomorúkodókat, meggyógyította a betegeket, szerette a mezők liliomait és szeretetre tanította a föld lakóit is. A másik mozaik már a vallási tépelődésben és téveszmékben elmerült Bizánc terméke. Sötét arcát immár szakáll köríti, távol van már tőle minden öröm és sápadt ajkairól mintha e félremagyarázott szavak szállanának el: ne ragaszkodjatok szerfelett e világhoz, mert e világ gyűlöl titeket.

Nem a jó pásztor többé ez a Galileai, hanem egy bizánci Krisztus, akit csak az a nép tudott létrehozni, amelyik nem a saját erényeivel akart istennek kedveskedni, hanem azzal, hogy a mások bűneit irgalmatlanul megbüntette . . .

Amint kiindulok ebből a császári kriptából, mely, amint mondják, az egyedüli kápolna a földön, hol változatlanul, eredeti helyükön állanak még mindig a római császársarcophagok, felpillantok utolszor a két érdekes mozaikra. Tanulságos két kép, megláthatjuk rajtuk az ókeresztény irány átmenetét a bizánci stílusba. És amint elnézem őket, a hatás, melyet rám gyakorolnak, ilyenformán öltött bennem gondolatot: az ókeresztény irány az a művészet, mely a gyermekek bizalmával tölti meg keresztény eszmével a pogány formát, a bizánci művészet ellenben szentségtörésnek tartja ezt, elveti a régi hagyományo-

kat s a mindenben eretnekséget kereső új művészet megteremtéséhez fog... Majd meglátjuk a San Vitale templomában, hogy miképpen oldotta meg a nagy feladatot? De mielőtt betérnénk a keleti caesárok udvari kápolnájába, menjünk el azokhoz az emlékekhez, melyek a közbeeső átmeneti kor sírkövei. És ez a kor a nagy Theodorich itáliai királysága volt...

Miután az utolsó nyugatrómai császárnak, Romulus Augustusnak fejről a vad herul, Odoaker, Bizánc zsoldosa letépi az imperátori koronát, hevenyészve megint csak Ravennában összetákolja a királyi trónt s diadalának mámorában egy nagy birodalomról álmodik, megmozdul a mai Magyarország földjén a szőkehajú gótok népe. Mint az Alpeseokról leolvadt hó áradata lepik el a keleti gótok a dél tündérorságát. Háborúskodnak és győznek, végre is egy hároméves ostrom, a Rabenschlacht — Ravennaschlacht — után bevonul a hajdani császárok székhelyébe Theodorich. Foglyul ejti a herul királyt és egy lakoma után sajátkezűleg szúrja le... Új királya van Ravennának, a bölcs és vitéz Theodorich, vagy amint a gótok őt nevezték: Thiudareiks — ami annyit jelent, hogy a nép ura — aki a mondáknak mindörökre vonzó herosa marad. Él ő az észak mesevilágában s felismerjük a Thidreksaga sötét hőséiben, a berni — veronai — Dietrichben, az Arany János Detre százszáiban s a

német hegedősök rejtelmes démoni lovagjában, a Raben-Dietrichben.

Nagy, hős és bölcs király volt, aki a tíz év alatt, melyet mint kezes a bizánci udvarban eltöltött, megszerette a tudósokat és a művészetet. Templomokat, palotákat, fürdőket és vízvezetékeket építtetett s igazságos keze alatt az annyi harcban kimerült római nép egyforma mélyen hajtott fejet a gót harcosokkal. Uralma idején Ravennában újra nyíladozni kezdett a művészet flórája s e kor legszebb virágjaként megteremtette az ariánus püspökök székesegyházát, a San Martinus in Coelo aureot, vagy amint ma hívják, a San Apollinare Nuovot. Csodaszép, háromhajós bazilika ez, melyben márványban, kőben és mozaikban Theodorich korának gót és bizánci ízlését láthatjuk. Huszonnégy karcsú márványoszlopa Konstantinápolyból került ide és mintha korinthusi növénydíszüknek finom lombozatában magukkal hozták volna a kelet levegőjét, egy percre elfelejtjük, hogy Itáliában vagyunk . . .

Az oszlopok fölött fenséges két mozaik szalag vonul végig a bazilika középső hajóján. A baloldalon huszonkét, koronát vivő szűz alakja indul ki Portus Classis városából. Egy gyermekes, minden távlatot nélkülöző tájképen láthatjuk a híres Arsenalt, néhány palota körvonalát s a Fossa Augusta kék vizét, melynek hullámai három hajócskát ringatnak. E csodálatos processió, élén a napkeleti királyokkal a Szűz Mária

elé járul. A szemközti fal mozaikképén pedig Krisztushoz vonul huszonöt fehérpalástos, aureolás férfi menete. A szentek Ravennából, Theodorich palotájából indulnak ki, mely mögött megsejtjük az épülő San Vitale templomát.

A mozaikkép gazdag arany háttéréből ünnepélyes pompában emelkednek ki a szent leányok alakjai. Vörös sandálos lábacskáik itt-ott előbukkannak a szemérmesen meghosszabbított régi görög chlamys alól, melyen keleti drágaságok, nehéz aranyékszerek és gyöngyök csillognak. Mint apácákka lett királykisasszonyok, kezeikben az unalomig egyforma mozdulattal tartják mind a huszonketten a megvetett földi koronát s a mártírok pálmaágai között nehéz aureola fényeskedik fejük körül. A keskeny arcok egyformán szabályosak, szomorú megadás tükröződik az óriás szemekben s hajuk fonatát, mint Hellas nimfáinak füreteit, diadém fogja össze. Fejükre tűzött fehér fátyoluk minden változatosság nélkül omlik le a mesés színeket játszó öltönyökre, melyek alatt azonban az ifjú testek hullámain, a mozdulatok kecses ritmusát hiába keresnénk. Bűn volt már ekkor a mezítelen test látása, sőt még elképzelése is s a szerzetes-művészek, kik e kővévált festményeket megálmodták, nem élő modellek után dolgoztak, hanem csak lemásolták úgy, ahogy tudták, a régi mesterek műveit. Phidias földjén a művészet immár csak mint a régi nagyságnak torzárnya

kísértett, a fantázia táplálék híján kimerült s nem átalított huszonkét egyforma női és huszonöt egyforma férfialakot megteremteni. Aki e mozaikokat megcsinálta, a Theodorich udvarában dívó bizánci öltönyöket és szertartásos merevséget rakta rá az alakokra. Merevek ezek az alakok és mozdulatlanok s mégis haladni látszanak, de nem a maguk erejéből, hanem mintha egy láthatatlan hatalom húzná alattuk a lilimos zöld gypeszőnyeget és így jutnának közelebb az adorációra váró Krisztushoz.

... Lassan homály borul a templomra s az esti fényben kigyúl a mozaikok aranyszőnyege, a kis örökmécses világa pedig, mint egy tömjénillattól mámoros vérvörös pillangó, szállong az oszlopfők virágain... Odakinn még nappal van, de ezekben az ókeresztény templomokban hamar alkonyul. Jól el vannak rejtve az ablakok; a régi keresztények a katakombák ájtatos homályának emlékét őrizték meg bazilikáikban, hozzá voltak szokva, hogy sötétben imádkozzanak.

Amint kiérek a napvilágra, átpillantok még a Theodorich híres palotájára is, melyből csak a megrongált homlokzat áll még. Milyen szomorú ez a csupasz fal, melynek oszlopait csakúgy, mint a palota kincseit, Nagy Károly Aachenbe vitte magával. Egy rom a romok között, mely alatt a gót király után a bizánci exarchák s a longobard királyok trónja állt. Itt szötte

terveit az északi hős, kit Procopius minden barbár királyok leghíresebbjének s a történelem nagynak nevezett; s itt, e falak között lehelte ki lelkét abban a percben, mikor az ortodoxok és ariánusok már gyűlölködve néztek egymásra s a bizánci császár kardot rántott birodalma ellen. Az uratlan Itália felett veszedelmes viharfellegek tolongtak.

Theodorichnak fia nem volt, hősi leánya, Amalasuntha követte a trónon. Ez a szerencsétlen asszony, akit férje, a gyalázatos Theodahat megöletett, állította atyjának azt a híres, góttal vegyes római mauzoleumot, mely előtt olyan hosszan álldogáltam az alkony növekvő homályában.

Nagyszerű ez a tízszögletes királysír ott a ravennai síkban. Kupolája egy darab 9400 mázsa súlyú isztriai mészkőtömb; a világ legnagyobb kupolaköve, melynek gondolata csak egy barbárkor ifjú erejéből származhatott. Alig lehet elhinni, hogy emberi kéz hozta ide, inkább azt gondolnánk, hogy az észak óriás istenei tették le messze idegenbe tévedt gyermekük hamvai fölé.

BIZÁNC RAVENNÁBAN.

A mauzoleum körül jegenyék, tuják lombjai között suttog a szellő s egy kis fenyő csenevész gallyairól lanyhán veri le az elszáradt tűket . . . Elgondolkoztam: ime, az észak fenyőfája csak úgy elpusztul a meleg fuvallatban, a forró nap alatt, mint Alarich óta az északnak annyi hőse. És a szellő csak szállong, szelíd táncában felkeveri az út porát s viszi magával, mint ahogy hajdan vitte a nagy Theodorich hamvait, melyeket Belizár, az ariánus király elleni gyűlöletében szét-szórátott. A győztes hadvezér el akarta pusztítani a mauzoleumból a gót fejedelem porát s nem jutott eszébe, hogy így egy mauzoleum helyett egész Ravennát tette a sírjává. Theodorich halála után lassan szétmállott a gótok szép déli országa. Justinianus hadvezérei, Belizár és Narsas civakodtak felette s a hosszú, húszesztendő háború alatt egymásután estek el a gót királyok. De végre is bevonult katonáival Belizár a szőkehajú barbárok székhelyébe: Ravennába. Mikor azonban a gót asszonyok meglátták a győztesek igénytelen, satnya formáját: elkeseredett dühökben hatalmas termetű férjeik és fiaik arcába köptek, gyáváknek nevezvén őket. S talán az asszonyok megvetése szította

a férfiak bátorságát azokra a véres háborúkra, melyek még elkövetkeztek. Csak miután az utolsó gót király, Theja elvesztette végső csatáját, csak a capuai vérfürdő után mondhatták a bizánciak magukénak Itáliát.

Ezután exarchák székeltek Ravennában s e kis királyok Bizánc ragyogó pompájával vették körül udvarukat. Hazájukból magukkal hozták fényűző hajlamaikkal együtt a művészet kedvelését s napjaikban fenséges templomok épültek Ravennában. Még ma is állanak e bazilikák márványoszlopaikkal, csillogó mozaik köntösükben s amint kapuikon belépünk: Bizánc régmúlt, rejtelmes világába tévedünk.

Azok, akik bejárták a Keletet, úgy mondják, hogy Ravenna bizáncibb Konstantinápolynál is. Csakugyan, a szertefoszlott birodalom hajdani nagyságáról beszél nekünk minden köve. Bizánc elhaló visszhangja ez a város itt, a messze itáliai parton. Templomai minden történetnél jobban megértetik velünk a keletrómai császárság ázsiai pompáját, eretneküldöző, rideg vallását, kifestett imperátorait és egyedüli művészetét: az építészetet.

Megbecsülhetetlen percek azok, melyeket a San Vitalében eltöltünk, mert, mintha a kerek dómkupola ablakain át leszűrődő halavány fény nemcsak a nagyhírű mozaikokat világítaná meg, hanem némileg még azt a zürzavaros véres képet is, melyet a krónikások

ellentmondó feljegyzései alapján Bizánc történetéről magunknak alkothatunk. De hát volt-e ennek az országnak története, nem inkább csak egy történet végét élte-e, mert hiszen olyan ezredéves vad haláltusa volt a históriája, amilyenhez foghatót e világon nem találunk sehol. A régi római birodalom kidőlt, korhadó törzsökén élősködött Bizánc. Az enyészetből szívta életerejét s akár egy óriás, milliárd szint játszó gomba, az antik világ felbomló törzsökéből táplálkozott. Meg volt mételyezve egész társadalma; az országnak lassan elporlott a hátgerince, mert ereiben nem egy egységes nemzetnek, hanem megszámlálhatatlan nemzetiségnek vére keringett. Nemzetiségekből állt Bizánc, melyeket, miként a mozaikokat az aranyabroncs, az imperátori diadém fogott össze.

És e diadém alatt szakadatlanul nyüzsgött a birodalom népe. Egymásután jöttek a prédaleső barbárok, kiktől a császárok csak aranyaik árán szabadulhattak. Zeno és Anastasius alatt megindultak a véres vallási viszályok is, melyek hullámvásba hozták az egész birodalmat. De e hullámvás nem a tenger fenséges szabad játéka volt, hanem a nagy mocsarak alattomos, rémes mozgása, melynek közepette a vallási vitázók, az eretneküldözők, a gyűlölködő cirkuszpártok s a képrombolók vad ordítása hangzott fel. Konstantinápoly, a világ fővárosa, nem volt más, mint egy véres cirkusz arénája, a gyűlevész népek és kalandor császárok talál-

kozója, melyben a szelíd názáreti Jézus nevében gyilkolták egymást az emberek.

És a Bosporus-menti márvány palotában egyre-másra váltakoztak az erőtlén és erőszakos császárok s az oriens meleg levegőjében az elvénült, akaratgyenge faj uralkodójából szükségképpen pasa lett. Konstantinápoly ege alatt, úgylátszik, csak szultánok tudnak uralkodni, mert az Augustus nemes imperátori méltósága, melyben a köztársasági főhivatalok alkotmányos formák mellett egy személyben összpontosultak, e földön despotizmussá, majdhogy nem kalifasággá nőtte ki magát. Justinianus trónja mellől a consulságnak árnya is eltűnt, személyes hatalma határtalan volt, aláírását szentnek tartották s alattvalói, valamint legyőzött ellenségei, még Gelimer, az elbukott vandál király is, kénytelenek voltak az ő és a császárnő lábait csókolni. Erről az inkvizitor, jogtudós, bürokrata császárról mondja az a Tribonianus, akit később állítólag Theodora bosszúja száműzött Egyiptomba, hogy midőn vele dolgozott, mindig attól félt, hogy egy percben eltűnik, égbe ragadják az angyalok, mert olyan igen menneiei.

A császárok valóban hozzáférhetetlen istenségek voltak. Szent palotáikba rejtőztek s palotacsászárokká lettek, hogy a nép, nem látván őket, annál inkább elhigye földöntúli fenségüket. Mesés pompával vették körül magukat s barbár tudatlanságukban összetévesz-

tették a fényűzést a művészettel, a nagyságot a despotizmussal. A Nyugattól átvették a hangzatos címeket, a Kelettől a csillogó pompát s mindkettővel oly mértéktelenül bántak, hogy a X. században már címeket is alig tudtak maguknak adni a nagy válogatás miatt s a pompába meg majd belefűltak, olyan fényűzést teremtvén, amit sem azelőtt, sem azután emberi képzelet felülmúlni nem tudott.

A császár gyöngyökkel ékes perzsa tiarát viselt s így ült aranytrónján, lábát arab foglyok fején nyugtatva. Theophilos császárról jegyezték fel, hogy tróntermében egy aranyfa állott, melynek aranylombozatában aranymadarak énekeltek oly hangon, mint a való élő madarak. Az emelvény előtt két aranyoroszlán ordított, valahányszor az idegen küldöttségek közelegtek, kiknek csak úgy, mint az udvari szertartásba butult palotahivatalnokoknak, meg volt határozva minden mozdulatuk. Miután a követek háromszor érintették homlokukkal a földet, egy színházi gépezet segélyével a császár trónjával együtt a mennyezetig emelkedett, honnét még pazarabb ékességbe öltözve szállt vissza az álmélkodó rabszolgák közé. Ruhája bíborszínű volt, kifestett arcából szemei mereven tekintettek maguk elé s mozdulatlanul, szótlánul engedte, hogy imádják, mint valamely égből alászálló aranybálványt.

Ilyen szemfényvesztő bűvészmutatványok után hogyan hihette volna a tudatlan nép e kifestett impe-

rátorbábokról. Egy halandó emberek. Procopius, az udvari krónikás, még Justinianust és Theodorát sem tartja emberi lényeknek, hanem démonokat sejt bennük, akik azért küldettek a földre, hogy kétségbeejtsék a világot.

Tagadhatatlan, hogy Róma szerzeményeinek méltatlan örököse volt ez a romlott Bizánc, mely dicső törvénykönyvei dacára csak olyan egészségtelen politikai élettel bírt, mint a Kelet többi országa. A címen és törvényeken kívül nincs semmi római ebben a birodalomban, melyben az egyszerű tógával együtt levetették a régi erényeket is. Neve a középkor éjszakáját jelenti s vérengző aljasságaival, vallási őrjöngésével és kegyetlenkedéseivel Bizánc tette oly félelmesen sötétté ezt az éjszakát. Császárai nem latinok többé, hanem idegen, nagyratörő kalandorok, akik egy-egy előbbeni imperátor hitvesének szerelme és cselszövényei, vagy a saját embertelen kegyetlenségük révén szerezték meg maguknak a koronát. Mikor azután hatalomra jutottak, a vadállat könyörtelenségével teszik el láb alól mindazokat, akik útjukat állták; legyen az fiuk, avagy atyjuk, nem ösmernek ők irgalmat. Gyilkolnak, paráználkodnak s a sárba rántják a legszentebb emberi érzéseket. És aminő a császár, olyan volt a népe is. Az ifjak nem vágyódtak katonai babérra, idegen zsoldosok ontották megvásárolt vérüket a hazáért. Nekik elég a hősiességből annyi,

hogy személyes és elvi ellenségeik orgyilkosai elől menekülnek, vagy őket alattomosan leszúrják, közbe-közbe pedig dorbézolnak, imádkoznak s a Hippodromban töltik el ifjúságukat. A tudomány és a művészet fejlesztésére nem marad idő, egyedül az építészet, a templomépítészet lendül fel, mert a népet csak a vallás, no meg a cirkusz érdekli.

A vallás! Ez volt Bizánc legkedvesebb, legegységibb tudománya, ezen élösködött ez a nép, mely túlélte a maga régi, költői isteneit. Mint a haldoklók általában, ez a haldokló faj is a vallásba kapaszkodott, az új keresztény hitbe, melyet fanatikus dühvel elemezett. Mert hát Bizánc, gyűlevész népe dacára, még mindig magában rejtette azokat a tulajdonságokat, melyeket a hajdani Hellas éghajlata létrehozott lakóiban. Már a Homeros hősei bőbeszédű, fortélyos eszű szónokok, Athén bölcsei pedig szörszálhasogató szofisták voltak. Bizáncban a fajok keveredése dacára megvannak e sajátos jellemvonások s miután az emberek önálló filozófiai eszmék létrehozására és elemzésére képtelenek, más híján természetszerűleg rohannak bele a vallás misztériumaiba. Ezt tárgyalják, boncolják s teológiai vitáikkal megmételtyezik a Názáreti tiszta hitét.

A sok meddő vitából mint a gombák támadtak a tévhitek, eretnekek s utóvégre már majd annyi haeresis volt, mint ahány keresztény. Justinianus és Theodora

oly szent buzgalommal pusztították őket, hogy mint a brit tudós, Gibbon mondja: „uralkodásuk idejében a föld lakóinak száma ijesztően csökkent.” Alig érthető, hogy ugyanaz a Justinianus, aki Bizánc legkiválóbb jogtudósával, Tribonianus-szal napokon át bújta a római törvényeket s az igazság valódi és szent csarnokát akarta a Codex Justinianeusban, Institutiói, Pandektái és Digestáiban megteremteni, jog és igazsággal dacolva, önkényesen milliók vérént ontotta ki Ázsiában, Afrikában és Itáliában.

És mégis Justinianus és Theodora, e két fenséges parvenu, személyesítik meg legjobban Bizáncot: hiúság, a törvénykezés szeretete, fényűzés, nagyszerű építkezés, vakbuzgalom, ravaszság és kegyetlenség voltak fő jellemvonásaik. Justinianusról mondja Procopius a Titkos történetben, hogy a természet egye-síteni látszott ezen ember lelkében mindazon bűnöket, melyek megoszlanak a többi halandók között. Kegyetlenségét illetőleg pedig olyaténképpen nyilatkozik, hogy több gyilkosságot követett el, mint az előbbeni korok bármelyik fejedelme.

Csakhogy Procopiusnak két különböző történetet tulajdonítanak: az egyiket, mely Justinianus életében jelent meg s melynek nyolc kötete telítve van az udvaronc magasztalásaival s a másik titkos történetet, a kérdéses anekdotát — Arcana Historiát — melyben a hálátlan senator ellentmondásokba keveredve hazudtolja meg

önmagát s gyűlölködve festi le a császárt és császárnőt elvetemült szörnyetegeknek. S bár Montesquieu, Gibbon, a caesareai történész kommentátora, Alemanni és sok mások az Anekdota alapját valóságnak tartják, mégis azt hiszem, hogy csak akkor nyerhetünk teljes képet Justinianusról és Theodoráról, ha a bizánci krónikás két munkáját összevetjük, mert így talán mégis ki fog tűnni való lényük, ami sem oly rossz, sem oly jó nem volt, mint ahogy azt Procopius — feltéve, hogy az Anekdota az ő műve — leírta.

Minden történetnél hűbben megvannak ők örökítve a ravennai San Vitale templom mozaikképein. Mielőtt belépénk az ő képeiket magában rejtő apsisba, nézzünk körül egy percre ebben a templomban, mely azon a helyen épült, hol San Vitalis vértanuhalált szenvedett. Még Theodorich korában Julianus Argentarius kezdte el a templom építését s végre is Justinianus és Theodora bőkezű adományainak segélyével készült el.

Igaz, hogy külseje majdnem teljesen elromlott a sok átépítés alatt és belsejének egy részét irgalmatlanul agyonpingálták barokk-ízléstelenségekkel, mégis a legbizáncibb temploma ez Itáliának. Lényegesen különbözik a római, görög avagy gót mintáktól, az építészet itt különálló remeket teremtett és olyan csodálatosan meglepő alkotást hozott létre, hogy Ravenna többi templomai után valósággal hozzá kell szoktatnunk a szemünket. Nem hosszan elnyúló oszlopsorok, hanem

idegen, szeszélyes oszlopcsoportosítások, kagylószerű mozaikoktól csillogó fülkék, csipkés korlátok s egy hatalmas, nyolc pilléren nyugvó, könnyed kupola tesztetik meg Bizánc ízlését.

A kupola! Ime, hát ez volna Bizánc architektúrájának diadalmas teremtmése, mert még a római építészet is csak a kerek falon nyugvó kupolát ismerte. De mint ahogy a bizánci jogtudomány sem önálló alkotás, hanem a régi római remekjog compilatiója, úgy az építészet remeke, a kupola sem tisztán az ő génuszának alkotása. Ez is compilatio, zsákmányolás, a szíriai ősi kupolaépítészet népszerűvé tétele és tökéletesítése, mely az V. század végén Ravennában, a VI. század elején pedig Konstantinápolyban hozta létre a maga halhatatlan csodáit.

Hiába, érezni Bizánc építészetén Ázsia közelségét, a perzsa és arab befolyást s amint elhaladok a karcsú proconnesusi márvány oszlopok alatt, megakad a szemem az oszlopfők finom növénydíszébe támaszkodó majd hogy nem mór stílú ívek hajlásán. És valahogyan eszembe jut az a Theophilos császár, aki konstantinápolyi lakában a bagdadi kalifák palotáit utánoztatta...

THEODORA SZENTÉLYÉBEN.

Van a ravennai San Vitale templomnak egy kis kápolnája, ahol még ma is uralkodik Justinianus és Theodora a betévedő vándorok felett, mint ahogy hajdan a bosporusmenti márványpalotában uralkodtak az egész világ felett. Ott állnak ők csillogó mozaik-köntösükben, Ázsia drágaköveitől ékesen, nehéz aranykoronáikkal a félkör alakú apsis két szemközti falképén. Ott látni a császárnő és Justinianus egyedüli, való arcképeit és ezek az ezredéves képek a csendes homály közepette, percekig tartják ígézetükben az ember szemét. Színeik oly ragyogóan melegek, mint aminők azon a napon lehettek, mikor először mondtak misét a San Vitalében. Csodával határos e két mozaik épsége, érintetlenül kerültek ki az alattuk el-tomboló vad századok viharából és háttérükből hamisítatlanul árad felénk a kelet nehéz, illatos levegője. Egy darab Bizánc ez a kápolna, egy drágaköves keleti kincsesláda, mintha a tenger mosta volna ide a messze túlsó partról, hogy megmentse a késő korok tudósai és poétái számára, akik a történet poros pergamenjei helyett, itt a valóságban dúskálhatnak.

Az egyik fal világhírű képén ott áll kíséretével, pap-

jaival maga a „legszentebb“ császárnő, az Augusta Sacratissima, aki ajándékokat tart a kezében s látszólag a templom fölszentelésénél van jelen . . . Elnézem ezt a hatalmas szellemű asszonyt, kiről tán minden asszonyok között, a legtöbb rosszat mondták e világon és Procopius leírása után aligha ismernék rá. A caesareai krónikás még Arcana Historiájában is bevallja, hogy Theodora arca szép és eléggé üde volt, bár a kelet meleg sápadtsága ömlött el rajta. Átható szeme mindvégig élénk maradt s túl kicsiny alakja telve volt bájjal. A Ktismatában pedig hangosan hirdeti, hogy a császárnő nagy tündöklő szépségét semminemű emberi művészet utánozni nem tudná.

A mozaik szertartásosan merev, aureolás Theodoráján mindebből jóformán alig láthatunk valamit. Sápadt keskeny arca olyan beesett, mint a tüdőbetegké s óriás lázas szeme külön életet él ebben a fáradt arcban. Megnyúlt vonásaiban, ki tudja, egy áttombolt ifjúság emlékei, vagy az egykori szegénység és nyomor kimerültsége rejtőzik-e. Nem tudom művész volt-e az, aki ezt a mozaikot elkészítette s élethű arc-képet akart csinálni, vagy csak egy mesterember, aki az elfogadott császárnőtípust örökítette meg, de az tagadhatatlan, hogy a koravén, hervadt arc finom hajlású orra és összefutó dús szemöldökei eszünkbe juttatják Theodora paphlagoniai szemita származását. Ezen a mozaikképen bizony szafir, smaragd, rubin és

gyémánttal hímzett ruhája, arany sarui és minden ékességei dacára nem más a fenséges, isteni császárnő, mint egy fáradt hetaïra, aki bíboros imperátori paláستtal takarja el testét, amelyet szabadon mutatott hajdan az Isten ege alatt, gyöngyös koronával fedi be homlokát, melyet annyiszor hajtott meg porig a cirkusz tomboló közönsége előtt, amely közönség később, császárnő korában, térden kúszott fel aranytrónjáig s lábát csókolgatta . . . Most Theodora kicsiny, fehér kezére téved a szemem. Istenem, hát lehetséges-e, hogy ezeknek a kezének egy intése elég volt arra, hogy városok dűljenek romba és épüljenek fel, milliók haljanak meg s a tömegből hadvezérek és pápák váljanak ki, hogy egyetemes zsinatok üljenek össze s a lázongó nép elcsendesüljön és hogy maga az a sötét szektárius Justinianus úgy imádja az Istent, mint ahogy Theodora akarta . . . Hát csakugyan igazuk lett volna az egyházi íróknak, hogy a császárnő a démon ajándéka s inkább kellett volna őt Demonodorának, mint Theodorának nevezni, vagy pedig hazugságok alapján átkozzák egy évezred nemzedékei ezt az asszonyt és elég a Procopius kérdéses Anecdótája, hogy a történelem mindörökre menthetetlenül elkárhoztassa őt? Nagy időközökkel, elvétve került csak egy-egy tudós, aki gyenge hangon emelt szót mellette, de a nagyközönség reájuk sem figyelt, mert régen vérébe ment át az a hit, hogy a császárnő ördögös, aljas szörnyeteg volt és a tömeg

nem szívesen veszít el egy hajmeresztő mesét a kevésbé borzongató valóságért . . . Pedig a caesareai krónikást Titkos történetében néha annyira elragadja megmagyarázhatatlan gyűlölete, hogy nevetséges hazugságokkal vádolja egykori jóltevőit; Justinianust, Belizárt és hozzátartozóikat, kik őt alacsony származása dacára a legmagasabb kitüntetésekkel halmozták el. Rágalmaival a porba rántja saját magát, meghazudtolja egész élete nagy munkáját s azt a híres mondását, hogy „az ékesszólás a szónokoké, a képzelem a költőké és a valóság a történetíróké“. De hát régi dolog, hogy a legendák és mondák alakjai nem lehetnek valódi emberek, hanem vagy mennyeeen jó angyalok, vagy pokolian rossz démonok. Theodorának ez utóbbi sors jutott osztályrészéül s mondája korának minden bűnét, gyalázatát őbenne egyesítette.

Procopius Arcana Historiájában a császárnő legtöbb gonosztettét arra magyarázza, hogy Theodora mindenáron ki akarta irtani multjának szégyenletes emlékét. El akarta felejtetni a világgal, hogy atyja, Acacius a kékpártiak cirkuszában közönséges medve-őrző — artol ophos volt, hogy anyja és nővérei, csak úgy, mint ő maga, hetaírák voltak, az Embolon nevű hirhedt városnegyedben laktak és az arénában keresték kenyerüket. Mint ahogy a Titkos történet mondja, a gyermek Theodora szilaj tréfáival, arcátlan mimikájával mulattatta a közönséget, „mert végtelenül szellemes és

ledér vala“. Táncolni, sem énekelni nem tudott, ő csak hajlongott és bohókás dolgokat beszélt, úgy, hogy a tömeg hangosan kacagott hallatára. De olykor, ha kibontotta sötét, hosszú haját s mint a keletnek egy bűvös kígyója, lassan, észbontóan forogni, ingadozni kezdett s a zene érintése alatt reszkető kis testéről habozva hullott lábaihoz cifra köntöse, ekkor elakadt az ezrek lélekzete s „amíg Theodora a színen volt, minden férfi szeme reá tapadt“ . . . Így tapadt rá egyszer Justinianus szeme is és Bizanc jövőendő császára nem tudta többé róla levenni tekintetét. Felesége, társuralkodója, tanácsadója lett, mint ahogy Justinianus maga mondta, „valóban az Ég ajándéka volt“.

Procopius Theodorának nagy bűnéül tudja be, hogy gyakran erőszakkal szerzett előkelő férjeket a magához hasonló nőknek, ahogy Comito nővérét az arméniai herceggel házасította össze. A caesareai krónikás arra hajlandó magyarázni a császárnő ezen törekvéseit, hogy miután gyilkosságokkal nem bírta kiirtani mindazokat, akik multját ismerték, tehát beszennyezte a mások családjait, nehogy bármelyik család is a szemére vethessen az övének valamit . . . Szinte szemrehányóan említi, hogy az Embolon negyedet elpusztította a föld színéről s helyére a szent Tantaleon templomát emeltette, hogy a hetaírákat összefogdostatta s a saját költségén épített Megbánás zárdába csukatta és az erkölcs-telenséget még szigorúbban büntette, mint a gyilkos-

ságot. Pedig ugyancsak Procopius említi fel a Ktismata első könyvében a császárnő ezen rendelkezéseit, mint halhatatlan dicsőségét. Tekintetbe véve azt az erkölcsi posványt, melyben Bizánc vergődött, még Theodora legelvakultabb ellenségeinek is el kell ismerniök, hogy ezen rendelkezései éppúgy dicsőségére szolgálnak, mint azok, melyekkel kora asszonyainak megalázott helyzetén javítani törekedett. Theodora a legelső közt volt, aki a szegény nyomorult nők sorsába belenyúlt s bajaikat enyhíteni igyekezett. Jórészt arra használta befolyását, — melyet a Nika-lázadás után nyert, mikor ugyanis erélyével s nagyhírű, büszke beszédével ő mentette meg a trónt, birodalmat és a császár életét, — hogy a törvényhozásnál érvényesüljön. És constitutióiban Justinianus az ő sugallatának tulajdonította legjobb törvényeit. Ezért kell tehát a Codex Justinianusban és a Novellákban lapoznunk, ha a Theodora lelkébe akarunk pillantani. Jobban megláthatjuk ott, milyen befolyással bírt az Acacius leánya a császárság egyházi és világi kormányzatára, mintha csak az Arcana Historiában keressük őt fel. Valószínű ugyan, hogy ekkor ki-aludna Theodora feje felett a romantika vérvörös fátyla, mely olyan démoni varázst kölcsönöz neki, eloszlanának a pokoli gőzök, melyekben félig elvész alakja s nem lenne többé az a vonzó, iszonyú szörnyeteg, aki csak a mondák körében tud megélni s meghal abban a percben, mikor a napvilágra lép . . . De az a

kérdés, hogy vajon van-e joga a történelemnek így elbánni azzal az asszonnyal, akiben összegeződtek korának jellemvonásai. És amint egymásfelé rakódnak e jellemvonások, mint egy királyi oszlop emelkedik ki Theodora alakja kortársai közül, kikben megoszlottak az ő tulajdonságai, melyekről tehát következtethetünk a bizánci népre. Ezért nem lenne szabad őt hamis világitásba helyeznünk, mert általa hamis világitásban fogjuk látni Bizánc legnagyobb századát, melyben Justinianus és Theodora úgy megvetették, kifoldozták ennek az elvénhedt birodalomnak az alapját, hogy az minden romlottsága dacára még ezer évig bírt ellentállni a népek viharának.

Megint csak a caesereai krónikás egyik története akad a kezünkbe: a Gótok háborújának azon kötete, mely a császárnő halála után jelent meg. És csodálkozva fogjuk látni, milyen dicsérőleg mondja Procopius Theodoráról, hogy „természetszerűleg volt indíttatva mindenkor a nőket szerencsétlenségükben segíteni“ s hogy minden erejéből a hetaírák megtérítésén fáradozott. Theodora volt az, aki megemlékezvén hajdani nyomorúságáról, azokat az emberséges törvényeket inspirálta, melyek szerint a komédiásnőknek és hetaíráknak, ha előbbeni életmódjukkal szakítanak, jogukban állt törvényes házasságot kötni, vagy zárdába vonulni. Azonkívül megvédte a nőket férjeik durvaságai ellen, büntetést szabván arra, aki ostorcsapásokkal illetve hit-

vesét s a 134. Novellában megenyhítette a nők büntetését is, amennyiben kijelentette, hogy férfiak által őrzött börtönbe ne vessék őket, hanem valamely kolostorban töltsék el életüket . . . Ezek a törvények elég világosan tanúskodnak arról, hogy volt szíve ennek a császárnőnek, kinek sírja körül soha sem csitult el a rágalom s akit Procopius Titkos történetének felfedezése óta olyan gyűlölettel átkoznak az egyházi írók Baronius bíbornokkal élükön, hogy nem átalították Vigilius pápa gyilkosának Theodorát megnevezni, aki pedig e pontifex halálakor már csendesén aludta az örök álmot valamelyik császári kriptában ott a Bosporus mentén. De az egyház gyűlöletének könnyű magyarázatát adni. Theodora ifjúkori barangolásai közben Alexandriába vetődött, amely város az V. és VI. században tudvalevőleg az Eutychiaismus székhelye volt és mohó ifjú lelke teleszívta magát e haeresis-szel, melyet elfelejteni nem tudott többé soha. Élete végéig szeretettel csüggött e tévtan apostolán, az ékesen szóló sezopolisi Severiuson, kit Justinianus a császárnő háttartalan befolyása dacára megfosztott az antiochiai püspökségtől . . .

Theodora tehát tagadhatatlan, hogy heretikus volt s ez magyarázza meg az egyházi írók gyűlöletét, amely elvakult gyűlölet hinnünk engedi, hogy Baronius és társainak kijelentései nem annyira igazságszeretetüknek, mint inkább vallási fanatizmusuknak voltak ki-

folyásai. Ugyanabba a vallási elvakultságba estek a császárnő középkori életírói, amely örület Theodora századában, mikor a civilizáció még nem fárasztotta ki a szenvedélyeket, állatias vérengzésekre ragadta az embereket. Ez a fanatizmus volt a császárnőnek is egyik legnagyobb bűne, az a szomjas tehetetlenség, mellyel a teológia titkait kutatta, zavarta meg vallási fogalmait s ragadta őt végzetes kegyetlenkedésekre, melyek azonban, ha az akkori Bizáncot vesszük háttérül, nem rínak ki a képből, hanem szinte belevesznek abba a vértengerbe, mely felszínén a keresztet hömpölygetve, árasztotta el a keleti császárok birodalmát. Mindenki, aki csak tehette, kegyetlen volt ekkor s az emberélet nem más, mint egy tovatűnő hullám, mely ha megtört a hatalom lábánál, helyébe mindig új hullám jött . . . Theodora századát mi sem jellemzi jobban, mint az a lázas vallási őrjöngés, mely egy gondolatért, egy szó-, sőt egy betűért, Jézus nevét ordítva, milliókat hurcolt a máglyára; és mégis talán egész Bizáncban senkinél sem oly érthető e vallási fanatizmus, — mely utóvégre is, bármit hozott létre, eredetileg a teológia szeretetében gyökerezett — mint éppen Theodoránál. Ő egy mindenáron megtérni akaró bűnös volt, egy cirkusz-hetaïra, akiből császárnő lett s aki sokat, majdnem mindent köszönhetett annak a vallásnak, mely megbocsátja a megbánt bűnöket, sőt megbocsát még a hetaïráknak is.

Mindezeket összevetve, az Acacius nagyratörő leánya a szabadságért küzdő keleti asszony jelképe marad, aki a középkorban a kereszténység segélyével követel emberi jogokat magának. Miután Krisztus a mennyországban egyenlő helyet biztosított mindnyájunknak, természetsszerűleg született meg az a gondolat, hogy a földön is joga van a nőnek az egyenlőségre és szabadságra, melyet azonban, mikor gyenge kezei közé kapott, eleinte még, mint egy vad gyerek, olykor rosszra használt fel. Pulcheria Verina és leánya Ariadne, Iréne, Zoe, Theofania és Bizánc többi császárnői, mind a saját, végletekig vitt egyéni szabadságuk szeretetéből kifolyó tiranniának betegei voltak, kiket csakúgy, mint Theodorát, megrészegített a szokatlan szabadság s kiknek lelki egyensúlyát megbillentette a hatalom, mellyel a hosszú rabszolgaság után századokon át nem bírtak betelni. És mégis mind e császárnők között a legtöbb rosszat Theodoráról mondta a világ. Hogy jogosan, avagy jogtalanul, nehéz volna határozottan megállapítani, mert annyi sárt dobáltak rá, hogy a szívébe többé nem láthatunk.

A szemközti falképen ott áll maga Justinianus impériatori palástban, koronával és szentfénnyel ékesen. Mint egy félisten tekint le ránk ez az illir parasztfiú, ki meghódította a világot s akit szülőföldjén, Tauresiumban egyszerűen Upravdának — igaz embernek — neveztek, amely szláv nevet nagybátyja, a bárgyú

Justinus császár a diadalmasan hangzó Justinianusra változtatott. A fiatal Justinianus műveltségének, tudásának és jogismeretének nagy részét itt Ravennában, a nagy Teodorich udvarában szerezte, ahol több évig tartózkodott s a gót király tudós barátaival: Symachus és Boethiusszal közelebbről megismerkedett. Talán a ravennai napoknak köszönhette a világ azt az ezernél több templomot, mellyel a császár a földet felékesítette és az egész bizánci jogtudományt, mellyel a legmaradandóbb emléket állította magának.

De lássuk most őt mozaik képén. Egészen olyan, mint aminőnek Procopius leírja. Középtermetű, arca élénken piros s emlékeztet Domitianus császár római szobrára. Vonásaiban felismerjük a délszláv típust. Ravasz, kegyetlen arc, lebiggyesztett ajka aljas hajlamokra enged következtetni. Hát így nézett ki az az ember, aki csendes, aranyos márványpalotájából beszötte a világot gondolataival; akiben összpontosult a hivatalnok hierarchia, a klérus, a katonaság s aki egy államot, egy egyházat, egy törvényt akart a földön teremteni. Egy isten, egy császár legyen a világon, — mondotta Justinianus és amennyire tőle tellett, igyekezett is e nagy gondolatot megvalósítani. Elpusztította a pogányság végső bujkáló maradványait s az utolsó athéni pogány bölcsészeti iskolát, amely után az antik világ filozófiája már csak a teológiában élt tovább, melyben Bizánc intellektuális élete összpön-

tosult. A világi hatalmat is kérlelhetetlen kézzel igyekezett magára ruházni Justinianus. Megszüntette a consulság fogalmát és alatta a senatus — syncletos — elvesztette minden befolyását s létrehozta a diplomácia iskoláját, ezt a speciálisan bizánci tudományt, mely minden furfangos finomságával a teológia szeretetéből eredt. A diplomatát csak egy lépés választja el az udvaronctól, az udvaronc pedig könnyen belemered a szertartásokba, amely ragdós betegség megölte Bizánc művészetét és egész szellemi életét. Aminő a király udvartartása volt, olyannak képzelték az emberek az Isten udvartartását is; így tehát átragadt a ceremóniaszeretet az egyházra, amely ráerőszakolta a szertartásosságot a művészetre is. Csupa formalizmus lett minden s az előírt formák keretében megfagyott a művészet, mely ezután vallási dogmák jelképezésére szorítkozott. Ha figyelmesen megvizsgáljuk a Justinianus-képet, melyen a császár katonái és papjai között áll előttünk, fogalmat alkothatunk magunknak Bizánchról. Pompaszeretetről, mely a fényes öltönyökön nyilvánul meg, vallásáról, mely örömtelen, rideg dogmaival ott ül a császár papjainak arcán és udvaronci hajlamairól, melyet a naiv művész öntudatlanul örökített meg az alakok csodálatos elhelyezési módjában, akik immár több mint ezer éve, udvaronci türelemmel és hősies kitartással állanak egymás lábán.

Tagadhatatlan, hogy miként az antik világ művé-

szetének a szobrászat, a renaissance művészetének pedig a festészet volt kifejezője, úgy fejezi ki a közbeeső, tisztán keresztény világot a mozaik-festészet, amely művészet, mint neve is mondja, átmenet a szobrászat és a festészet között. Félig kő, félig festészet s amint Ravenna egyik templomából a másikba vándorolunk, csodálatos változásokat észlelünk a különböző mozaikon. Míg a San Giovanni in Fonte és a Galla Placidia kápolnijában jóformán csak szent eseményeket látunk ábrázolva, addig a San Apollinare Nuovóban már feltűnik a tájkép, itt a San Vitalében pedig az arckép. Ne vessük meg tehát ezeket a naiv mozaikokat, mert ezek voltak a Cimabuek, Giottoék legelső mesterei s ezekből a ragyogó mozaikokból fejlődött ki később a nagy művészet . . .

. . . Még egy ódon templom: a San Apollinare in Classe, a régi classis egyetlen maradványa előtt álltam meg. Kerek tornyáról azt mondják, hajdanában világítótorony volt, de ma árván áll a síkban s mintegy tíz kilométernyire locsog tőle a tenger vize. A háromhajós méltóságteljes bazilika mozaikjai talán a legutolsók, melyek Ravenna környékén készültek s ezek is már a teljes hanyatlás emlékei. Az óriás alakok fenyegető tekintetükkel félelmes hatást keltenek s a keresztény hit tanítását, a szeretetet sehol sem sejtjük bennük. E pusztuló művészetnek a longobardok betörése semmisítette meg végső lézengését. Az utolsó

bizánci helytartót, Eutychiust 752-ben Aistulf, a longobard király üzte el, a longobardokat pedig Pipin, a frank király fosztotta meg e gyászos metropolistól. Pápák és császárok, sőt a velenceiek is sokat viaskodtak Ravenna felett, hol 1275 óta a Polenták, e kis kényurak családja uralkodott. Számkivetésében ezekhez jött el a Divino meghalni s örök számkivetésében még ma is ott alussza álmát abban a szellős mauzoleumban, melyet Lombardo készíttetett s melynek közelében porladoznak márvány sarcophágjaikban a Polenták sarjai.

Kinn, Dante ingoványos erdejében a Pineta óriás fái alatt búcsúztam el Ravennától, ott, ahol az utolsó igazi római császár, Romulus Augustulus elvesztette végső csatáját, mely után ő maga is elbukott. Ott a fák alatt, melyeknek árnyékában sajgó szívvel annyit bolyongott a hontalan Dante s a mocsaras erdő sűrűjében a kígyók és gyíkok csendes birodalmában keregett ihletet az Inferno rémes, halhatatlan énekeihez. Ennek az erdőnek járatlan ösvényein követte, kutatta a Divino léptenyomát, Boccacciótól Byronig, a földnek annyi génusza . . .

Csend ül a táj felett, csak a mesébe való ernyős koronák között száll át zizegve, lanyhán az esti szél és viszi az ingovány gyilkos levegőjét a város felé. A fákra felkúszó örökzöld indái alól pedig olykor lesiklik egy-egy mérgeskígyó a mocsárhoz s továtúnik a sás között.

Csend ül a táj felett, alkonyodik s ott valahol messze

a síkban, a véres ég alatt még megsejteni Gaston de Foix mohos renaissance síroszlopát és a ráhajló ciprusok talán még most is dicsőségről suttognak a rég porladó francia generálisnak, aki ezen a szomorú mezőn esett el huszonegyéves korában, győztes seregeinek diadalordítása közepette. Ő is meghalni jött ide, de halála szép és költői volt és a Colonna di Gaston de Foix-hoz mai napig is kijárnak a ravennai leányok... Mennyi halál! Egy hosszú gyászjelentés Ravenna története és hány még itt a jeltelen sír, ahová el nem mehetünk. Vajjon hol nyugszik Honoria, Attila boldogtalan menyasszonya, a szelíd Francesca da Rimini és kedvese Paolo, kiket a monda szerint itt temettek el, Dante leánya Beatrice, ki itt halt meg valamelyik kolostorban és Garibaldi felesége, a fáradt Anita? Csakugyan szomorú temető ez a város, a legreménytelenebb temetője Itáliának... egy kapuja fölé sincs odaírva a „Feltámadunk!“

Különös balsors lebeg e város felett, a népvándorlás hömpölygő hullámai, miként az óceán habjai a partra, csak elenyészni jöttek ide. A tengerparton nem születik hullám... Ravennában nem vette kezdetét soha semmi... Ravennába minden csak meghalni jött el.

EGY LOVAGVÁR FERRARÁBAN

PARISINA ÉS UGO.

Mint a lovagornak egy lábönmaradt óriás vitéze mereng el a ferrarai sík felett az Esték ősi vára. Szép homlokát megbarnította az idő, de kőkoronás négy büszke tornya még kevélyen dacol a tovaszálló évszázadokkal s a sáncárkok fekete vizébe épp oly fenégesen meríti képét, mint hajdan a ferrarai hercegek aranykorában . . . A félelmes óriásnak bástyáit lassan ellepi a víz zöld moszatja, rozsda marja azt a pajzsot, melyet mintha az elmúlt csaták után, fáradtan tett volna le lábai elé. Kapui nyitva állanak, történetét ösmerjük: sisakrostélya fel van emelve, a szemébe tekinthetünk és mégis elzárkózott méltósággal trónol a város közepén, érthetetlen magányban.

Ott üldögéltem a vár alatti kis park valamelyik lócáján s a percek észrevétlenül hozták mind közelebb az éj óráit. Régi dolgok jutottak az eszembe s időről-időre felnéztem a szürkülő égre, melyen komoran rajzolódtak ki a vár vörös falai. Félelmes hatást keltett a castello így az esti homályban. Mögötte szinte elveszett a város kihalt palotáival, gótikus templomával: az óriás árnya borult a kis házakra.

Valahonnan gitárszó hallatszott s távolodó léptek

koppanása. Az álmok órája volt ez, balzsamos nyári este a világ egyik legregényesebb várának tövében, melynek látása visszavitte gondolataimat abba a messze lovagvilágba, amit gyerekkorunkban annyiszor megsirattunk. Ki nem sóhajtott fel közülünk, hogy ilyen későn született, mikor gyerekfejjel, daliás időkről olvasott.

És sohasem hittem, hogy valahol itt lenn, a kékegű Itáliában viszontlátom lovagálmaim tanyáját. Felvonulnak még egyszer képzeletemben a lobogós, cifra hadak, elrobog előttem az a letűnt csillogó világ . . .

Épp most térnek meg a vadászatról. Elől kicsiny apród megy s viszi urának rengeteg sisakját, lengeti a szél a vérbe mártott tollat. Azután sötét lovon jön a várúr maga, mellette szép ifjú hitvese, lovagok, ijjászok, talpig vörösben, csörgő sapkával az udvari bold, bőringes solymászok, kutyákkal bajoskodó pecérek s mögöttük a tolongó várnép . . . El sem csodálkozom, mikor a menet bekanyarodik a várudvarba . . . Zúrzavar támad odabenn egy percre, aztán a lovagteremben gyűlnek össze megint. Különös: mindenki megtalálja ott a saját helyét . . . Gyér világosság dereng a mécsesek körül, már kivenni a mennyezetre festett tarka címereket, a falakat körülfutó tölgyfapadokat, a lovagok zekéjén az ékszereket . . . az arcok vonásait. S ezek a régi emberek sem nem olyan szépek, sem nem

olyan rútak, mint a gyermekkor lovagálmainak daliái, galád kalandorai.

Az ősz várúr s a halvány szép asszony ott ülnek a baldachinos emelvényen. Az úrnő tekintete búsan tévelyeg, a terem túlsó sarkában egy ifjú lovag sóhajtva szorítja szívére a kezét . . . pillantásuk találkozik, összeforr s nem tud elszakadni.

Felocsúdom, ez már nem mese, nem álom többé: egyszerre megösmerek mindenkit a teremben. A fiatal asszony? . . . Emlékezem, láttam már valahol azt a finom kedves arcot, a gyöngyökkel átfűzött sötét fűrtöket! . . . Ó az! A boldogtalan Parisina di Malatesta, korának legszebb asszonya — igen, Niccolo d'Estének, annak a zord tekintetű, öreg nemesnek a felesége. És az a gyermekifjú, aki olyan sóvárogva tekint felé? . . . Ki lenne más, mint Ugo d'Este, mostohafia és szeretője.

Ha visszagondolunk reájuk, ott látjuk őket állni egymást átölelve az olasz renaissance küszöbén s alakjukat a középkor költészetének utolsó sugara aranyozza meg. Nemrégén még jóformán mondák kódében tévelygett az, ki lábnyomukat követte. Bandello s a nagy Byron a nép ajkáról leste el történetüket. Csak az utóbbi évek kutatói keltették fel való színekben a ferrarai és modenai krónikák cifra, ódon betűiből ezt a megható szerelmet.

Parisina bűnös volt, nagyot vétkezett és borzasztóan lakolt, csak úgy, mint a riminii Francesca, kinek sorsa

olyannyira azonos az övével, mintha vészthozó szenvedélyét folytatni e földön, maga a ravennai lilium vett volna testet két század év multán ebben a Malatesta leányban. Egy pillanatra szinte azt hihetnénk, csak a déli napfényben hevülő képzelet szülöttjei ők, az a csapongó képzelet kifáradt egy napon s két asszonynak az alakját hasonló szerelmes történettel tette halhatatlanná. De nem, nyitva hevernek előttünk a ferrarai és riminii krónikák. Ezen a földön akkor régen így szerettek az asszonyok. Ha a Divino ösmerte volna Parisina lángoló szenvedélyét Infernója tán egy csodaszép énekkel lesz gazdagabb. — Lessük meg, miként vesztette el őt a szíve, mert valamely kort és annak gyermekeit, nem annyira a históriából, mint inkább abból ösmerhetjük meg igazán, hogyan tudtak akkor szeretni.

Parisina, Andrea Malatestának s a szomorú Lucrezia Ordelaaffinak leánya, alig mult tizennégy éves, mikor Ferrarába került. Regényes, álmodázásra hajló, finom lelke kielégítetlenül vegődött a castello zord levegőjében. Férje, ki első feleségének, Giliolának halálát egy könnyel sem siratta, folytonos háborúskodásban lelte kedvét. Nem elégedett meg a vad Giovanni Galeazzo Visconti s a környékbeli kis zsarnokok legyőzésével, mindig új diadalokra vágyódott. Itália ekkor lángokban állt. III. Niccolo a telhetetlen Venezia, a szabadságát féltő Firenze és Milánó hadakozásaiból,

hol karddal, hol ravaszsággal, de mindenkor hasznot húzott s mialatt az Esték későbbi nagyhatalmának megeremtésén dolgozott, sisakrostélyát csak egy-egy durva csókra emelte fel s aztán az acélostélyal törölte le sietve rút arcáról Parisina üde ajkának nyomát.

A gyermekasszony, ki Cesenában anyja és dajkája oldalán, mit sem sejtve a világról, a belső szobákban töltötte napjait s pergő rokkáján kívül mással nem beszélgetett, minden átmenet nélkül került a romlott ferrarai udvarba, melyben csak úgy, mint a városban, valósággal hemzsegték a Niccolo örgróf természetes gyermekei, ki jólétben, ki szegénységben töltve napjait. A monda szerint csak a halászok között, kik a Po vizébe vetették hálójukat, vagy hajót vontattak a parton, háromszáznál több vallotta magát a zsarnok fiának. Oly nagy volt már ekkor az elvetemültség Ferrarában, hogy örök gúnyképpen maga az örgróf volt kénytelen halált és kínzást rendelni azokra az asszonyokra, kik megfeledeztek kötelességükről.

Csak nagyonis érthető, hogy Parisinára visszásan hatott ez a világ, ahol nem szégyeltek, nem titkoltak semmit, de viszont még inkább érthető, hogy fiatal fogékony lelkét lassan megmérgezte ez a környezet.

Parisina szép és fiatal volt s tétlenségben, felügyelet nélkül, unatkozva töltötte napjait — mindez külön-

külön predesztinál a szerelemre, mindez együttvéve pedig a boldogtalanságra.

Még atyja udvarában megszerette s pártolni tanulta a művészeteket. Elmondhatjuk róla, hogy száz évvel előzte meg az Isebella d'Estéket, az Elisabetta Gonzagákat s a renaissance többi nagy asszonyát, kiknél tökéletesebb nőket még Baldasare Castiglione sem álmodott.

Az első években zenélve, tanulgatva töltötte idejét s szobájában, mit Studioto di Madonnának neveztek a várban, naphosszat olvasgatta a régi világ klasszikusait. „Messer Francesco Petrarcha“ sonettejeit, Dantet s Szent Ágoston áhítatos írásait. Vonzották a dalosan csengő rímek, a bölcsészet, a szentek élete, de mindennél jobban szerette ő Tristan és Isolda szomorú történetét. Ha sétálni ment a Villa Belfiore ciprusai alatt, magával vitte e könyvet, éjjel párnája alá rejtette s olykor órák hosszat merengett el a messze észak két szerelmesének végzetén. Ki tudja, mint ahogy a riminii Francescának Lancelot volt a Galeottója, talán Tristan és Isolda vesztették el Parisinát, kinek lelkében felkeltette ez a nagy szenvedély a szerelem utáni vágyat.

Parisina megúnta az életet, kártyajátékot, sólymait, tarka papagályát, versenylovait, a könyveket s cifra brokát ruháit, — szeretni akart. De kit? — Sójaja csak a nagy, rideg termek falain keltett visszhangot,

karját hiába tárta ki! Sötét szeme mindaddig céltalanul kalandozott, míg egy napon véletlenül le nem pillantott aranyhímes pici sarui elé. Rajongó áhítattal régen ott hevert lábánál a szép, ifjú Ugo — Niccolo d'Estének legidősebb és legkedvesebb fia. Törvénytelen gyermek volt ő is, csak úgy, mint a későbbi ferrarai hercegek, az okos, a halhatatlan nevű Lionello vagy Borso, aki annyi dicsőséget szerzett szülőföldjének s büszke fajának. De mindannyi testvére között Ugo volt a legszebb, legeszesebb. A ferrariaiak büszkén néztek utána, ha táncoló lován elvágatott ablakuk alatt, atyja is büszke volt rá s biztatta Parisinát, hogy vele töltse idejét, szerette látni, mikor az ifjú asszony enyelegve tréfált a fiúval.

Parisina rokonszenvét eleinte csak azzal mutatta meg, hogy anyáskodóan gondoskodott Ugo jólétéről. Míg testvéröccsei: Borso Bolognában, Meliaduse Padovában nem tudtak az utcára lépni, oly rongyos volt ruhájuk, cipőjük, addig ő pompa és gazdagság közepeben élt. Szép mostohaanyja arannyal tölte meg zsebeit, vadászkutyákat, paripát ajándékozott neki és sajátkezűleg írt levélben rendelt számára bársonyos ruhát, megparancsolta, hogy udvari szabója több öltözetet készítsen „Ugo d'Estének, a mi neves urunk fiának“.

Nem tudta miért, de szépnek, mosolygónak akarta látni azt az ifjú embert, akit mint gyermeket ismert már

s kinek zazzerás fejét hajdan olyan gondtalanul símogatta. Addig-addig, míg aztán gyűrűs ujjai valahogyan a fürtök között feledkeztek, lecsúsztak a nyakra, átölelték őt. És Ugo, kinek a valóságot álommá, álmait pedig valósággá tudták varázsolni azok a kicsiny kezek, megvallotta szerelmét.

Parisina az 1424-ik év elejét Fossadalbero és Portóban töltötte, valószínűleg Ugo társaságában, aztán május havában, mikor az utak mentét nyíló rózsákkal hinti be a tavasz, Ravennába indultak ők ketten s végzetes szerelmük itt ünnepelte legszebb napjait. Most már nem váltak el egymástól, mintha érezték volna, hogy ez az utolsó éve rövid életüknek, mohón, szinte telhetetlenül itták fel egymás csókjait.

Parisina hazatérte után csak néhány napig időzött Ferrarában, ahol pestis tartotta rémületben a lakosságot. Az örgróf és udvara Portoba menekült a döghalál elől. De III. Niccolót nem hagyta nyugodni kalandos természete, messze távozott családjától, Padovában, Veneziában járt. Ugo és kedvese ismét magukra maradtak, ez a teljes szabadság veszítette el őket.

Az év végével Parisina visszament Ferrarába s a ledér szerelem e városában nem tartotta többé szűkesnek a titkolódzást. A szerelmesek segítője egy modenai nemes, Aldobrandini di Rangoni volt, a többi udvaronc pedig hallgatag jóindulattal nézte el bűnüket. Az ár ellenállhatatlanul ragadta őket a veszedelembé.

Egy napon Parisina elég könnyelmű volt, megsérteni sőt ütlegekkel illetni legbizalmasabb udvarhölgyét, ki számtalanszor volt szemtanúja az úrnő és Ugo szenvedélyes jeleneteinek. A leány sírva panaszolta el a méltatlan bánásmódot szeretőjének, Zoese-nek — valódi nevén Giacomo Rubino, — ki hajdan a marchesa titkára, ekkor pedig Niccolo kancellárja volt. Az udvarhölgy sértett haragjában felfedte előtte Ugo és Parisina titkos szerelmének legapróbb részleteit.

Gyakran megesett az, ami ezután történt: Zoese bosszúállóan, az udvaronc kegyeket hajhászó aljasságával rohant urához s elárult mindent.

Niccolo kétkedett, de a monda szerint egy tükörben, mely még ma is ott függ a castello nagy termének falán, meglátta, mint ölelkezik Parisina Ugóval az egyik szemközti szobában . . .

Ahogy belenéztem abba az elhomályosult ódon tükördarabba, egy pillanatra a ferrarai marchesa bájos arcát láttam elsuhanni benne. Szép és halavány volt az a szenvedő arc, olyan, mint aminő akkor lehetett, mikor rájuk nyitották az ajtót, mely mögött utolszor csókolták meg egymást. Talán éppen ravennai útjoknak az évfordulóján 1425 május 21-én hurcolták börtönbe a két szerelmest.

Úr Isten, micsoda börtön az! Megfagy ereinkben a vér, elakad ajkunkon a szó még ma is, ha oda belépünk. Csak görnyedve állhatunk meg Ugo börtönében, pe-

nész eszi a falakat, hétsoros, ökölnyi vastag vasrács keresztezi a keskeny ablakokat, melyek alatt feketén poshad a sáncárcok vize. Amarra túl van Parisina börtöne, keskeny sötét sírbolt, nyirkos levegőjében ott kísértének panaszos sóhajai még most is . . .

A monda szerint három álló hónapig gyötörte ebben az embertelen fogságban Niccolo feleségét és fiát. Lehet, hogy nem mert ítélkezni felettük, félt a saját haragjától, vagy kitudja, talán Ugót akarta megkímélni.

Megmutatták nekem azt az udvarra néző ablakot is, melyből az őrgróf állítólag gyönyörködve nézte végig a kivégzést. Nézte, mint hurcolják ki Ugót börtönéből a várudvar nevezetes két kútja közé s mint hull le kedvenc fiának fürtös feje, melyre egykor koronát álmodott. Aztán Parisinára került a sor, őt Zoese kísérte a vesztőhelyre. Jajongó szava rémesen verte fel a vár csendjét: kegyelmet esdett magának és kedvesének. De amikor meglátta a bárdot, mely még piros volt Ugo véréből, hangosan követelte, siettette a halált. Jobb volt az, mint túlélni szerelmét és önmagát. Niccolo a néphit szerint végignézte az ő elmúlását is, látta tulajdon szemével, miként buggyan elő a vér abból a fehér nyakból, melyre hajdan ő maga fűzte rá az Esték legszebb gyöngyeit.

A való krónikák úgy mondják, hogy az őrgróf azonnal ítélkezett . . . Az elfogatás híre hamar elterjedt a városban. A polgárok megdöbbenve gyülekeztek a

castello előtt, mindannyian szerették Parisinát, aki jó és könyörületes volt irántuk. A nemesek legelőkelőbbjei, a ház barátai Uguccione de Contrari és Alberto de Sole hiába kértek kegyelmet a szerelmesek számára. Niccolo hajthatatlan maradt, szobájába zárkózott s még az éjjel fejét vétette Parisinának és Ugónak börtönükben... A huszadik tavasz vitte el mindkettőjüket!

És ugyanakkor fejezték le segítőjüket: Aldobrandini di Rangonit is.

Niccolo őrgrof kivégeztetésük után a késő éj óráiban megkérdezte a várkapitánytól, hogy végrehajtották-e már Ugón az ítéletet. Talán meg akart kegyelmezni neki. Későn volt! Halálának hírére határtalan kétségbeesés fogta el, tomboló fájdalommal kiáltozta kedvencének nevét s mint ahogy a krónikás feljegyezte, az udvaroncok remegve hallgatták őrzöngő panaszát: „Ha Ugo elpusztult, üssétek le az én fejemet is!” Az atyának e nagy fájdalmát énekelte meg Byron oly halhatatlan szép szavakkal.

Ugót megsiratták a várban, de Parisináért nem ontott könnyet senki sem. Férje átkozódva említette nevét gyermekei kicsinyek voltak s a szegények elfeledték, mialatt annak tartották oda kezüket, aki helyette alalmazsnát adott. Mindenki elfeledte, aki ösmerte... de évek múltán eszébe jutott leányának, Guiniperának, akit a költők „Itália szeplőtlen Helénájának”

neveztek s kit Tasso atyja, Bernardo, olyan rajongva szeretett. Ha előbb nem is, úgy akkor bizonynyal megemlékezett ez a híres szép asszony boldogtalan anyjáról, mikor férjének, Sigismondo Pandolfo Malatestának oldalán annyit szenvedett, mikor fiatalon meg kellett halnia. Tragikuma talán még nagyobb, mint a ferrarai marchesáé, mert nem a saját szerelméért halt meg, hanem azért, mert Sigismondo egy másik asszonynak szánta oda helyét.

... Az idő észrevétlenül szállott tova a fejem felett. Rövid órák alatt egy egész emberöltő vonult el a szemem előtt, oly gyors menetben, mint akár a Parisina fiatal boldogsága. Gyorsabban, sietve éltek, forróbban szerettek akkor az emberek, mert ki tudja, holnap talán már a halál állta el útjukat! Nem volt senki biztos, bele nézhet-e másnap hajnalán kedvese szemébe, átölelheti-e, megcsókolhatja-e még! Ezért néztek a szerelmesek akkor régen mélyebben egymás szemébe, öleltek szenvedélyesebben, csókolták meg hosszasan egymás ajkát, úgy, minthà mindig búcsúznának.

Parisinának s Ugónak csak életükben kellett így búcsúzniok, holttestüket, ha szégyenkezve, lopva is, de egy sírba temették a San Francesco templomában, vagy mint a monda szól, egyszerre dobták a folyóba. Bármiként is történt, nem kell elválniok többé soha, mert szerelmük örökre egybeforrasztotta nevüket, szomorú emléküket a jövő századok költészetében...

Magnoliák illatát hajtja arcomba a szellő, a Duomo gótikus kővirágai között egyszerre világosabb lesz az ég. Felkel a hold s fénye diadalmasan árad el az Estevár kevély tornyain, ezüst hálót vet a sáncárkok vizébe, ezer kísérteties világot gyújt az ablakokon. Tündökölve ragyog az éjszakában a Castello homlokzata, mintha ünnepélyre készülődnének odabenn, olyan fényes ünnepélyre, amilyenrel csak Lucrezia Borgia-t várták e falak közé.

LUCREZIA BORGIA.

Azon a napon hajnal óta talpon volt a város, a fellobogózott diadalívak alatt hemzsegett a tömeg ; Ferrara százezer lakosa. Mindenki látni akarta, mint vonul be székvárosába Lucrezia Borgia.

Az Este-ház vörös és fehér színeibe öltözött lovas ijjászok s trombitások nyitották meg a menetet, azután nyolc brokátos apród között lovagolt Don Alfonso, a vőlegény. Francia divatú bársonyzeke símult az alakjára, fekete fövege alól hullámozva omlott vállára sötét haja. Lován csillogott a drágakővel hímzett takaró. Mögötte kísérete haladt s táncoló paripákon öt püspök templomi díszben, Venezia, Firenze, Siena, Lucca küldöttei s fehér lovon Róma négy követe. Lucrezia dobosai és kedvenc két bohóca gyalog haladtak úrnőjük előtt.

Bíboros baldachin himbálódzott a tarka sokaság feje felett, annak az árnyékában vonult be fehér lován a menyasszony, oldalán Franciaország kitüntetett követével. Lucrezia kecses és fiatal volt kibontott aranyhajával. Szélesujjú fekete bársony camorát, hermelines köpenyt s gyöngyökkel ékes, fátyolos fejdísz-t viselt. Nyakán nagy, drágaköves láncfűzér ragyogott,

mint ahogy sógornéja, a gőgös mantuai Izabella sóhajtvá megjegyezte: „Ferrara hercegnőjének ékszere“.

Lucrezia hátvédjét, fekete bársony öltönyében, maga az uralkodó herceg, I. Ercole képezte leányával, Urbino lángeszű és erényes hercegnőjével. Nyomon követte őket az apródok, nemesek beláthatatlan tömege. Majd az Este-ház hercegei vonultak fel, mindenik Lucrezia egy-egy udvarhölgyének oldalán lovagolt, végül díszkocsikban a ferrarai udvar hölgyei. A menetet nyolcvanhat szalagos, felvirágozott öszvér zárta be, megrakodva a menyasszony ruhatárával, fejedelmi kincseivel.

Az ágyúk dörögtek, a tömeg ujjongott. Zeneszó kelt az utcákon s a költők hajlongva üdvözölték ünnepi verseikkel a menyasszonyt.

*...Te veled szemben, Lucrezia, vesztene; tiszta
Híred előtt Helena fénye sötétben marad.*

Ő vele öldöklés, hosszú tusa kelt a világra:

Csendes békének bő adománya veled...

De nem figyelhetünk soká áradozó szavukra, a fiatal Ariosto lép elő a hódoló költők közül s bájos rímekben ő is elzengi, mily nagy szerencse érte Ferrarát. Míg Róma, Lukrezia elvesztése által koldussá lett, az Esték városa a legszebb ékszerrel gazdagodott, mióta a „pulcherrima virgo“, az antik Lukrezia mása falai közé költözött...

A főtéren két toronyból két kötélháncs ereszkedett alá s együgyű magasztalással, bókolva üdvözölték a menyasszonyt.

Már esteledett, mikor Lukrezia kíséretével a hercegi rezidenciába bevonult — abban a pillanatban minden foglyot szabadon bocsátottak Ferrara területén, a síposok, trombitások hangszerén pedig egyszerre zúgott fel az örömrivalgás.

Melyik volt az a rezidencia, mely először kínált hajlékot Ferrarában a fiatal hercegnőnek, nehéz lenne megmondani. Az Esték sok palotát építettek és felváltva lakták azokat.

A Palazzo di Diamanti, mely gyémántszerűen csiszolt kőkockáitól nyerte nevét s mely Sigismondo d'Este számára épült, szebb volt valamennyinél. Korarenaissance pompájában még ma is ott áll a Via Giardini néma palotasorában s falai között őrzik a város kicsiny képtárát, melyben Dosso Dossi s Raffaello geniális tanítványának — Garofalonak képei varázsolják elénk a ferrarai festőiskola legszebb napjait. A palota kertjében, fekete ciprusok, narancs és babérfák álmodnak azokról az időkről, mikor Itália két költőóriása Ariosto, meg Tasso szavalták árnyékukban, a fejedelem és udvara előtt, verseiket és a szelíd Guarini elmondta „Pastor Fidoját . . .“

Ide tért volna meg pihenni Lukrezia? Vagy a Schifanoja, a Borso d'Este korabeli Cossa freskók e

kincses háza tárta ki a cifra cavalcade előtt vaspántos kapuit? Ki a megmondhatója. A beönlés néhány tudósítója azt állítja, hogy Lukrézia a székesegyházzal szemközt a márvány-udvar lépcsőjénél szállt le lováról — a le scale del Cortile di marmo — aztán pedig, mivel a Cortile-palotát akkor még fedett oszlopsor kötötte össze a Castelloval, képzeljük el, hogy a nászmenet hosszú sora az Esték ősi várába vonult el, megünnepelni e ragyogó század legragyogóbb menyegzőjét.

A Castello tornyai zömökebbek voltak akkor s bástyáin köröskörül ágyúk állottak, melyeket Alfonso öntetett, hogy Itália első, ágyúval védett erődtévé tegye a várat. A nagy udvarból márványlépcső vezetett fel azokba a híres termekbe, melyeknek falai között Ugo és Parisina, Lucrezia Borgia, a francia Renea, aki a reformációt akarta Olaszországba behozni, Calvin, II. Alfonso s a boldogtalan Tasso és Leonora árnyai kísértének... A vár alatti börtönök változatlanul megmaradtak s amint rozsdás vasrácsaikra téved a szemünk, melyek mögött rabláncra verve sorvadtak el a fejedelmek kegyvesztett áldozatai, Ferrara nagy születőjének, Girolamo Savonarolának csuhás alakja tűnik elénk. Tudós nagyatyja az Esték udvari orvosa volt s a későbbi próféta szerzetes a Castellóban élte le első ifjúságát s azoknak a börtönöknek vasrácsa előtt szívta magába a romlott világ s a zsarnokok iránti gyűlöletét.

Savonarola megvetette azt a ragyogó vidám életet, melyről az Esték uralma alatt híres volt Ferrara egész Itáliában. Messze földről odasereglettek a nemesek és szépasszonyok, ha a műpártoló, fényűző fejedelmek ünnepet ültek. Lucrezia Borgia menyegzőjét is teménytelen ember jött el megnézni. Hat napon át farsangos ünnepélyek követték egymást.

Színielőadásokkal, melyeket Strozzi, Ariosto és Ferrara többi jelesei rendeztek, dallal, zenével és tánccal tisztelték őt I. Ercole udvarában. Az első estélyen bál volt a rezidencia nagytermében. Fáklya- és gyertyafényben úszott a Castello . . . Lucrezia egy emelvényen, trónmennyezet alatt foglalt helyet, két sógornője: Mantua és Urbino szellemes szép hercegnői között. E két asszony ekkor még gyűlölte és megvetette a Borgia-leányt. Csakis kelletlenül jöttek el az ünnepi fogadtatásra s mint Izabella Gonzaga maga írta Mantuában maradt férjének: a legvidámabb dühvel ölelte meg érkező sógornőjét!

Lucrezia, mintha észre sem vette volna ellenszenvűket, boldogan mosolygott, beszélgetett s az est folyamán olykor még az emelvényről is leszállt, hogy kézidob hangjainál ellejtsen néhány római és spanyol táncot.

A násznép leginkább francia táncokat járt, néha nők is táncoltak egymással s gondtalanul vigadtak valamennyien.

Még újdonságyszámba ment ekkor az ildomos mulatás. A középkor szegre akasztott nehéz páncéljait csak alig lepte el a por s az asszonyok finom ujjai nemrég ejtették el az orsót, hogy helyette könyvet fogjanak. A megszelídült harcos s a művelt renaissance-asszony mohón kutatták egymás eddig ösmeretlen gondolatvilágát s nem tudtak egykönnyen betelni az örvendező csodálkozással, mikor nem a belső szobákban, hanem nyílt színen, sok ember előtt állottak szemközt.

Lucrezia ragyogott a jókedvtől, elérte azt, amiről álmodni sem mert: Itália legbüszkébb házának trónja várt reá... Mindenkit elragadott, bár, mint ahogy Alfonso titkárja, Pistofilo mondja, nem klasszikus szépséggel bővölte el az embereket, hanem kedves, szelid megjelenésével, szeretetreméltó beszédmodorával, leírhatatlan kellemével, mely idegenszerű és rejtélyes volt.

Egyetlen hiteles képe sem létezik. Vonásait csak az az érem őrizte meg, melyet Ferrarában tiszteletére vertek s melyet ott láttam a Palazzo Schifanojában. Ámulva néztem a határozatlan arcra, mely még csak szépnek sem mondható és sehogy sem hasonlít ahhoz a Lucreziához, aki a köztudatban él. Vonásai majdnem gyermekesen lágyak, orra hosszukás és finoman felfelé hajlik, magas homloka leányosan tiszta s ajkai körül akaratszerű öntudatlanság játszik...

Így képzeljük őt magunk elé. Ott ül a nagyterem

mélyében trónemelvényén s kegyesen hajlik a francia követ felé, mikor a szemközti ajtó feltárul. Talpig fekete bársonyba öltözött, álarcos lovag jelenik meg a küszöbön . . .

Egy, a legeslegutóbbi időben felfedezett krónika mondja el ezt a titokzatos esetet.

Éjfél felé járhatott az idő, mikor az álarcos lovag a bálterembe lépett. Hajlékony testén megfeszült a sötét zeke, melynek hasogatott ujjaiából habosan buggyant ki a fehér selyem ing. Fővegére nagy igazgyöngyökből korona volt hímezve a fekete bársonyba, derekát drágaköves öv szorította, melyen, amint lépett, himbálódzva zörrent a kicsiny tőr.

Senki sem tudta, ki ő és honnan jött, mégis valami ösztönszerű, félő tisztelettel nyitottak előtte utat.

A szó elhalt az ámuló ajkakon, a rejtélyes idegen pedig már elérte Lucrezia emelvényét . . . Némáságba fult a mulatók zaja s az aggodalmas csend közepette, az álarcos lovag, mély bókkal táncra kérte Ferrara fiatal hercegnőjét.

Lucrezia, mintegy ellenállhatatlan hatalomnak engedve felállt s odanyújtotta kezét a jövevénynek. A férfi parancsolóan intett a zenekar felé, aztán egy búbajos táncba ragadta magával Don Alfonso menyasszonyát.

A násznép kört képezett körülöttük, az emelvényen elfojtott tiltakozással álltak fel a hölgyek és urak.

Ezer kíváncsi szem és a zene dallama kísérte a táncolókat. A lovag szilaj, hódító mozdulatai, Lucrezia lenge bája összefolyt s a fiatal testek hajlékony ringása lassan-lassan egy elbűvölő költeménnyé lett, finom lábaik pedig e költemény játszi rímeiként csapongtak tova a földre hintett virágok felett . . .

Most széjjelválík a pár, aztán mintha valami láthatatlan ár sodorná őket össze, egymáshoz tapadnak... szinte búcsúznak a tánc utolsó fordulójánál. Az idegen hatalmaskodóan dobbant lábával, aztán megáll. Fejedelmek gögjével veti hátra eltakart arcát s míg egyik keze törjére téved, a másik gyöngyöket szed elő zekéje zsebéből s szerte hinti a padozaton Lucrezia e kedvenc ékességeit.

Suttogás kel a tömegben . . . Az a finom kéz, amely oly vadul markolja a fegyvert, azok a hanyag nőies ujjak, melyek olyan királyi bőkezűséggel szórják a kincseket . . . nincs kétség, ezek a kezek csak a Cesare Borgia dédelgető és gyilkos kezei lehetnek . . . Aztán még egy pillanat s az álarcos lovag nyomtalanul eltűnt a teremből.

Valencia rettenetes fiatal hercegét mindenki Romagában, hódító katonái között hitte. De ha csakugyan Cesare Borgia volt az, aki álarcosan jött el búcsút venni testvérétől, az egyetlen lénytől, akit életében igazán szeretett, úgy ekkor adott utolszor alkalmat Lucrezia végzete annak a szörnyű vádnak, mellyel a Guicciar-

dinitől ráncszállott hagyomány s a rémdrámák táplálkoztak.

És most ha a fényes nászünnepélyből, melyen annyi magasztalással illették a kedvesen mosolygó fiatal hercegnőt, belepillantunk a jövőendő korok hiedelmébe, szinte elcsodálkozunk azon az átkos, vészthozó asszonyon, aki Lucrezia Borgia nevével kísért a nagy gyermekek meséiben. Victor Hugo népszerű drámájában mint egy renaissancekorbeli Medeat, méregkeverő szörnyeteget örököltette meg s így él ő még ma is a köz tudatban, mely szereti egész korok vétkeit egy alakban összpontosítani, hogy kényelmes lustaságában egyszerűen sujthassa le őket ítéletével.

Ha voltak is Lucrezia Borgiaéknak vétkei, mégis a história áldozatának nevezhetjük őt, mert az, aki nevében örökre élni fog, nem ő maga. A szégyenletes bélyeg, melyet családjának ellenségei Rómában homlokára sütöttek, eltűnt ferrarai élete alatt, hogy halála után ismét kiújuljon. És azóta hiába világították meg életét a történet kutatói, annyi sok közül talán egyedül a német költő-tudós, Gregoroviusnak sikerült nagyszerű „Lucrezia Borgiajával” némileg megingatnia a tömeg csökönyös balhiedelmét.

Lucrezia kortársai két táborra oszlottak: gyalázói éppoly hangosan hirdették túlzott rágalmaikat, mint bámulói túlzott dicsőítésüket. A rágalmazók legelkeseredettebbje persze maga Lucrezia első tényleges férje:

Giovanni Sforza, Pesaro üldözött, meggyalázott ura volt. Bosszút lihegve a Cesaretől szenvedett bántalmakért, rettenetes vádakkal lépett elő, melyeket aztán hívei szerte hurcoltak Itália valamennyi udvarába. A Sannazar s Pontanus-féle költők pedig e mende-mondát, megörökítvén satíráikban, a nép ajkára adták. Nápolytól Velencéig ösmerte mindenki, a Borgiákon kívül, e satírákat, melyek úgy megnövesztették a balhiedelmeket, hogy még most, évszázadok multán is, érdeklődve kap a világ minden után, ami e nagyszabású kalandorcsaládot illeti.

Gregorovius volt az, ki legjobban megmagyarázta a rémes, de vonzó varázs okát, mely nem engedi őket le-tűnni a história színpadáról. „A Borgiák háttere a keresztény egyház, belőle lépnek ki, rajta állanak és lényüknek kiáltó ellentéte a szentséggel démonivá teszi őket . . . Arcukra folyton a keresztény eszmék világa vet fényt.“

Csakugyan, ez ellentét nélkül a Sigismondo Malatesták, Viscontiak s Sforzák között foglalnának helyet s pusztán koruk vérengző, nagyravágyó túlkapásainak megszemélyesítői lennének. Cesare, a Machiavelli lángeszű, de megmérgezett lelkű Principéje, a tömjénfüstös levegőben, a Szent Péter oltárához támaszkodva, mint minden idők egyik legfélelmesebb démona tűnik elénk. Pedig ez a romagnai tigris nagy álmodat akart megvalósítani, azt, aminek a gondolata megigézte Anjou Károlyt, Giangaleazzo Viscontit, Sforzát és II. Július pápát is.

„Aut Caesar, aut nihil“, volt büszke jelmondata: az egységes Itália urának lenni vagy elbukni — és ő elbukott. Eleste után lehullott az utolsó tépett fátyol is családja szégyenletes történetéről, mit addig, míg keze a kardot bírta, a rettegő félelem e multa borított. Ezer torok átkozta el egész faját és őt magát is . . . A Borgiaiak közül csak Lucreziát nem söpörték el a gyalázás hullámai, melyek, amíg élt, gyáván megálltak s eloszlottak az Esték hatalmas bástyái előtt.

Felnéztem a Castello ablakaira, a túlsó torony alatt kettőről már elapadt a holdfény. S ezek az ablakok olyan hatást keltettek az éji homályban, mintha sötét függönyt borítottak volna rájuk, csak úgy mint azon a régi napon, mikor mögöttük Lucrezia gyászruhában siratta annak az embernek az elmúlását, akinek halála percében megkönnyebbülten lélekzett fel Itália s az egész kereszténység.

A fiatal ferrarai hercegnő aligha hallotta meg teljes leplezetlenségükben az átkokat, de azért egy-egy elvétett szózat mégis eljutott hozzá, mely aztán keservesen emlékeztette bánatában, hogy önmagán kívül most már nincs más támasza az Este-család olykor még meg-megnyilatkozó gyűlöletével szemben. De ő szerénységével, kedves modorával és erényes viseletével eloszlatta e gyűlölet utolsó nyomait s személyes varázsával talán el is feledtette a szörnyű vádakat, melyekkel ellenségei hajdan meggyalázták.

Lucrezia 1505-ben lett Ferrara tényleges hercegnője s udvara magas színvonalú szellemi életében férje és gyermekei között, lassan elmosódtak emlékezetében zajos római napjai.

Ki tudja, gondolt-e még olykor azokra az időkre, mikor mint lassan, de biztosan ható méreg mételyezte meg ellenállásra képtelen lényét az a romlottság, melynek közepette felnövekedett s melyet környezete természetesenek talált.

Tizennégy éves volt Lucrezia, mikor bírói szerződéssel házasságot kötöttek vele és egy fiatal spanyol nemessel. Már ekkor idegen akaratot látott élete boldogsága felett uralkodni. Ez az akarat nyomta el aztán lassan az ő egyéniségét s vezette sötét ösvényeken sorát, melynek nem volt ura soha. Hamarosan felbontották e helyettessel kötött házasságát s más, előkelőbb vőlegényt kerestek neki. Új jegyváltás Don Gasparo da Procida-val, az aversai gróf fiával! De családja fejedelmi férjet kívánt Lucreziának s Giovanni Sforzához adta nőül. Most végre tényleg megkötötték a házasságot. A Borgia-család minden tagja megvitatta ez összeköttetés előnyeit, csak Lucreziát nem kérdezte senki. Egykedvűen ment az esküvőre s épp oly nyugodtan mosolygott az oltár előtt, mint ama zivatarok közepette, melyek tovasodorták őt.

Rövid pár év mult el s a Borgiák igényei túlnőttek a Giovanni Sforza kicsiny hercegségén is. Elüldözték

Lucrezia mellől férjét, ki csak gyors megfutamodással menekült sógorainak felfogadott orgyilkosai elől. A pesarói krónikások állítása szerint, maga Lucrezia volt az, ki Sforza menekülését lehetővé tette, miután Cesare vele bizalmasan közölte, hogy már kiadatott a parancs férje megöletésére. Az emberi érzés némi jele nyilatkozik meg a fiatal asszony e cselekedetében. Természetesnek találnánk ezt bárki másnál, de Lucreziával szemben érdemnek kell betudni, mert nagy erőfeszítésébe kerülhetett, hogy ellenkezzék parancsolóinak akaratával.

A Borgiák nagyravágyása új férjet szemelt ki Lucreziának. Nyilvános politikájuk miatt Dél-Olaszország uraival akartak rokonságba jutni, tehát Beseglia fiatal hercegéhez, Alfonsohoz, a nápolyi király egyik természetes fiához adták Lucreziát. És úgy látszik, ezt a szelíd, kedves ifjút igazán szerette ő, de gyenge volt ahhoz, hogy Cesare vérengzései elől megmentse. Mikor a nápolyi király elvesztette koronáját s a Borgiáknak nem állott többé érdekükben ez az összeköttetés, leszúrták Alfonsot a Szent Péter lépcsőjén s mivel nem halt meg azonnal, betegségében Michelezzóval, Cesare e hírhedt bravójával megfojtatták.

Lucrezia hiába hangoztatta panaszait, hiába ontotta könnyeit. Igaz, hogy gyöngének és kicsinynek mutatkozott fájdalma, életének e legnehezebb napjaiban, de hiszen minden érzése kicsiny és gyöngé volt.

A Borgiaék spanyol és olasz vére, mely Cesareval oly nagyszerű monstrumot hozott létre, Lucreziában nem érvényesülhetett. Az olasz vér szenvedélyes lüktetése csak könnyelmű túlkapásokra ragadhatta őt, mert egyéniségének rendszeres elnyomásával a közepszerűsége hűtötték le. Ezáltal jött létre határtalan akaratnélkülisége, mely megfosztotta őt attól, hogy kimagaslóan jó, vagy rossz tudott volna lenni. A spanyol vérmérséklet hideg kegyetlensége ellenben az elnyomás folytán nembánomság alakját öltötte fel s egykedvű szemlélőjévé tette őt mindazon förtelmeknek, melyeket családja elkövetett s melyekért az utókor őt is felelőssé tette.

Mikor aztán Ferrarába került, épp ilyen eszköze lett az ottani körülményeknek, melyek mintaszerű fejedelemszonyt formáltak belőle.

Elvitathatatlan, hogy a Lucreziát illető vádak csak életének első korszakára, római időzésére vonatkoznak. Ferrarában oly férfiak magasztalását érdemelte ki, mint Ariosto, Bembo és a két Strozzi, s ha dicsőítő-sükből le is vonjuk a Ferrara hercegnőjét illető részt, még mindig sok elismerés marad az asszonynak. Nem szabad udvari poéták hízélgésének minősíteni hódolátukat, mert mellettük ott látjuk Lucrezia sógornéját: Isabella Gonsagát, akinek ellenszenvét kifogástalan magaviseletével igaz vonzalommá tudta változtatni, mint ahogy a Gonsaga-ház levéltárában őrzött levél-

váltásuk is igazolja... De mindenekfelett ki tudta nyerni Lucrezia férjének, Alfonsonak nagyrabecsülését, ki csak vonakodva, a politikai körülmények kényszerítő hatása alatt nyujtotta kezét a borzasztó gyanúsításokkal beszenyezett leánynak s tette a Borgiák vérel és bűnnel mocskolt címerét egy korona alá, a francia liliomok felett elszálló Este sasokkal.

A pápa halála s Cesare bukása után Lucrezia magára volt utalva s hogy ezután is megmaradt Ferrara hercegnőjének, az a saját érdeme, mert az akkori világnézet szerint nem keltett volna megütközést, ha őt, ki politikai értékét elvesztette, láb alól elteszik.

És Lucrezia nemcsak hogy megmaradt fejedelemlőnek, de tiszteletet is szerzett magának Ferrarában, hol a nép valódi anyjának nevezték. Családi élete boldog volt, hét gyermekkel ajándékozta meg férjét — a nyolcadiknak születése ölte meg őt. De pályáját azért időről-időre göröngyössé tette bátyjának halála, poétájának, Strozzinak rejtélyes meggyilkoltatása, s Giulio és Ferdinand d'Este tragédiája, mely események a régi vonatkozásokkal hozták forgalomba a Borgia nevet.

Lucrezia egyik szép udvarhölgyének életre-halálra udvaroltak Alfonso öccsei, Giulio és Ippolito. A leány Giulio szemeit magasztalta, mire Ippolito gyilkosokat bérelt, hogy kiszúrassa vetélytársának szemét. Giulio egyik szeme árán szabadult meg a csapdából, melyet

neki vetettek s lángoló haraggal kért büntetést Alfonsotól Ippolito fejére. Mikor a herceg nem mutatott hajlandóságot az igazságszolgáltatásra, Giulio szövetségesei Ferdinanddal, hogy majd testvéreit meggyilkolva, őt segítse Ferrara trónjára. De tervét idő előtt felfedezték s mindkettőjüket a castello börtönébe vetették. Ott sorvadt el hosszú évek folyásában a két fiatal élet, hol egykor Ugo és Parisina sínylődtek. Fejük felett pedig a fényes termekben zavartalanul mulatoztak Alfonso és Lucrezia. Ezt azonban már nem ítélte el az akkori világ, mert általános jelenség volt Itália zsarnokainak várában, hogy ugyanazon falak közt vigadott az udvar népe, melyek alatt börtönbe vetve lassú halállal pusztultak el a kényúr ellenségei, lettek légyen azok szülei vagy testvérei.

I. Alfonso ki-kitörő vadsága dacára inkább csendes és komoly fejedelem volt. Mint századának legnagyobb ágyúöntője, főként e szenvedélyének élt; mellyel egyszer borzasztó merényletet követett el a művészet ellen. Mikor II. Julius pápa elvesztette Bolognát, Ferrara hercege diadalmámoreában ágyút öntetett az ellenséges pápa bronzszobrából, mely Michelangelo alkotása volt.

Ez eset kellőképp bizonyítja, hogy Alfonso nem érdeklődött túlságosan a művészet iránt; egészen feleségére bízta annak ápolását, aki minden szép iránti vonzalmával maga köré gyűjtötte Ferrara szellemi életét.

Lucrezia, ha nem is tündöklött századának klasszikus műveltségű asszonyai között, tökéletes nevelésben részesült s mindenben eljutott a középszerűségig. Értett a zenéhez, tánchoz, rajzoláshoz és verseléshez, ami akkor az általános műveltséghez tartozott. Beszélt és írt spanyolul, görögül, olaszul, franciául, sőt latinul is tudott. Lucrezia nyugodalmasabb ferrarai élete alatt mindenesetre tökéletesbítette képzettségét, a nagy emberek társaságában, kik udvarát felkeresték. Az Estevár az ő idejében nem egyszer tisztelte vendégének Tizianót, sőt Michelangelo is megpihent házában, ezenkívül folytonos érintkezésben volt Bembo s a két Strozival, Balthazare Castiglioneval és más kiváló férfiakkal.

Sokan imádták Lucreziát, de mindannyi bámulója közül, talán csak Bembo, a gavalléros költőbíbornok vonzalma keltett visszhangot lelkében. Legalább ezt sejtetik velünk levelei, melyeket a milánói Ambrosiánagyűjteményben láttam s melyeknek egyikéhez maga Lucrezia csatolta egy hajfürtjét, hódoló költője számára.

Emlékezem, színarany, selymesen puha az a fürt, amelyik úgy túlélte mindazokat, akik gyönyörködve símogatták hajdan. Lord Byronról mondják, órák hosszat ácsorgott az üvegszekrény előtt, hogy aztán egy őrizetlen pillanatban egy szálát lopjon el belőle magának.

A késő század e lángeszű költőjének szemét csak-
úgy megigézte Lucrezia Borgia szőke haja, mint akár
a Strozziak, Bembo és Ariosto tekintetét, kik halha-
tatlan emléket állítottak kedves szépségének.

Férje, Alfonso, a hitvesnek adózott maradandó sza-
vakkal, midőn Lucrezia halála után ekként ír Federigo
Gonsagának:

„És könnyek hullása mellett írom e soraimat, mert
felette nehéz reám nézve egy olyan szeretett és kedves
élettárs elvesztése, minő a boldogult jó erkölcsiért és
a közöttünk fennállott gyöngéd szeretetért velem szem-
ben volt.“

Bayard életfrója, mint mintaszerű fejedelemasszonyt
örökítette meg, mondván:

„J'ose bien dire que, de son temps, ni beaucoup
avant, il ne s'est point trouvé de plus triomphante
princesse; car elle était belle, bonne, douce et courtoise
à toutes gens.“

A krónikások nagy része csak gyermekeinek szüle-
tését jegyezte fel, bár férje távollétében mindenkor ő
volt a hercegség régense. Jovius ellenben dicsérőleg
mondja róla, hogy midőn a sok háború kimerítette
Ferrara kincstárát, Lucrezia elzálogosította ékszereit,
lemondott a pompáról, mihez szokva volt s minden
erejéből istápolta a szegényeket, zárdákat és kórháza-
kat alapított.

Lehet, hogy csak a sokat élt asszonyok vezeklése

nyilvánult cselekedeteiben, hogy szenvedései és megbánása a mult egy-egy gyöngye pillanata felett keltették életre benne a buzgó jótekonyságot, de bármiként volt, áldottá tette nevét népe között . . . Micsoda ellentmondások értek meg ez asszony kicsiny lelkében. A ledér, könnyelmű Lucrezia Borgia s a komoly, erényes Este hercegnő! . . . E kiáltó ellentétek azonban csak egy percre teszik talányossá az ő lényét. Ha mélyen bele-nézünk életébe, meg fogjuk találni a rejtély magyarázatát. Lucrezia mint az embereknek és körülményeknek vak eszköze, csak az engedelmeskedéshez értett. Hogy megösmérjük őt, azokat kell tanulmányoznunk, akik befolyásolták, mert bűnei nem az ő bűnei erényei nem az ő erényei voltak! Egyénisége mindig valaki más volt, hol VI. Sándor és Cesare, hol pedig Alfonso és költőbarátai. Így választotta a végzet vörös vonala két részre életét s tette zajos orgiává Rómában eltöltött idejét, békés és áldásossá ferrarai napjait . . .

Ezeket a lélektani ellentéteket hánytam-vetettem magamban azon a holdas éjtszakán a castello előtti kis park lócáján üldögélve. És amennyiben e bűbajos földön könnyen szövődnek össze álom és valóság, egy pillanatra két női alakot láttam meg ott a vár felvonóhídján. Az egyik a castellóból osont elő, a másik épp befelé indult, ütközben szegényeknek nyujtva alamizsnát. Ezt asszonyt hosszú aranyhajáról rögtön felismerem, ő az: Lucrezia Borgia . . .

... A két nő lassan halad előre, aztán hirtelen megállnak egymás előtt. Alakjuk, arcuk hasonló, de míg Lucrezia termete hajlékony, mint a nád, járása téveteg, vonásai elmosódottak s kék szemében öntudatlanság szunnyad, — a rejtélyes nő alakja kérlelhetetlenül határozott, járása biztos, arca kemény és félelmes, szemeiben pedig gyilkos láng lobog.

Lucrezia gyöngé keze alamizsnát hint a koldusoknak, a fátyolos nő tört és mérget tart rettenetes karmaiban.

— Ki vagy te? — kérdi sziszegő hangon s parancsolóan néz Ferrara hercegnőjére.

Lucrezia lehajtja fejét s engedelmesen beszélni kezd:

— Rómából hoztak engem ide, ott éltem le mulatozások között, kacagva és sírva zajos fiatalságomat. Mióta itt vagyok, nem vágyódom a zaj után, boldogságomat férjem, gyermekeim és népem szeretetében találom, foglalkozásomat pedig a szegények istápolásában lelem...

— Nem ösmerlek! — mondja a fátyolos nőalak.

Lucrezia ráemeli tekintetét:

— Te idegen asszony, ki váramból jössz elő s utamat mered állni, mondd, hogy ki vagy?

— Halld hát, én minden korok legfélelmesebb démona vagyok! Pokoli orgiák között, gyilkolva, mérgezve haladtam életemen át. Szentséget tiportam, beszenyeztem az egyház oltárát s amerre mentem, halálhörgés és átok kelt nyomomban mindenütt!

— Nem ösmerlek, — suttogja keresztet vetve Ferrara hercegnője, aztán iszonyodva menekül a kapu felé s eltűnik a castello homályában.

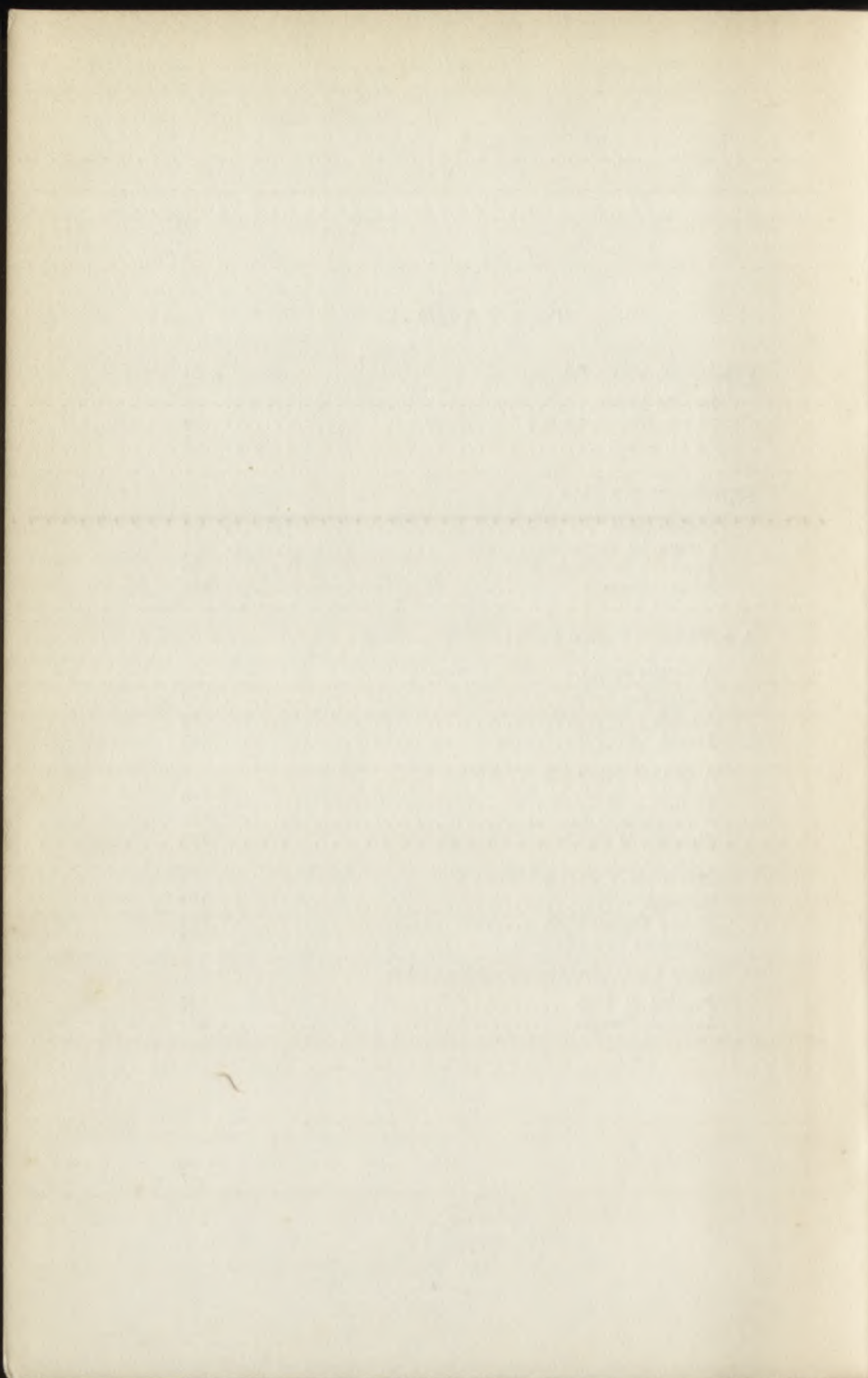
Utána néztem; ő a való Lucreziája volt, aki után a krónikások csak néhány szürke tudóst vezetnek el.

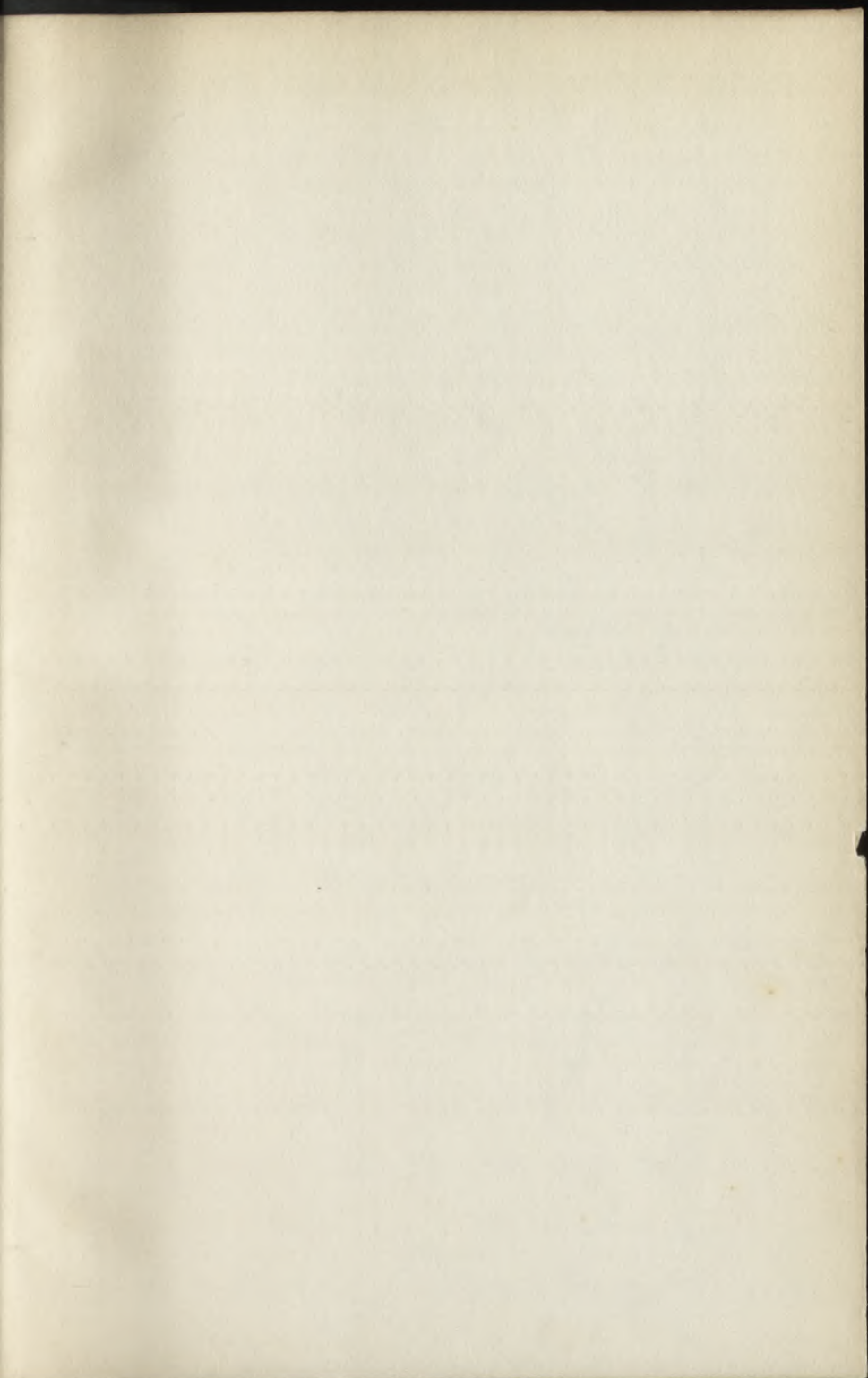
És mialatt ő a castello homályába rejtőzik, addig a másik nő, a monda félelmes Lucreziája, diadalmasan megy ki a nagy világba s évszázadok nemzedékei követik a nyomát.

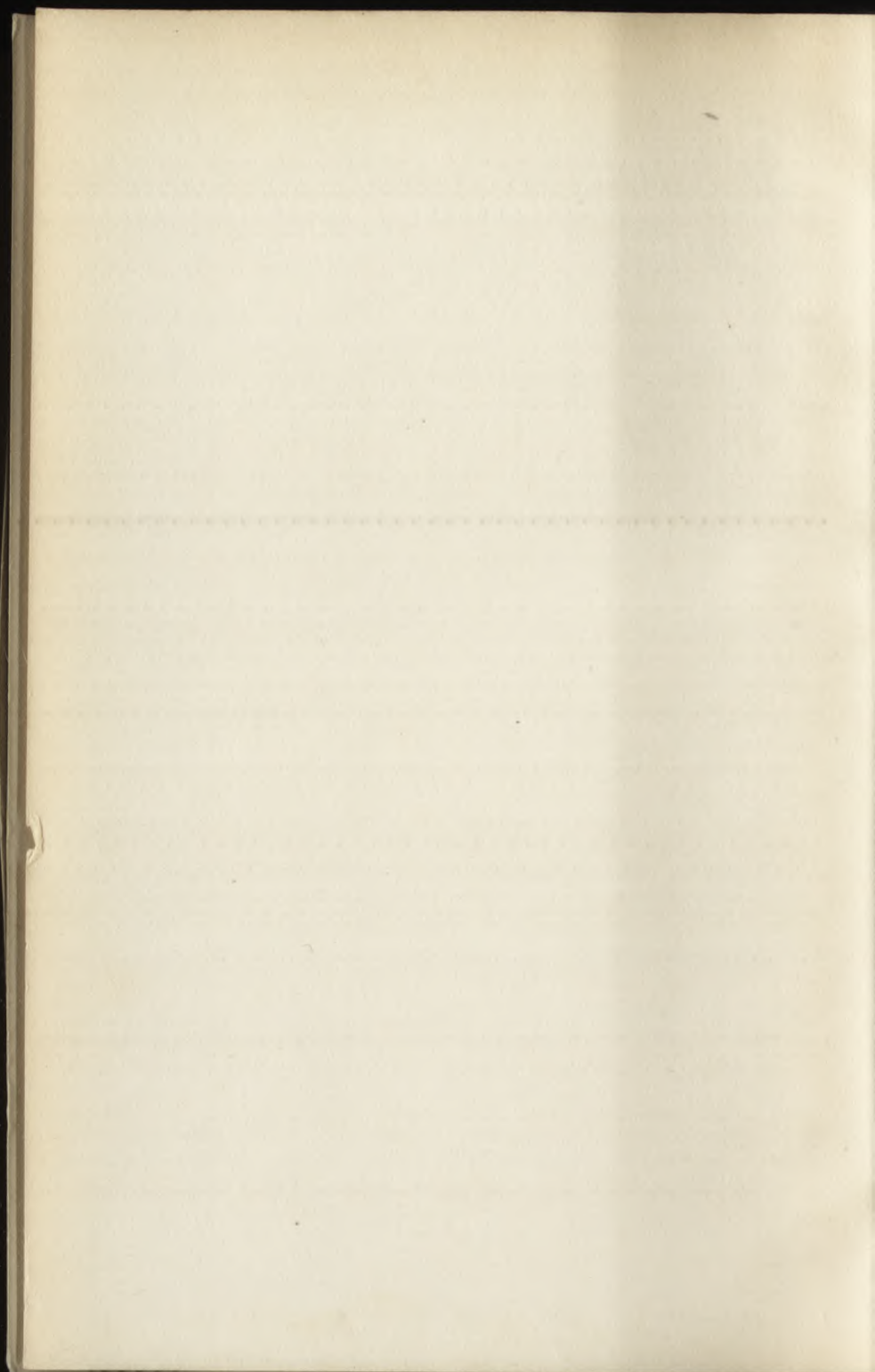
TARTALOM.

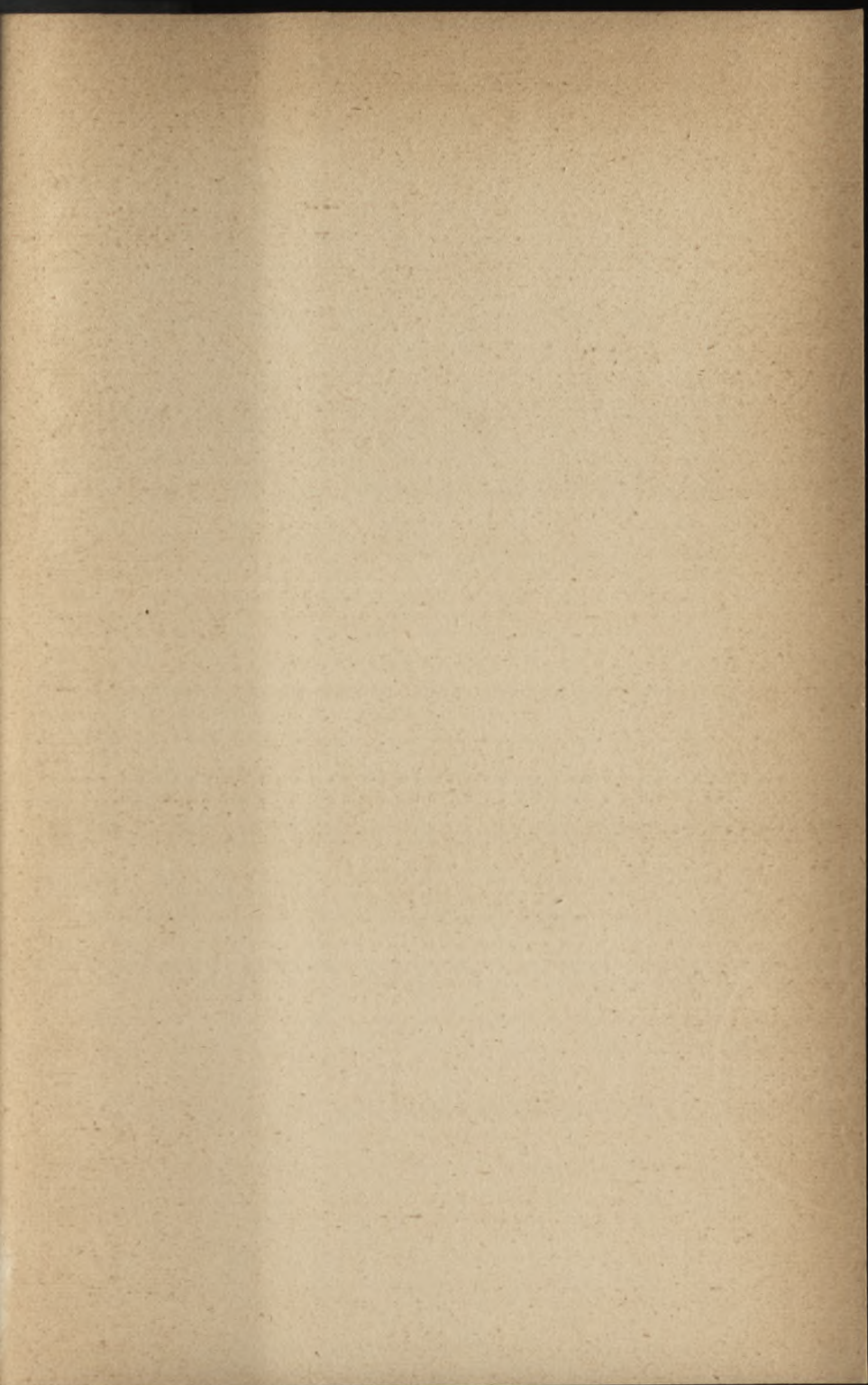
VIRÁGOK VÁROSA	Oldal
Beszélő kövek.....	9
Halhatatlan virágzás	24
Az új tavasz	43
 SZIRÉNEK HAZÁJA	
Hullámverés	61
Campaniai varázslat	65
Ezerévek zenélnék.....	83
Az aranykagyló	113
 A MŰVÉSZET FÖLDJÉN	
A SZENTHÁZ	
A tengeren	137
Ancona	139
Loreto	142
 A MALATESTÁK VÁROSA	
Francesca és Paolo	150
A renaissance kényúr	162
Sigismondo Pandolfo Malatesta	173
 MEGHALT DICSŐSÉG	
Ravenna	184
Bizánc Ravennában	198
Theodora szentélyében	208
 EGY LOVAGVÁR FERRARÁBAN	
Parisina és Ugo	223
Lucrezia Borgia	236

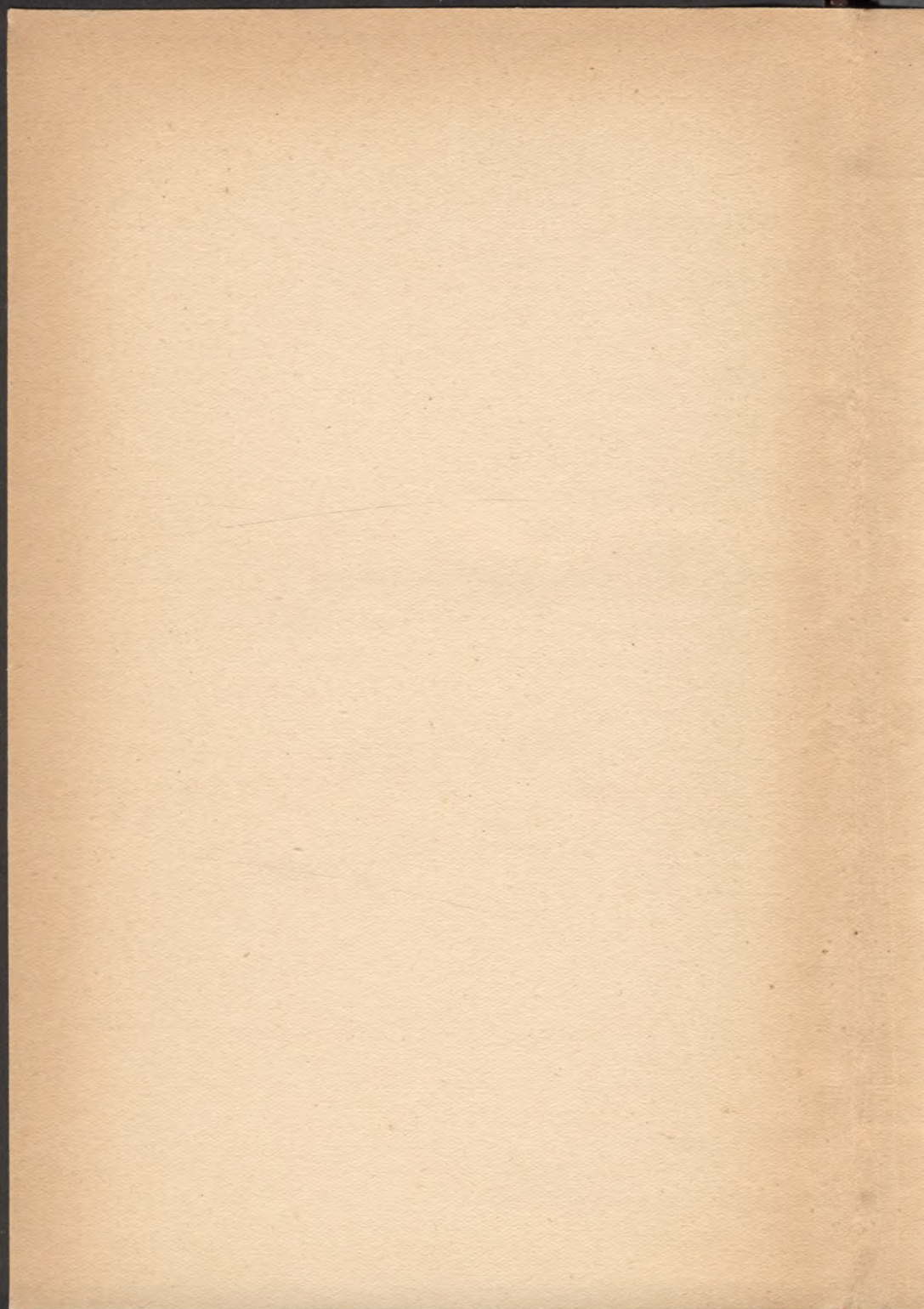

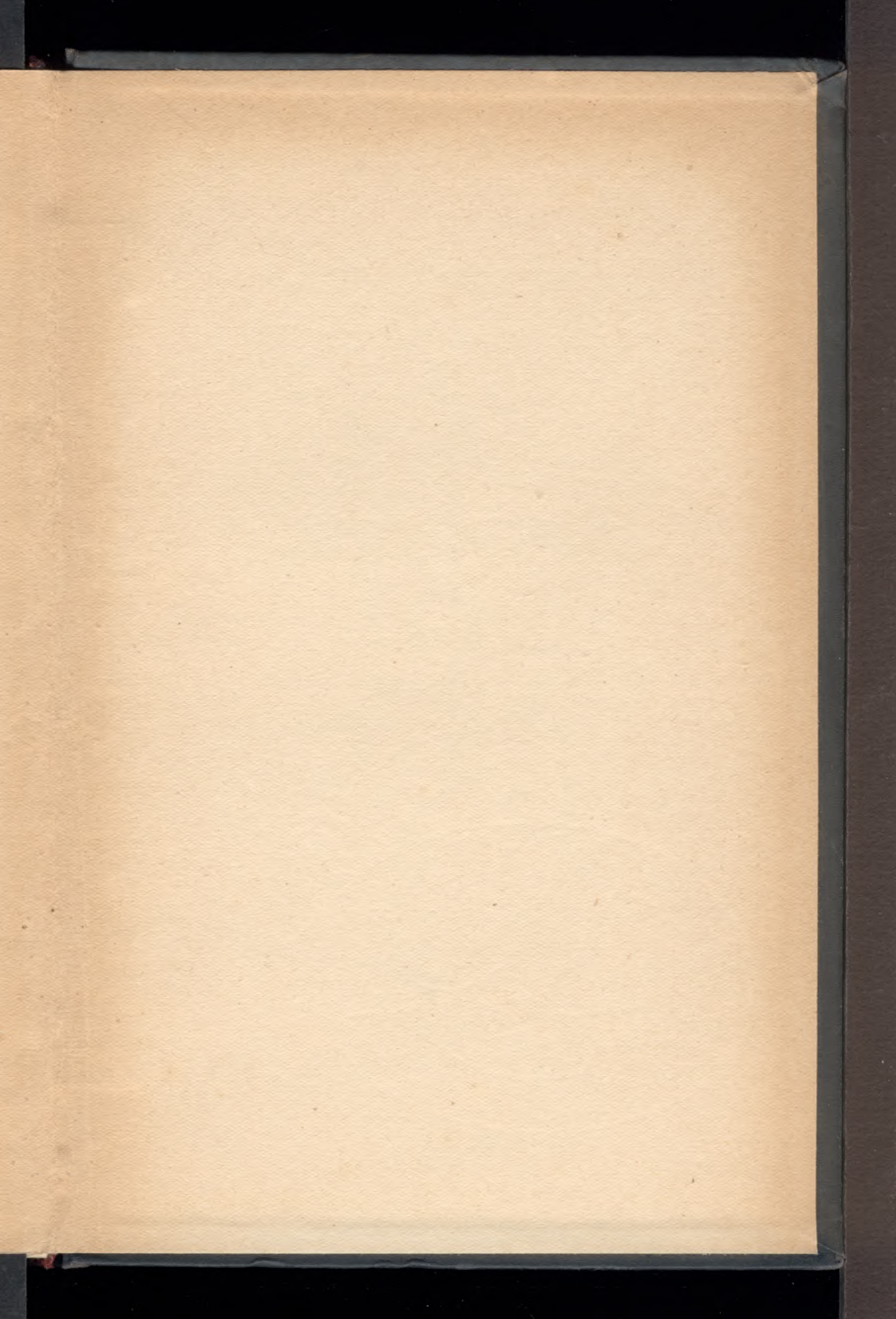

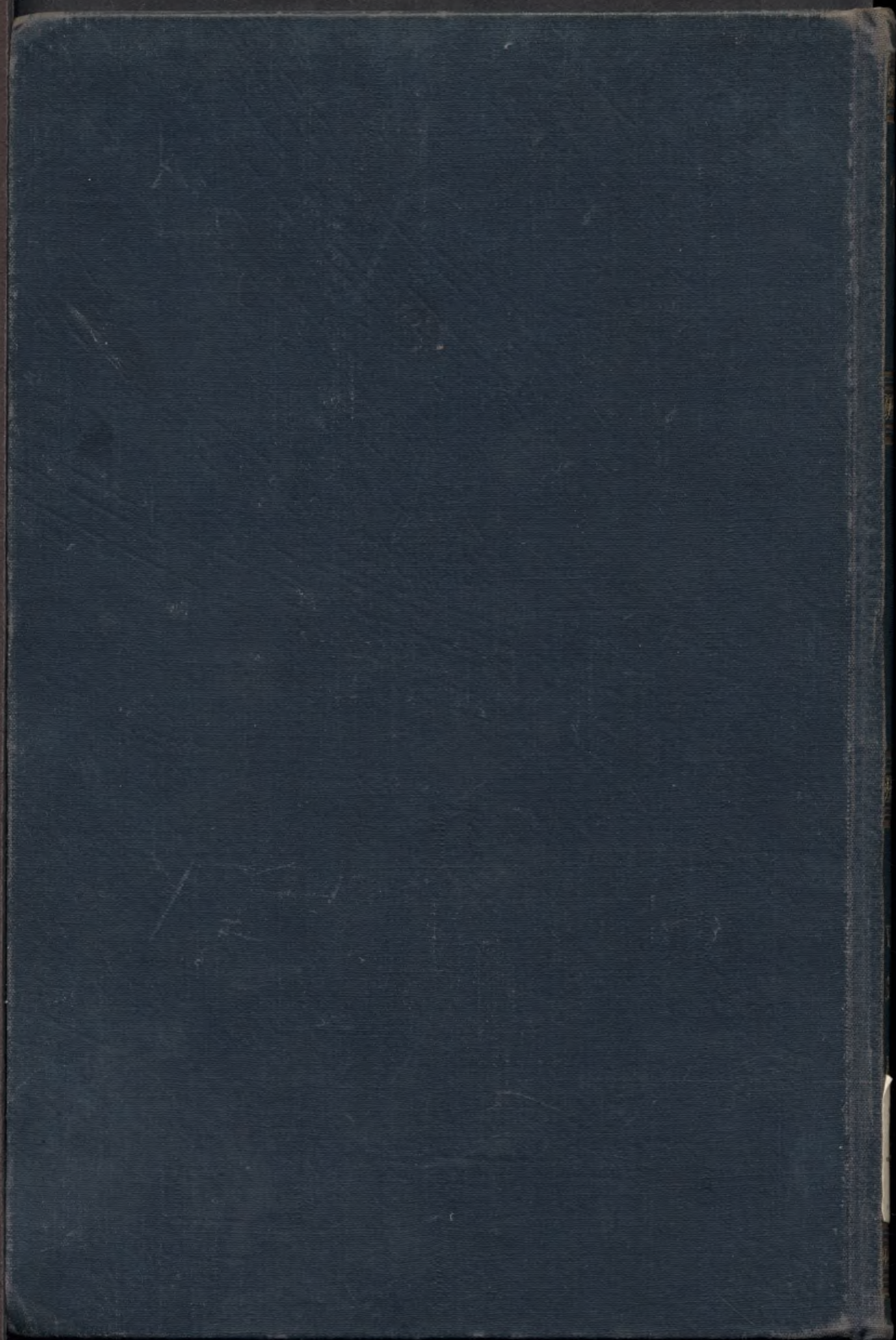

TORMAY
CECILE
MŰVEI

VIRÁGOK VÁROSA
—
SZIRÉNEK HAZÁJA
—
A
MŰVÉSZET FÖLDJÉN

310.047 05ZK